

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

739824

**İYONYA BÖLGESİ KÜLT YAPILARINDA YER
SEÇİMİNİ BELİRLEYEN ETMENLER**

- 139824 -

Arkeolog Kenan Eren

**FBE Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programında
Hazırlanan**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN

Doç. Dr. N. K. P. Pilehvarian

Doç. Dr. Neşe Akın

Prof. Dr. Nuran Karapınar

İSTANBUL, 2003

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
1. GİRİŞ	1
2. İYONYA BÖLGESİNİN TARİHSEL COĞRAFYASI	4
2.1. İyonya Bölgesi'nin Coğrafi Tanımı	4
2.2. İyon Kentlerinin Coğrafi Konumları	5
2.3. İyonya'nın Siyasal ve Sosyal Yapısı	6
2.4. İyon Birliği	10
3. İYONYA BÖLGESİNİN DİNİ İNANIŞLARI	13
3.1. Batı Anadolu'da İyon Yerleşmeleri Öncesi İnanç Sistemi	13
3.2. İyonların İnanç Sistemi	14
3.2.1. Eski Yunan Panteonu	15
3.2.2. Tapınımda Uygulanan Ritüeller	18
3.2.3. İyonya'da Kutlanan Başlıca Festivaller	20
4. İYON DÖNEMİ KÜLT ALANLARI	23
4.1. Kült Alanının Tanım	23
4.2. Katalog	25
5. DEĞERLENDİRME	45
5.1. Kent İçi Kutsal Alanlar	47
5.2. Kent Dışı Kutsal Alanlar	49
6. SONUÇ	55
7. KAYNAKLAR	59
EKLER	65
Ek 1 Şekiller	66
Ek 2 Resimler	92
ÖZGEÇMİŞ	108

KISALTMA LİSTESİ

AJA	American Journal of Archaeology
BSA	British School At Athens
İ.Ö.	İsa'dan Önce
İ.S.	İsa'dan Sonra
JDAİ	Jahrbuch der Deutschen Archaeologischen Instituts, Berlin
Km.	Kilometre
m.	Metre
s.	Sayfa
vb.	Ve benzerleri
yy.	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Antik Yunan Kült Yapıları ile ilgili mimarlık tarihi çalışmaları genelde kült yapılarının üslupsal özellikleri üzerinde yoğunlaşmış durumdadır. Bu çalışmada, söz konusu yapıların Eski Yunanlıların zihinsel yaşamında nasıl bir yer tuttuğu sorusunun cevabını, yapıların konumları ile sosyal hayatın bağlantısını kurarak tartışmaya açmak hedeflenmiştir.

Araştırmam boyunca bana yol gösterici olan Doç. Dr. Nuran Kara Pilehvarian'a, çalışmanın oluşmasında desteğini esirgemeyen Mimarlık Tarihi ve Kuramı Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Uğur Tanyeli'ye müteşekkirim.

Ayrıca şahsi kütüphanesini bana açarak destek olan Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu'na, tecrübelerinden yararlanmamı mümkün kılan Doç. Dr. Neşe Atik ve Yard. Doç. Dr. Arzu Öztürk'e teşekkür ederim. Onların yanı sıra gerek arazi çalışmalarında, gerekse kütüphane çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen Arkeologlar Oğuz Akgül, Sinan Aşkın, Mehmet Ayrancı, Handan Bilici, Zeynep Çulha, Gülru Tanman ve Ramazan Yılmaz'a, Y. Mimar Emrah Ünlü'ye ve Eskiçağ Tarihçisi Filiz Dönmez'e, tezin biçimlenmesinde büyük emekleri olan Yekta Özgüven ve Gözde Ramazanoğlu'na minnettarım. Son olarak da bana her zaman destek olan aileme teşekkür etmeliyim. Onların desteği olmadan bu çalışma gerçekleştirilemezdi.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Eski Yunanlılar için kült yapılarının kutsallığının, yapının inşa edildiği topraktan geldiği, yani kutsallığın kült yapısına değil, bulunduğu toprağa ait olduğu varsayımından yola çıkarak, İyonya Bölgesi'nden seçilmiş bazı kült alanlarının yer seçimi kriterlerini sorgulamaktır.

Çalışmada Eski Yunanlılarda dinsel hayatın toplumsal hayatla ne kadar iç içe olduğu ve dinsel olan ile din dışı olan arasındaki çizginin belirsizliğinin altı çizilmiş; dinin dogmatik olmayan yapısına bağlı olarak, kültlerin ve kült yapılarının bölgesel farklılıklar gösterdiği vurgulanmıştır.

İyonya'da bulunan belli başlı kült alanları konu kapsamına dahil edilmiş, seçilen yapıların konumları, kentle ve topografyayla ilişkileri ve kült özellikleri bağlamında sorgulanmış ve bu sorgulama sonrasında kent içi ve kent dışı kutsal alanlar olarak iki ayrı kategoride değerlendirilmişlerdir.

Bu değerlendirme sonucunda, kent içi kutsal alanların konumlarının, kentteki sosyal hayatın gelişimi ve değişen yönetim biçimleriyle bağlantılı olduğu, kutsal alanların kentli değerleri ifade eden tanrılara adanmasının tercih edildiği ve kutsal alanın göz önünde ama ulaşılması zor bir yer olduğu izlenimini verebilmek için, kent içindeki yüksek kottaki noktaların seçildiği sonucuna varılmıştır. Kent dışı kutsal alanlar ise vahşi doğa ile uygar insan arasında bir ara geçiş alanlarıdır, bir anlamda da onları kontrol eden kentlerin bulundukları arazi üzerinde hak iddia etmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda bölgede yaşayan diğer topluluklarla ilişki kurmayı kolaylaştıran güvenli bölgeler olarak değerlendirilebilirler.

Anahtar Kelimeler: İyonya, Kült Yapıları, Temenos, Yer Seçimi, Tapınak

ABSTRACT

The main objective of this study is to analyse the location of some Ionic sanctuaries and their cult formations in regard to the hypothesis emphasizing that, the sanctity of those cult places was not derived from the architectural outline, but from the site they occupy.

The work also underlines how the religion was intermingled with the public life and how the fine line between the sacred and the secular concepts was obscure, while stressing the regional differences of cult place formations as a result of unconventional nature of paganism.

The discussion included the major Ionian temeni, while the chosen sanctuaries' setting and their relation with the settlement, the topography and cultic characteristics were investigated in two subsidiary headings divided in regard to their urban or rural nature.

In that order, it is decided that, the location of the sanctuaries within the urban contexts is related to the development of public life and the alteration in administrative patterns, and the cult formations are preferably dedicated to those divinities, who embody the values, related to the Hellenic poleis, while locating their temples at prominent settings of higher elevations as if for underlining their secluded character. On the other hand, the extra-urban temeni are considered as places of transition between the ruthless nature and the civilized man; in another point, they further function as spots for marking the territory claimed by the polis. At the same time, they can be also considered as secure zones that enable ease of communication between the other communities sharing the same region.

Key Words: Ionia, Cult Places, Temenos, Orientation, Temples

1. GİRİŞ

Bu tez kapsamında irdelenecek olan problem; antik çağda, bir coğrafyada belirli bir toprak parçasına nasıl kutsallık yüklendiğidir; yer seçiminde göz önüne alınan ortak kriterler var mıdır ve eğer var iseler bu kriterler nelerdir; yeni bir kent kurarken bu mekanizma nasıl işler; kısacası bir insan tanrılarına ibadet edeceği yeri seçerken nelere dikkat etmektedir?

Kutsal alanlar, politik değişimler ve yeni toprakların fethiyle bağlantılı olarak, bulundukları toplumun tarihsel belgeleridir. Aynı zamanda insan ilişkileri ve bulundukları toplumun doğaüstüne bakışını yansıtır. Bu bağlamda, özellikle Kıta Yunanistanındaki kutsal alanların ve kült yapılarının, fiziksel özellikleri ötesinde, sembolik anlamları ve bulundukları toplumun sosyal ve siyasi yapısıyla bağlantıları konusunda yapılan çalışmalar son yirmi yılda hızla artmıştır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu tartışmaları, konumu ve doğu ile ilişkileri dolayısıyla özel bir konumu olan Batı Anadolu'ya taşımaya çalışmaktır.

Araştırma alanı olarak İyonya Bölgesi seçilmiştir ve bu seçimin yapılmasında etkili olan faktörler İyonya Bölgesinin uzun bir süredir tarihçi ve arkeologlarca araştırılması, pek çok bilimsel kazı ve araştırmanın sonuçların yayınlanmış olması, bir çok belgeye ve maddi kalıntıya ulaşabilme kolaylığıdır. Sistemli kazılar sonucu ortaya çıkarılmış kent planları, kült yapılarının konumları üzerine yorum yapabilme olanağını sağlamaktadır.

Tarihsel olarak İyonya Bölgesi önemli özellikler göstermektedir. Miken döneminden beri yerli halklar Kıta Yunanistanıyla ilişki halindedir ve bölgenin bu döneme dayanan bir kolonizasyon geçmişi ve o geçmişin mirası, gelenekleri ve mitosları vardır. İyonyalı kolonistlerin oluşturduğu ikinci göç dalgası da bu gelenekler bağlamında değerlendirilebilir. Bu özellik, hem kolonizasyonun ve yeni bir şehir kurmanın deneyimlerinin, hem de Mikenlerden kalmış eski geleneklerin bir arada kullanılması gibi İyonya'ya özgü bir durumu yaratmaktadır. İyonya'nın bir diğer özelliği Yunanlıların temsil ettiği batı ile çok köklü bir uygarlık tarihine sahip doğunun buluşma alanı olmasıdır. Bu durum bu bölgede daha sonra Kıta Yunanistanına sıçrayacak düşünsel bir devrimin tetikleyicisi olmuştur ve bu devrimin kapsamı içinde Hippodemos'un adıyla anılan şehir planlamacılığı ilkeleri özel bir yer tutmaktadır. Ayrıca İyonya Bölgesi kentlerini oluşturan halklar aynı kökenden gelmektedirler ve aralarında dinsel kökenli, "Panionion" olarak adlandırdıkları bir de birlik vardır. Benzer geçmişleri olan bu toplulukların yeni kurdukları kentlerdeki kutsal alanlar, aralarındaki ortak noktalar göz önüne alınarak incelenebilir.

Çalışma kapsamında yöntem olarak, yalnızca İyonya Birliğini oluşturan on iki kent devletinin başlıca kült yapıları, karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu kent devletlerinde daha az önem atfedilmiş bağımsız kült alanları çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Aynı mantığın devamı olarak da incelenen zaman aralığı Arkaik Dönem Başı ile Hellenistik Dönem sonu olarak sınırlandırılmıştır (İ.Ö.8. - İ.Ö.1.yy). Bunun amacı koloni hareketinin en erken aşamalarındaki yer seçimi tercihlerinin nedenlerini ve bu tercihlerin sürekliliğini tartışmaya açmaktır. Zaman aralığının biraz geniş tutulması vasıtasıyla, sosyal yaşamdaki değişimin, yer seçimi tercihlerine yansiyip yansımadığı da sorgulanacaktır.

Yalnızca kazısı yapılmış ve sonuçları yayınlanmış kült yapıları araştırma kapsamına alınmış, yer seçimi sorgulanırken yapının bulunduğu şehrin planı ve konumu ile ilgili bilgiler de değerlendirmeye katılmıştır. Dolayısıyla Lebedos ve Klazomenai gibi araştırmaların yetersiz olduğu ya da Myus, Khios gibi tahribatın yoğun olduğu kentlerde mevcut durum belgelenip, yer seçimi sorgulanamamıştır. Bu çalışmanın amacı kült yapılarının sadece konumlarını sorgulamaktır, dolayısıyla yapıların özgün mimari karakterlerinin incelenmesi konu kapsamı dışında bırakılmıştır.

Konu kapsamında öncelikle antik yazarlar; gerek mevcut durumu kendi görüş açılarından betimleyen Strabon, Pausanias gibi gezginler, Herodotos, Thukydides gibi tarihçiler, gerekse Platon, Aristoteles gibi dönemlerinin şehir planlama uygulamaları konusunda teorik görüşlerini aktaran filozoflar, veya mimarlık pratiği geleneğinde önceki dönemin bilgilerini aktaran Vitruvius gibi uygulamacıların bıraktığı yazılı kaynaklar incelenmiştir. Bölgede ele geçmiş ve büyük bir bölümü yayınlanmış yazıtlar, kullanılan bir başka epigrafik kaynaktır.

Bir diğer bilgi kaynağı arkeolojik araştırmalardır. Kazı ve yüzey araştırmalarından elde edilen bilgiler ışığında yayınlanmış çok sayıda eser mevcuttur ve maddi kalıntılar konu kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Mimarlık tarihi, şehircilik tarihi ve Eski Yunanlıların sosyal ve dini yapılanması üzerine yayınlanmış son derece geniş bir kaynakça vardır. Bu çalışmalar içinden mimari, şehircilik ve din bağlantılı çalışmalar ayıklanmaya çalışılmış ve özellikle son dönemde bu konuyla ilgili yeni tartışmaları başlatan yayınlar incelenmiştir.

Çalışmanın bir ayağı da alan çalışmalarıdır. Tespit edilen oniki kent ziyaret edilmiş ve yapıların bulundukları kentle ve topografyayla uyumları yerinde incelenmiş ve izlenimler fotoğraflanarak belgelenmiştir.

Batı Anadolu'da arkeologlar uzun yıllardan beri çalışmaktadır ve çalışmaları kapsamlı olarak yayınlanmıştır. Ancak bu yayınların büyük bir bölümü Almancadır ve bu yüzden kazı

raporlarının detaylı incelemesini yapmak mümkün olamamış, sadece incelenen konuyla bağlantılı bazı temel çalışmaların tercümeleri kullanılabilmektedir. Karşılaşılan bir diğer problem, incelenen kentlerin erken tarihleri, özellikle İyon yerleşmeleri öncesiyle ilgili bilginin henüz yetersiz oluşudur.

Kutsal Alanlar, kendilerini inşa eden toplumun insan ilişkilerini ve doğa üstüne bakışlarını yansıtır; yani bir anlamda kişinin etrafındaki dünyayı algılamasının bir yansımasıdır. Dolayısıyla mimari faaliyetler ve mimari eserlerin konumları, onları yaratan toplumun zihinsel haritasıyla bağlantılı olarak düşünülebilir. Bu bağlamda tez konusu irdelenirken, dönemin sosyal, siyasi, düşünsel aktiviteleri ile ilgili bilinenler mümkün olduğu kadar göz önüne alınmaya ve eldeki maddi kanıtlar bu çerçevede değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirmenin sonucunun, bu zihinsel haritayı daha iyi kavramak çabalarına küçük de olsa bir katkıda bulunacağı umulmaktadır.

2. İYONYA BÖLGESİ'NİN TARİHSEL COĞRAFYASI

2.1. İyonya Bölgesi'nin Coğrafi Tanımı

İyonya, Batı Anadolu'nun kıyı şeridindeki, İzmir'in güneyinde ve batısında kalan bölgeyi kapsayan ve güneyde Menderes ırmağı bitişiğindeki yarımadaı içine alan anakara parçasıdır.

Anadolu'nun batı kıyılarının orta bölümüne yerleşen ve bu bölgede oturan Küçük Asya kavimleri ile karşılaşmış ve kaynaşmış olan Akhalar'a "İavon" ya da "İon" denilmiştir. Bu isim Homeros destanlarında "İaon", Tevrat'da "Yavon", Asur yazıtlarında "Yavnai", Pers yazıtlarında "Yauna" formunu almıştır. Bu ismin kökenini Luvi dilinde aramak gerekir. Luvicede "İawana" kelimesi "toprak ülkesi" anlamına gelip, hem bir yerin ada ülkesi olmadığını, hem de "Aia/ia" sözcüğü ile "toprakananın ülkesi" olduğunu ifade etmektedir (Umar, 1993).

Ünlü coğrafyacı Strabon İyonya'nın coğrafi konumunu şöyle betimlemektedir (Strabon, 1987); "Kıyı boyunca yapılan İyonya gezisi yaklaşık üç bin dört yüz stadiadır* . Bu uzaklığın bu kadar büyük oluşu körfezlerin çokluğundan ve yarımadaın aşırı derece büyüklüğündendir. Fakat berzah boyunca düz bir hat halinde bu uzaklık fazla değildir. Örneğin Ephesos'tan Smyrna'ya düz bir hat olarak gezi sadece üç yüz yirmi stadia'dır. Metropolis'e olan uzaklık yüz yirmi stadia, geri kalan ise Smyrna'ya olan mesafedir. Halbuki kıyı yolculuğu iki bin iki yüz stadiadan az eksiktir. İyonya kıyılarının sınırları kuzeyde Phokaia'ya ve Hermos nehrine, güneyde Miletos Posidoneion'u ve Karya'ya kadar uzanır ki, burası sonraları İyonya'nın kıyı boyunun sınırı olmuştur". Bu konumlamada coğrafyanın belirleyici olduğu gözlemlenebilir; Miletos'un güneyi Latmos Dağı ve dağlık Karya bölgesidir, Phokaia'nın kuzeyi ise daha kuraktır ve deniz kıyısında savunulması zor alçak tepelerden oluşan bir topografyası vardır (Şekil Ek 1.1).

Diğer bir antik kaynak Herodotos ise İyonya üzerine şunları yazmıştır (Herodotos, 1991); "Panionion'da toplanan İonlar, kentlerini bizim yeryüzünde bildiğimiz en güzel gökyüzü altında ve en güzel iklimde kurmuşlardır. Ne daha kuzeydeki bölgeler, ne de güneyde kalanlar İyonya ile bir tutulmaz, hatta ne doğusu ne de batısı; kimisi soğuk ve ıslak, kimisi sıcak ve kurak olur..."

İyonya kentlerinin hemen hepsi ticarete elverişli bir çok limanlara sahip olan Batı Anadolu kıyılarının orta kısımlarında sıralanmışlardır (Şekil Ek 1.2). Bu durumun tek istisnası kıyıdan

* 1 stadia=177.6 m.

içerde kurulmuş olan Kolophon'dur ama Oda denizle irtibatını limanı Notion vasıtasıyla kurabilmiştir. Birbirleriyle dağ sıraları vasıtasıyla ayrılmış bu kentlerden Ephesos ve Miletos kendilerini hinterlandlarına ve daha ötesinde Ön Asya'ya bağlayan yolların çıkışını ellerinde tutmaktadırlar. Khios ve Samos adaları ise kuzeyden güneye deniz yolunu kontrol etmektedirler. Pers savaşlarında kullanılan başlıca üstler bu bölgedeki Myus, Lade ve Samos'tur (Herodotos, 1991).

2.2. İyon Kentlerinin Coğrafi Konumları

İyon Birliğini oluşturan oniki kentin adları Ephesos, Miletos, Priene, Kolophon, Teos, Erythrai, Samos, Khios, Phokaia, Myus, Klazomenai ve Lebedos'tur. Bunlardan Phokaia coğrafi olarak Ayolya'da yer almakla beraber, etnik kökenleri sebebiyle İyon Birliği'ne dahil edilmiştir.

Samos, yani bugünkü Tigani kenti, adanın ovalarını ve deniz trafiğini kontrol edebilecek bir noktaya yerleştirilmiştir. Heraion kutsal alanı, Tigani'den başlayan ovanın batıdaki bitiminde, 7 km. uzaklıkta inşa edilmiştir. Kent Kıbrıs, Kuzey Suriye, Ephesos ve Kykladlardan gelen deniz yollarının üzerindedir. Tigani öncelikle tarım için seçilmiş olmalıdır, ama gemiciliğe uygun konumu hemen ön plana çıkmıştır (Roebuck, 1959).

Ephesos arkaik kenti, Ayasuluk ve Pion'un kuzey bitimindedir. Kent Kayster Ovası ve Belevi koridorundaki dar vadiyi ve onun açıldığı verimli ovaları kontrol etmektedir (Strabon, 1987). Muhtemelen Magnesia topraklarına geçiş de kontrolündedir ve bünyesindeki Pygela, Marathesion ve Anaea ile Kuşadası körfezi ve etrafındaki verimli ovaları egemenliği altına almıştır (Roebuck, 1959).

Kolophon denizden 13 km. içerde kurulmuştur ve öncesinde aynı yerde bir Miken kolonisi mevcuttur. Savunması kolay, yüksek bir akropolisi vardır ve doğuya, İzmir'e kadar giden verimli ovaları ve Lebedos ve Teos'a giden yolu kontrol etmektedir.

Lebedos güneybatısında aşağı şehri oluşturan, denize uzanan küçük bir yarımada bulunan bir tepenin deniz görmeyen doğu eteğinde kurulmuştur ve yalnızca küçük bir tarım alanı ve limanı vardır.

Teos Sığacık körfezinde, anakaraya bir kıstakla bağlı bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Kontrol ettiği iyi bir limanı ve ufak ama verimli, özellikle üzüm yetiştirmeye elverişli, tarım alanları vardır.

Priene Maendros'un kuzey sınırlarını ve Büyük Menderes (Maiandros) nehrinin yarattığı alüvyon ovasını kontrol etmektedir ve muhtemelen başlıca gelir kaynağı tarımdır. Yeni Priene kenti Mykale Dağı'nın dik bir yamacında konumlanmıştır.

Miletos Latmos Dağı'nın kuzeyine hakimdir ve derin bir körfeze ve limanlara sahiptir. Maender vadisinin ve Sardes'in sahip olduğu büyük tarımsal üretimin dışarıya açıldığı limanlar egemenliği altındadır. Ayrıca Karya'yla yakın ilişkileri vardır. Priene'nin batısındaki Thebai kasabasından, Karya kıyılarındaki İkaros ve Miliesian adalarına kadar ticaret yolları için kilit bir bölgeyi kontrol etmektedir.

Myus Latmos körfezinin kuzeybatısında, Menderes Nehri'nin 100 m. güneyinde kalan küçük bir yarımada üzerinde kurulmuştur. İyi bir limanı vardır ama açık denize çıkışı Miletos'un elinde olduğu için hiçbir zaman zenginleşememiştir.

Klazomenai, İzmir körfezinin güney kıyısında, anakaraya çok yakın küçük bir adayı da kapsayacak şekilde, Kolophon'un bir tarım kolonisi olarak kurulmuştur ve arkasındaki tepelere yaslanan kıyı ovalarını kontrol etmektedir.

Erythrai, Mimas ovasının verimli topraklarını kontrol etmeye uygun bir noktada yer alan yüksekçe bir tepenin denize bakan batı yamacında ve eteğinde kurulmuştur ama ulaşımı denize ve Khios'a bağımlıdır.

Phokaia'nın tarım arazisi azdır ama sahil gemiciliği ve Lidya ile ilişkilerde stratejik bir konumdadır. Hermos (Gediz) ırmağının denize döküldüğü noktadadır. Tepelerin arasından bir koridorla Smyrna yoluna ve Ayolya'ya bağlanır. Çok korunaklı bir limana sahiptir.

Khios Çanakkale boğazından güneye, Küçük Asya deniz yollarını kontrol eden bir noktadadır. Antik yerleşmenin modern kentin altında kurulduğu sanılmaktadır. Adanın verimli güney tarafındaki Kampos ovasına sahiptir ve büyük bir tarım üreticisidir.

İyonya bölgesinde Maeander ve Hermus ovalarını bağlayan kuzey-güney doğrultulu anayol ve Magnesia'da biten bir anayol bulunmaktadır. Ephesos topraklarından Belevi kanalıyla açılan bir yol Küçük Asya'nın içlerine gitmektedir. Lydia'ya açılan yollar Smyrna ve Ephesos'tan başlamaktadır. Kolophon önünden Smyrna'ya giden bir başka yolda mevcuttur.

2.3. İyonya'nın Siyasal ve Sosyal Yapısı

Kıta Yunanistan'ının İ.Ö. 2. bin sakinleri olan Akhalar, İ.Ö. 1600 yıllarından itibaren büyük gelişme göstermişler ve İ.Ö. 1400 yıllarında Girit'teki Minos Krallığına son verdikten sonra Akdeniz bölgesindeki ticarete yaklaşık ikiyüz yıllık bir süre boyunca egemen olmuşlardır. Bu

dönemde Batı Anadolu'da da ticaret kolonileri kurdukları bilinmektedir. İ.Ö. 1200 yıllarında kıta Yunanistan'ının Dorların eline geçmesiyle Akhaların bir kısmı Dorların himayesine girmiş, bir kısmı ise daha önceden de bağlantıları olan Batı Anadolu'ya göçmüşlerdir. Bu dönemin göç hareketlerini kabaca üç gruba ayırmak mümkün görünmektedir: Akha kökenli Ayoller, Edremit körfezi güneyinden İzmir körfezine kadar olan Kuzeybatı Anadolu'ya, Akha kökenli İyonlar, İzmir körfezinin güneyinden Mandalya körfezine kadar olan ve içine Khios ve Samos adalarını alan Batı Anadolu'nun orta bölümüne, onların ardından Dorlar, içine Rodos ve Kos adalarını alan Reşadiye ve Bodrum arasındaki Güneybatı Anadolu kıyılarına yerleşmişlerdir.

Antik kaynaklar geleneksel olarak İyonları Atina'ya bağlarlar; Atina'nın efsanevi kralı Kodros'un oğulları bu göç hareketinin önderleridir ve Panionion'a üye kentlerinin çoğunun geleneksel kurucusu Kodros oğullarındandır* (Pausanias, 1913; Strabon, 1987; Herodotos, 1991). Atina'nın köklü ailelerine mensup bu göçmenler, İyonya'ya yerleşirken kurumlarını da beraberlerine götürmüşlerdir. Bu kurumların başında da krallık kurumu gelmektedir. Fakat bu monarşik idarenin İ.Ö. 9. yy.dan itibaren zayıfladığı ve aristokratların gittikçe güç kazandığı düşünülmektedir.

İlk koloni ekipleri iki en fazla üç haneli rakamlara sahiptiler (Roebuck, 1959) ve genelde Atina'nın köklü aristokratik ailelerinden gelmekteydiler. Erken İyonya kentlerinin küçük ve fakir oldukları da bilinmektedir. Yerlilerle evlilik yaygındır ve ırksal bir antipati gözlenmemektedir (Herodotos, 1991). Savaş sonuç vermediğinde yerel kabilelerle dostluk kurmak tercih edilen bir yol olmuştur. Bu bağlamda Ephesos Lidya'lılarca, Miletos Karya'lılarca etkilenmiş kabul edilebilir (Roebuck, 1959). Ephesos ve Miletos'un bilinen birçok kabilesinin isimleri Atina'daki İyon isimlerinden farklıdır ve yerel özellikler göstermektedir (Nilsson, 1951). Toplum yapısı, asil toprak ağalarının yanısıra tarım ve balıkçılıkla uğraşan fakir halktan oluşmaktadır. Aristokratik oligarşinin kontrol ettiği lüks tarım ürünlerinin üretiminin büyük ölçüde köle işçilere bağlı olduğu kabul edilebilir. Strabon bunlar dışında dört toplumsal sınıftan bahseder: koruyucular, zanaatkarlar, tarımla uğraşanlar ve rahipler (Strabon, 1987).

İ.Ö. 8. ve 7. yy.da da aristokrasi gittikçe güç kazanmaya devam etmiştir ve İ.Ö. 7. yy.da İyon kent devletleri bir çeşit ilkel demokrasiyle yönetilmeye başlamıştır. Etrafı surlarla çevrili kent merkezi ve çevresindeki topraklardan oluşan bu kent devletleri dışa karşı tümüyle bağımsızdır ve kendi yasalarınca yönetilmektedir. Kentte ya da kente ait topraklarda oturanların bir

* Vitruvius, 1993, 4.1.4'de İon adında birinin İyonların önderi olduğundan bahseder.

bölümü siyasal haklara sahip özgür yurttaşlar; bir bölümü özgür olmakla beraber, siyasal haklardan yoksun insanlar; diğer bir bölümü ise, toprağa bağlı ve her türlü haktan yoksun köylüler, ya da efendisinin malı sayılan kölelerden oluşmaktadır. Siyasal haklara sahip her yurttaş, kent dışında otursa bile, kent işlerine karışabilmektedir. İyonlar yerli halkın bir bölümüne de siyasal haklar vermek zorunda kalmışlardır ve bunlarla birlikte Küçük Asya kurul, töre ve dinlerine ait birçok özellikler Yunan dünyasına girmek yolunu bulmuştur (Sevin, 1982).

İyonya'nın verimli toprakları tarım ve hayvancılığa elverişlidir. Dolayısıyla kent devletleri ekonomileri büyük ölçüde tarıma bağımlıydılar. Yörenin, zeytinyağı ve şarap gibi özel ürünlerin yetiştirilmesine uygun iklimi, aristokratların sahip olduğu sur dışı büyük çiftliklerin gelişimini körüklemiştir; bu ürünler dışında özellikle Miletos önemli bir yün ihracatçısıdır. Ayrıca bölgenin yeterli kereste ve kil yatakları mevcuttur. Sahip olunan artı ürünün fazlalığı, elverişli limanlarla birleşince deniz aşırı ticaret hızla gelişmiştir. Zenginlik ve refaha bağlı olarak bölgede nüfus hızla artmış, bu artış yerli halklarla yapılan evliliklerle desteklenmiştir. Bu hızlı nüfus artışı demografik faktörlerden ziyade göçmenlere ve yerli halktan vatandaşlığa geçenlere bağlanabilir (Purcell, 1990). Ancak İ.Ö. 7. yy.a gelindiğinde, bölgenin artık artan nüfusa besin sağlayacak tahıl kaynaklarından yoksun olduğu gözlemlenebilir; bu durum İ.Ö. 7. yy.daki kolonizasyon hareketlerinin başlamasına yol açmıştır.

Bu dönemde İyonya'nın gerisinde kurulan ve izlediği yayılmacı siyasetin bir sonucu olarak sınırlarını Akdeniz kıyılarına dek genişletmek isteyen Lidya krallığının varlığı, İyonya politik hayatında yeni bir yapılanma gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Mevcut tehlike karşısında hükümetin ve ordunun yönetimini tek kişinin elinde toplamak ihtiyacı, tiranlığın ortaya çıkışına neden olmuştur (Sevin, 1982). Bu dönem tiranlarının askeri ve ekonomik gelişime önem vermenin yanı sıra dine ve güzel sanatlara özel bir önem verdikleri ve kentlerine anıtsal binalar inşa ettirdikleri gözlemlenmektedir. Bu tiranlara örnek olarak, İ.Ö.7. yy.ın sonunda iktidara gelen ve Karadeniz kıyılarında koloniler kurduran Miletos'lu Thrasibulos, İ.Ö. 6. yy.da Ephesos'ta çeşitli dönemlerde tiranlık yapmış olan Pythagoras, Melas, Pindaros ve Samos'ta İ.Ö. 6.yy.da büyük bayındırlık etkinlikleri gerçekleştirmiş olan ve Samos'u büyük bir ticaret merkezi haline getiren Polikrates verilebilir (Mansel, 1963).

Lidya Krallığı'nın İ.Ö. 547-546 yıllarında Perslerce yıkılmasından sonra Batı Anadolu'da ve buna bağlı olarak İyon Kentlerinde Perslerin egemenliğinde yeni bir devir başlamıştır. Bu dönemin başlarında Perslerce Sardes'te kurulan satraplık merkezinin desteklediği tiranların İyon kentlerinin yönetimlerinde söz sahibi oldukları görülmektedir. Bu siyasal durumdan

hoşnutsuz, üstelik kolonileriyle bağlantılarının zayıflamasıyla bağlantılı olarak ekonomik olarak gerileyen İyon kentleri, İ.Ö. 500 yılında Miletos’lu Aristogoras önderliğinde ayaklanmışlar ve “İyonya İhtilali” adı verilen bu isyan Marmara Bölgesi’nden Kypros (Kıbrıs)a kadar yayılmış ve İ.Ö. 494’de Miletos’un ele geçmesi ve yıkımıyla son bulmuştur. İ.Ö. 490 yılında Perslerin, bu isyanı destekleyen Kıta Yunanistan’ına başlattıkları sefere karşı oluşturulan Attika-Delos Deniz Birliği’ne İyon Kentleri’nin ekonomik durumlarıyla orantılı olarak maddi katkı yaptıkları bilinmektedir (Mansel, 1963). Ancak İ.Ö. 461’de Atina, Perikles’in iktidara gelişiyle emperyalist bir siyaset gütmeye ve yandaşlarına ekonomik ve siyasal baskılar yapmaya başlamıştır. Bu dönemde İyon kent yönetimlerinde Atina’nın derin bir etkisi vardır ve İyon kentleri hem Persler hem de Atina’ya vergi vermektedir. Bu duruma kolonilerden gelen gelirlerin azalması da eklenince İyonya ekonomik bir kriz içine girmiştir. Gittikçe artan Atina etkisine karşılık Sparta önderliğinde başlayan ve 27 yıl süren Peloponnessos Savaşı (İ.Ö.431-404) döneminde Küçük Asya’daki bütün Yunan kentleri giderek güçsüz duruma düşmüş ve Attika-Delos Deniz Birliği tamamen dağılmıştır (Sevin, 1982). Sparta’nın Perslerle ittifak kurup Atina’yı kesin yenilgiye uğratmasından sonra bu kez de Sparta etkisi Batı Anadolu’da hissedilmeye başlanmıştır. İ.Ö. 4.yy. başı İyonyası, Pers, Sparta ve hala devam eden Atina etkileri nedeniyle siyasal karışıklıklar içindedir ve bu durum Perslerle Spartalıların tekrar ittifak kurmasına ve Atina’yı İ.Ö.386’daki “Kral Barışı’nı” imzalamaya zorlamasına değin sürmüştür. Kral Barışı’ndan sonra Küçük Asya, Kıbrıs ve Klazomenai Adaları dahil olmak üzere tamamen Pers hakimiyetine girmiştir (Sevin, 1982).

İ.Ö.334 yılında Büyük İskender komutasında Anadolu’ya giren Makedonya Ordusu ile Batı Anadolu ve İyonya tarihinde yeni bir safha başlamıştır. Bu yıl içinde yapılan Granikos (Bigaçay) Savaşı’nın kazanılmasından sonra İskender batı ve güney kıyılardaki başlıca limanları ele geçirmiştir. Bunu takip eden yıllarda ardarda savaşlarda Persleri yenilgiye uğratan İskender, İ.Ö.330’da Asya Kralı olarak taç giymiş ve Pers Krallığı’nı ortadan kaldırmıştır. İskender’in kurduğu imparatorluk İyon kentlerinin siyasal yapısını tamamen değiştirmiştir. Artık Hellen polisleri bağımsız devlet olmaktan çıkıp sadece şehirler haline gelmişlerdir. İ.Ö. 324’de İskender’in Yunanistan’a gönderdiği iki emir yeni siyasal durumu çok iyi özetlemektedir. Bunlardan birincisi Yunan devletlerinin İskender’i tanrı olarak tanımaları, ikincisi bütün kentlerin sürgünlerini affetmesi ve mallarını geri vermeleridir. Özellikle ikinci buyruk şehir meclisi kararlarının artık tanınmadığını göstermektedir, İskender artık kentlerin iç işlerine istediği gibi karışabilmektedir (Mansel, 1963).

İ.Ö.323’de İskender’in ölümünden sonra başlayan ve İ.Ö.31’deki Aktium muharebesine kadar olan dönem karışık olaylar ve savaşlarla dolu bir devredir. İskender’in generalleri arasında

başlayan iktidar mücadelesi bu döneme damgasını vurmuştur. Bu dönemde üç büyük krallık: 1-Ptolemaios'ların Mısır Krallığı, 2-Selevkos'ların Asya Krallığı, 3-Antigonos'ların Makedonya Krallığı ön plana çıkmıştır. Yeni oluşan Hellenistik Krallıklar devamlı birbirleriyle mücadele etmişler ve buna bağlı olarak İyonya'daki egemen kuvvet iki yüzyıllık bir süre boyunca değişken olmuştur. Bu durum İ.Ö. 133 senesinde son Bergama Kralı Attalos III 'ün vasiyetiyle topraklarını Roma'ya bırakmasıyla son bulmuş ve Anadolu'nun büyük bir bölümü Roma hakimiyetine girip Asya Eyaleti halini almıştır (Mansel, 1963).

Bu dönemde Yunan şehirleri siyasal bakımdan bu krallıklara bağlı olmakla beraber, özel idare şekillerine ve otonomilerine sahiptiler. İskender döneminde başlayan ekonomi ve ticareti canlandırma faaliyetleri, takip eden krallıklar döneminde devam etmiştir. Hammadde kaynaklarının geniş coğrafyanın nimetlerine bağlı olarak artmasıyla sanayi gelişmiş ve ticaret yollarında bulunan veya önemli limanlara sahip olan kentler hızla zenginleşmişlerdir. Bu devirde çeşitli devletler tarafından ortaya atılan farklı para sistemleri arasındaki ayrılıklar mümkün olduğu kadar azaltılıp, birbirine uydurulmaya çalışılmıştır ve Yunanca ortak ticaret dili olarak geniş bir coğrafyada yaygınlaşmıştır (Sevin, 1982).

Sanayiinin köle gücüne bağlı olarak hızla gelişmesi, bazı kentlerin nüfusunun çok artmasına sebep olmuştur. Bu dönemde büyük kentlerin iâşesinin sağlanması önemli bir mesele halini almıştır. Mısır ve Bergama Krallıkları dönemin önemli tahıl üreticileridir. Bu dönemde besin maddeleri ticareti yapan büyük tüccarlar ortaya çıkmış ve ticaretle uğraşan kentlerde zengin tüccar sınıfları oluşmuştur. Ziraat alanında özellikle verimliliği arttırmaya yönelik bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Artan tarım maliyetleri yüzünden büyük sermaye sahiplerinin sahip olduğu gelişmiş çiftlikler çoğalmış, ayrıca eski askerler, devlet memurları veya göçmenlerin çekirdeğini oluşturduğu bir orta sınıf oluşmuştur (Snodgrass, 2000).

2.4. İyon Birliği

Ortak kökenden gelen İyonlar aralarındaki etnik birliği pekiştiren, dinsel karakterli bir birlik oluşturmuşlardır. Bu birliğin ne zaman ortaya çıktığı kesin değildir; Marmor Parium adlı yazıt* birliğin kuruluş tarihinin Miletos ve diğer kentlerin kuruluşu ile aynı tarihte, yani İ.Ö.1086-1085 ya da İ.Ö.1076-1075 yıllarında olduğunu söylemektedir. Ancak genel kabul edilen görüş orijinal çekirdeğin İ.Ö. 10.yy.da ortaya çıktığı ve İ.Ö.900-700 yılları arasında geliştiğidir.

* Marmor Parium adlı yazıt, Paros'ta bulunmuş, en erken devirlerinden, yazıldığı İ.Ö. 264/3'e kadar Yunanlıların siyasal ve kültürel tarihini ele alan bir kroniktir.

Antik kaynaklar birliğin oniki kentten oluştuğunu belirtirler (Herodotos, 1991; Strabon, 1987; Pausanias, 1913; Vitruvius, 1993). Sayının oniki olması geleneğe ve efsaneye dayandırılmıştır (Homer, 1988). İlk üyeler Miletos, Ephesos, Priene, Myus, Lebedos, Teos, Kolophon, Phokaia, Erythrai, Klazomenai, Samos ve Khios'tur.

Birliğin dinsel kimliğinin çekirdeğini geleneksel olarak "Poseidon Helikonius" kültü oluşturmaktadır. Bu kült Ege ve Doğu Akdeniz sahillerinin çeşitli yerlerinde tapınım görmüştür ve aslen su bolluğu, çayırı ve zelzeleleriyle tanınan Boeotia kökenlidir. İyonya'daki Yunanlıların bu kültü büyük saygı gösterdikleri ve İyon olmalarının göstergelerinden biri olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Poseidon'un Panionia adı verilen şenlikleri, Priene sınırları içinde Panionion adı verilen bir alanda yapılmaktadır ve Priene'den gelen rahiplerce yönetilmektedir. Alan günümüzün Güzelçamlı beldesinin içinde, bir tepeye yaslanmış bir "bouleterion" ve bir altardan oluşmaktadır. Bu yerin Samos Adası'nın tam karşısında, gemilerin yanaşmasına elverişli bir kumsalın arkasında yer alıyor olması, öncü İyonyalı kolonistlerin karaya ilk ayak bastıkları yer olduğu olasılığını akla getirmektedir (Roebuck, 1959).

Başlangıçtaki fonksiyonu ne kadar dinsel karakterli olsa da sonradan birliğin politik fonksiyonlarının da oluştuğu söylenebilir. Lidya krallarının gittikçe güçlenmesine bağlı olarak İyon Birliği'nin işlevi değişmeye başlamıştır ve bu dönemde Thales'in daha merkezi bir organizasyon içerisine girilerek beraberce hareket edilmesini önerdiği bilinmektedir (Herodotos, 1991). Ancak kentlerin Kroisos döneminde yaptıkları farklı dostluk anlaşmaları birlikte hareket etmelerine engel olmuştur.

Perslerin Batı Anadolu'ya gelmesi ve İ.Ö. 546'da Kyros'un Sardes'i ele geçirmesinden sonra Perslerle anlaşılan Miletos dışında tüm İyon kentleri Panionion'da toplanıp Sparta'dan yardım istemek için elçiler göndermeye karar vermişlerdir (Herodotos, 1991). Yine İyonya isyanı sırasında, İ.Ö.497'de toplanıp Kypros'a bir donanma göndermeyi kararlaştırdıkları bilinmektedir (Herodotos, 1991). Ancak birliğin üye kentler üzerinde hiçbir yaptırım gücü yoktur ve kentler kendi konumlarını güvenli gördükleri zamanlarda bu birliğin kararlarına uymamayı tercih etmişlerdir. Bu durumu Pers hükümdarı Kyros şu şekilde tanımlamıştır "Yalan yere yeminler ederek birbirlerini aldatmak için kentlerinin orta yerinde özel buluşma yeri ayırmış insanlar" (Herodotos, 1991).

Attika-Delos deniz birliğinin kurulmasından sonra birlik bir süre toplanmayı bırakmıştır ve İ.Ö.4. yy.a kadar faaliyetlerini sınırlı olarak sürdürmüştür. Bu yüzyılda Panionion civarındaki savaşlar yüzünden faaliyetler Ephesos'a taşınmıştır ve İyonlar bu kentteki "Ephesia"

şenliklerine katılmaya başlamışlardır. Ancak bu sınırlı faaliyetler İ.Ö. 386'daki Kral Barışı'yla kentlerin otonomilerini yitirmeleriyle sona ermiştir.

Büyük İskender'in Anadolu kentlerini fethinden sonra ise İyon Birliği tekrar toplanmaya başlamıştır ve Panionia festivalinin yanında İskender'in doğum gününde Aleksandreia adlı yeni bir festival kutlanmaya başlanmıştır (Strabon, 1987). İskender'in ardılları döneminde gerek birliğin gerekse kentlerin ne derece bağımsız oldukları bilinmemektedir ancak Lysimakhos'un Smryna'yı onüçüncü kent olarak birliğe ilave edebilmesinden gücünün gitgide azaldığı sonucu çıkarılabilir. İ.Ö. 129'da Anadolu'da Roma egemenliğinin başlamasından sonra ise ikinci dereceden önemi olan dini bir oluşum olarak varlığını İ.S. 250-260 yıllarındaki Got istilasına kadar sürdürmüştür.

3. İYONYA BÖLGESİ'NİN DİNİ İNANIŞLARI

3.1. Batı Anadolu'da Hellenler Öncesi İnanç Sistemi

Anadolu'da, Erken Tunç Çağı sonuna dek olan sürede, dış görünüş açısından konutlardan ayırtedilebilen bir kült yapısı, henüz ortaya çıkarılamamıştır (Naumann, 1991). Batı Anadolu'da da İ.Ö. 2.binyılda bağımsız tapınak mimarisine rastlanmaz. Bu bölgede kültürle ilgili faaliyetler, doğal kutsal alanlarda, küçük tapınak odalarında ve konutların içlerinde uygulanmaktadır.

Batı Anadolu'da, prehistorik dönemlerden itibaren Ana Tanrıça kültürünün yaygın tapınım gördüğü bilinmektedir. Hititlerin "Kubaba", Friglerin "Kybele" olarak adlandırdığı bu tanrıça, pek çok farklı isimle, birçok Anadolu kavminde tapınım görmüş ve özellikle Batı Anadolu'da geniş bir coğrafyada baş tanrıça olarak saygı görmüştür.

Kybele tanrıların, insanların, bütün canlı varlıkların yaratıcısıdır ve bu yüzden "ana" olarak adlandırılır. Toprak ve bereket tanrıçasıdır, dolayısıyla bütün ekilmiş topraklar Onun koruyuculuğu altındadır. Aynı zamanda hayvanlar hakimidir ve genelde yanında bir aslanla betimlenir; dağlar, kırlar, ormanlar ve nehirler ona aittir, kaynaklar, pınarlar, uçurumlar ve mağaralar varlığının yoğun olarak hissedildiği yerlerdir; doğalgaz ve sıcak su kaynakları gücünün simgeleridir, taş özellikle kutsaldır ve tanrıçanın varlığının özünü yansıtmaktadır (Popka, 1995). Kimi zaman denizler hakimi olarak tanınır (Çelgin, 1981), doğum ve üremenin koruyucusudur, gelecekte haberler verebilir. Hem hastalıklar hem de şifaları ondan gelmektedir ve Frigler onu aynı zamanda bütün Frig kentlerinin kurucusu ve koruyucusu olarak görürler.

Kutsal kenti Frigya'daki Pessinus'tur ama kutsal alanlarına Batı Anadolu'nun her tarafında ve Ege adalarında rastlanır. Kutsal alanları genellikle erişilmezliği ve güçlülüğü simgeleyen dağlardadır (Işık, 1999). Tatlı su kaynaklarının yakınlarındaki çıplak yarlar özellikle tercih edilir (Sevin, 1982). Kayaya oyulan kült yapıları Berndt-Ersöz'e göre iki kategoride incelenebilir (Berndt-Ersöz, 1998):

1-Kayaya oyulmuş, genelde ev cephesine benzeyen bir fasad ve onun merkezinde bir niş veya bazen sadece kayaya oyulmuş bir nişten oluşan kutsal alanlar. Niş bu kutsal alanlarda en temel öğedir ve kayalar içinde yaşayan tanrıçaya açılan kapılar olarak kabul edilirler. Muhtemelen içlerinde tanrıçanın kült simgesi yer almaktadır.

2-Kayaya oyulmuş basamaklar ve bazen en tepede bir idol veya idoller.

Bu basamaklar bir çeşit altar olarak da değerlendirilebilirler (Popka, 1995). Genelde doğuya doğru yönlendirilmişlerdir.

Doğal kaya oluşumları da kült işlevli kullanılabilirler. Bunun bir örneği Manisa'da Sipylos Dağı'nda yer alan ve "Pelops'un Tahtı" olarak adlandırılan kayadır. Üzerinde tanrıçanın bir kabartması ve bir niş yer alır ve İ.Ö. 13. yy.a tarihlenir. Kayanın dibinde bir de kaynak vardır. Bir diğer örnek yine Sipylos Dağı'nda yer alan ve Ağlayan Kaya olarak tanınan kayadır. Kadına benzeyen bu kaya oluşumu ana tanrıça kült alanı olarak kullanılmış ve Yunanlılarca Niobe'ye dönüştürülmüştür (Işık, 1999).

İyonya Bölgesi'nde de Phokaia, Klazomenai, Erythrai, Ephesos, Miletos, Samos ve Khios'tan tanrıçayı tasvir eden heykel, kabartma, sikke ve bol miktarda pişmiş toprak heykelcik ele geçmiştir. Ephesos'ta Panayır Dağı'nın kuzey doruğunda üzerinde mihraplar oyulu doğal bir yarma vardır. Artemision'un bulunduğu alanda da Kybele'ye ait kutsal bir koru olduğu sanılmaktadır (Popka, 1995). Phokaia'da Athena Tapınağı'nın bulunduğu kayalığın eteklerinde, kaya duvarına oyulmuş mihraplar ve sunu çukurları vardır. Samos'ta da kent dağında dört kaya tapınağı yer alır, Khios'un kuzeyindeki Aepas Dağı'nın eteklerinde, hemen deniz kıyısında doğal bir kaya yükseltisinde bir Kybele kutsal alanı vardır. Kayanın güneybatı kenarında, dört kenarı kaba malzeme küp formundaki kaya muhtemelen altardır (Hunt, 1946).

3.2. İyonların İnanç Sistemi

Eski Yunanlıların inanç sistemi söz konusu olduğunda en ön plana çıkarılması gereken özelliğin, ritüellere dayanan yapısı olduğu söylenebilir. İbadetin tanımlanmış bir doktrini yoktur, önceden tanımlanmış dinsel bir organizasyon, belli bir eğitim sisteminden geçmiş din adamları bulunmaz*, ilahi güçleri tanımlayan bir dogmaya sahip değildir, gerçek inanan ile sapkın ayrımı yapılmaz, yöresel olarak büyük farklılıklar gösterir, insan ile tanrılar arasındaki ilişkiyi kişisel veya topluluk halinde yapılan faaliyetler düzenler (Bruit-Zaidman ve Schmitt-Pantel, 1999). Bu faaliyetler aynı zamanda ibadetin yeri ve zamanı konusunda da belirleyicidir. Günlük hayatın her safhasında bu ritüellerin yeri vardır, dolayısıyla bir Yunan vatandaşının yaşamı ile inanışları daima iç içe kabul edilebilir, tanrılar attığı her adımı izlemektedir ve çevresindeki dünya tanrıların ve diğer ölümsüz varlıkların elindedir. Rahiplikle ilgili bir eğitim kurumu yoktur ve tanrılarla irtibat direk olarak kahinler tarafından sağlanmaktadır (Gould, 1985).

* Din görevlilerine ritüellerde düşen rol, muhtemelen öncüllerince öğretiliyordu, burada kastedilen tanımlanmış bir dini eğitim olmadığıdır.

Yunanlıların başlıca geçim kaynakları çiftçilik ve denizciliktir fakat bu faaliyetler için kullandıkları teknolojik altyapı oldukça sınırlıdır; tıp olanakları zayıf ve yetersizdir ve savaşlarla desteklenen salgın hastalıklar çok can almaktadır. Bunların üstüne yaşadıkları topraklar sık sık depremlerce sallanmaktadır, dolayısıyla yaşamları büyük ölçüde en başta iklim olmak üzere kontrol edemedikleri dış etmenlere bağımlıdır. Bütün bu karmaşaya karşılık, aile şeklinde örgütlenmiş, andropomorfik Yunan tanrıları kaosa karşın düzenin savunucularıdır (Gould, 1985). Kurak Yunanistan topraklarında şekillenen bu kültür için suyun özel bir anlamı vardır ve tüm pınarlar ve akarsular kutsaldır. Hesiodos sudan dua etmeden ve bir elini ırmakta yıkamadan geçilmemesini öğütler (Hesiodos, 1991). Bulutu, gökgürültüsü ve şimşekleriyle yağmuru simgeleyen Zeus'un, Yunan Panteonu'nda baş tanrı olmasına bu bağlamda pek de şaşırmamak gerekir (Nilsson, 1961). Apollon, Demeter ve Artemis'te kutsal su kaynaklarıyla yakından ilgilidir. Birçok kutsal alan su kaynakları yakınında kurulmuştur ve genelde kutsal alanların girişlerinde "perirhanteria" adı verilen su havuzları bulunmaktadır. Kutsal alana temiz olarak girmek gereklidir ve yakınlardaki su kaynaklarının hem bu amaçla hem de konaklayan hacıların su ihtiyaçlarını gidermek için kullanıldığı düşünülebilir (Guettel Cole, 1988). Mağaralar, kaya oluşumları, koruluklar, tepelerin dorukları, kaynaklar ve akarsular doğal olarak saygı uyandırır ve ölümsüzlerle ilişkilendirilirler (Nilsson, 1961).

Kült pratiklerini, kökü Mikenlere ve karanlık çağ* alışkanlıklarına dayanan gelenek tanımlamaktadır ancak bazen şairlerin ve düşünürlerin dünya görüşleri de önemli rol oynayabilir. Herodotos; Homeros ve Hesiodos'u Yunan tanrılarını tanıtan ve onların özelliklerini Yunanlılara öğreten kişiler olarak tanımlar (Herodotos, 1991). Özellikle Homeros'un Eski Yunan eğitim sisteminde önemli bir rol oynadığı ve Eski Yunan Panteonu'nun onun şiirlerine paralel olarak yaratıldığı bilinmektedir (Jost, 1992). Ancak tanrıların genel kabul gören özelliklerinin dışında, yöresel olarak büyük değişiklikler gösteren kült özellikleri ve ritüelleri mevcuttur.

3.2.1. Eski Yunan Panteonu

Eski Yunanlıların "athotoi" (ölümsüzler) olarak adlandırdıkları tanrılarının kökenleriyle ilgili birçok farklı efsaneleri vardır. Bunlardan en yaygın olanlar Hesiodos ve Homeros'un anlatılarıdır. Homeros'a göre herşeyin kökeni denizlerin ve ırmakların tanrısı Okeanos'tur. Tethys'i yani anayı meydana getirmiş ve ondan ilk tanrılar kuşağı ortaya çıkmıştır. Genel

* İ.Ö. 12. yy. ile İ.Ö. 8. yy. arası, arkeolojik ve epigrafik kaynakların yetersizliği nedeniyle eski çağ tarihçilerince karanlık çağlar olarak adlandırılmaktadır.

olarak inanılan tanrı soylarının yaratılmasından önce Khaos, Gaia (Ana Toprak) ve Eros'un (sevgi) varolduğudur. Gaia'nın Uranos'u (yıldızlı gök) yaratıp, onunla birleşmesinden Uranos'un liderlik ettiği ilk tanrılar kuşağı ortaya çıkmıştır. Çocukları Kronos ise babasını aldedip çoğunluğunu Uranos ve Gaia'nın çocuklarının oluşturduğu ikinci tanrılar kuşağının başına geçmiştir. Eski Yunanlılar ise bir sonraki kuşağa, yani Olympos tanrıları olarak bilinen ve çoğunluğu Kronos'un kızkardeşi Rheia ile evliliğinden olan tanrı ve tanrıçalara tapmışlardır.

Tanrılar “ambrosia”, “nektar” ve altarlardan gelen dumanla beslenirler. Her tanrının bir ismi, işareti (atribüsü), maceraları ve sınırları vardır ve simgeledikleri doğa güçleriyle ilahi kuvvetler aleminin parçasıdır. Onların yanı sıra bazı ikincil tanrılara, insanüstü yaratıklara ve ölmüş kahramanlara da tapılmıştır. Olympos'ta yaşadığına inanılan tanrı ve tanrıçalar toplam oniki adettir ve bir arada Yunan Panteonu'nun temelini oluştururlar. Bunlar Zeus, Hera, Poseidon, Demeter, Athena, Afrodit, Apollon, Artemis, Hermes, Ares, Hephaistos ve Dionysos'tur. Hades, Hestia ve Leto diğer önemli tanrı ve tanrıçalar olarak ön plana çıkarlar (Bruit Zaidman ve Schmitt Pantel, 1999).

Zeus: Baş tanrı ve tanrıların babası olarak adlandırılır. Tanrıların kralıdır ve krallık gücünü simgeler. Dolayısıyla bütün krallar “diotrephes” yani Zeus'tan yetişmedir. Hakka dayanan, insanca düzenin koruyucusu kabul edilir. Yağmur yağdıran, göğü gürleten, şimşeği savuran odur. Atribüsü şimşek demetidir.

Hera: Zeus'un eşi ve kızkardeşidir. Tanrıların kraliçesi olarak kabul edilir. Aileyi, evliliği ve aile değerlerini simgeler. Her zaman iffetli bir kadın olarak gösterilir. Simgesi tavuskuşudur.

Poseidon: Zeus'un kardeşi ve denizlerin mutlak hakimidir. Depremler de ondan gelmektedir.

Simgesi üç dişli yaba (trident) tir. Denizcilerin koruyucusudur.

Hades: Zeus'un bir başka kardeşi ve yeraltındaki ölümler ülkesinin hakimidir. Ölümünden sonraki hayatın tanrısıdır ve adı görünmez anlamına gelir. Amansız, yüreği hiçbir kurbanla yumuşamayan tanrı olarak bilinir.

Demeter: Toprak ve bereket tanrıçasıdır. Zeus'un kızkardeşidir. Ekinleri, özellikle buğdayı simgeler. Triptolemos vasıtasıyla insanlığa ekin ekmeği öğrettiğine inanılır. Simgeleri buğday başakları ya da bereket boynuzudur. Zeus'la Demeter'in kızı, Hades'in karısı Persephone genelde annesiyle beraber betimlenir. Doğadaki değişimin ve mevsimlerin oluşumunun simgelerinden biridir.

Hestia: Ocağı ve kutsal ateşi simgeler. Zeus'un kızkardeşidir. Hiç evlenmemiştir ve tanrılar ve insanlar arasında büyük bir şeref payı vardır. Her tapınakta ve her evde sunağı vardır ve simgesi ocak, tanrılarının da, insanların da konutlarında dinsel bir merkez sayılır.

Athena: Zeus ile Metis'in (aklı, düşünceyi simgeleyen tanrıça) kızıdır. Akıl, erdem ve akıllıca yapılan savaşın tanrıçasıdır. Kentlerin ve sanat, felsefe gibi kentli değerlerin koruyucusu kabul edilir. Her zaman miğferli ve silahlı betimlenir.

Afrodite: Aşk ve güzellik tanrıçasıdır. Sevgiyi ve sevişmeyi simgeler. Doğumuyla ilgili iki ayrı efsane vardır. Bunlara göre Kıbrıs ya da Delos'ludur. Eros'la birlikte anılır.

Hermes: Zeus'la Maia'nın (dünyayı omuzlarında taşıyan Atlas'ın kızı) çocuğudur. Tanrıların habercisidir. Tüccarların ve hırsızların koruyucusudur ve aynı zamanda koyun çobanı olarak betimlenir. Yolların koruyucusudur ve yollara dikilen heykelleri kilometre taşı olarak da kullanılmıştır.

Ares: Savaş tanrısıdır, ama savaşın şiddetini ve yıkıcılığını temsil eder ve Yunanlılar tarafından hiç sevilmez. Azgın, çılgın, deli olarak nitelendirilir. Zeus ile Hera'nın çocuğudur.

Hephaistos: Zeus ile Hera'nın oğludur ancak diğer bir efsaneye göre Hera onu kendi kendine doğurmuştur. Topal ve çirkin olarak betimlenir ama her türlü madeni işleyip olağanüstü güzellikte eserler yaratabilir. Sanatın ve zanaatın koruyucusudur.

Leto: Titanlardan Khoibos ile Phoibe'nin kızıdır. Zeus'la birleşmesinden Apollon ve Artemis doğmuştur. Anadolu'da yaygın olarak tapım görmüştür ve Ana Tanrıça geleneğinin Yunan Panteonuna aktarılmasında bir ara öge, bir geçiş elemanı olarak nitelendirilebilir (Işık, 1999).

Apollon: Zeus'la Leto'nun oğludur.. Sanatçıların koruyucusu ve müzisyendir. İlham perileri Musa'ların yöneticisidir. Okçu tanrı olarak da adlandırılır. Salgın hastalıklardan insanları korur. Asklepios'un babası olarak tıpla da ilgidir. Işık saçan tanrı olarak aydınlığı simgelemekle beraber, kahinlerin ve gelecekte haber vermenin de tanrısı olarak, karanlık bir yönü de vardır.

Artemis: Zeus'la Leto'nun kızıdır. Ok ve yay kullanan, avcı tanrıça olarak bilinir. Yabani hayatın koruyucusu ve vahşi hayvanların hakimidir. Aynı zamanda doğum yapan kadınları da korur. Uygar kent ile vahşi doğa arasındaki bölgeyi simgeler ve hem kentli hem de yabanıl özellikleri bünyesinde barındırır. Kybele'ye benzer özellikler gösterir.

Dionysos: Doğanın sırlarına ve gücüne hakim tanrılardandır ve bunu insanlara öğretmek için şarabı vermiştir. Sanatın ve özellikle tragedyanın koruyucusudur.

Bu tanrı ve tanrıçalar dışında birçok ikinci dereceden tanrı ve tanrıça, doğüstü varlık ve kaderi kontrol eden üstün yaratıklara inanmıştır. Bunlardan bazılarının üzerinde yukarıda saydığımız tanrıların bile bir kontrolü yoktur.

3.2.2. Tapınımda Uygulanan Ritüeller

Eski Yunanlıların ibadet pratiklerini incelerken belirli safhalar için genellemeler yapmak mümkün görünmektedir. Herşeyden önce temenoslara girebilmek için gerekli birtakım zorunluluklar vardır. Temiz elbiseler giymek ve yıkanmış olmak gereklidir, ölümlerle temas ettikten sonra belli bir süre kutsal alanlara girilemez, doğum yapanlar veya doğuma yardımcı olmuş olanların da bir süre kutsal alanlardan uzak durması gerekmektedir. Akan kanla temenosa girmek kesinlikle yasaktır. Başlıca ibadet formları şu şekilde tanımlanabilir:

Dua: Her zaman ve her yerde dua etmek mümkündür ama kutsal alanlarda dua etmek tercih edilir. Tanrının önce adı ve tanımlayıcı sıfatı dile getirilir ve dua her konu hakkında olabilir. En çok tercih edilen kentin koruyucu tanrılarına dua etmektir (Jost, 1992).

Libasyon: Bir altara veya toprağa bir dua eşliğinde, bir kaptaki sıvının bir miktarının dökülmesi ve kalan sıvının ritüelin bir parçası olarak içilmesidir. Genelde şarap, süt veya şarap-su karışımı tercih edilir. Normal olarak libasyon altarda yapılır ancak toprağa libasyon yapmak da mümkündür. Şölenlerden önce de libasyon yapıldığı bilinmektedir.

Kurban: Kurban törenleri için genelde evcil hayvanlar tercih edilir. Tanrıların tercih ettiği düşünülen hayvanlar vardır (Poseidon boğa, Demeter domuz, Dionysos keçi... gibi) ama bu bir mecburiyet değildir.

Kent için kurban kesimi (thusia) seremonisi bir prosesyonla başlar. Yürüyüşe rahipler, kurban sahipleri, kentin resmi görevlileri katılır. Sunak kireçle sıvanır, kurdela ve çelenklerle süslenir. Tanrılardan istekler dile getirildikten sonra kurbanın tüylerinden birkaç parça kutsal ateşte yakılır. Sonra "boutypos" adı verilen görevli bir baltayla (pelekus) ensesine vurarak hayvanı öldürür ve kanını sunağa akıtır. Kutsal sayılan iç organları (özellikle karaciğer) incelendikten sonra kemik ve yağları ateşte yakılarak tanrılara bırakılır, kalan parçaları dağıtılır. Ayrıca tahıl ve sebzelerin sunak üzerinde yakıldığı bir başka kurban türü de vardır. İnsan kurbanı ile ilgili mitlerin kökenleri karanlık çağlara gitmektedir. Ancak klasik çağlarda da bilinen insan kurbanları da vardır*.

* Arkadia'da Lyke dağında Zeus Lykaios'a insan kurban edildiği bilinmektedir. Solaminoi savaşından önce Themistokles Dionysos Orestes'e savaş tutsakları kurban etmiştir (Jost, 1992, s.82).

Kurban tanrılara bir armağandır ve ateşe atılan parçaların onları beslediğine inanılır. Bu armağanın tanrılara bir sorumluluk yüklediği düşünülmektedir (Jost, 1992). Kentin hediyesi olarak kurban, kentin tanrılarla bağının bir simgesidir ve kentin, toprağının ve yaşayanlarının korunmasını sağlamak amacını gütmektedir.

Sunu: Kutsal alana belirli bir objenin bırakılmasıdır. Böylece obje kutsallaşmış olur yani “hieros” niteliğine ulaşır. Bu objeler daha sonra kutsal alandan ayrılamazlar. Kurban gibi tanrılara verilmiş birer hediyedirler ve genelde dua edilen konuyla ya da dua sahibinin konumu veya mesleğiyle ilgilidirler (Jost, 1992). Kentin tanrılar adına yaptığı olumlu şeyleri hatırlatan sunularda kutsal alanlara konulabilir. Savaş ganimeti, zırh ve silahlar da çoğu zaman tapınaklara hediye edilir. Sununun değerli madenlerden yapılmış olması prestij sağlayıcıdır. Kentler özellikle zaferlerini simgeleyen büyük ve değerli hediyeler sunarlar.

Dini Bayramlar: Dini bayramları ve festivalleri tanımlamak için Yunancada, birlikte gitmek anlamına gelen “synodoi”, beraber olmak anlamında “Panegyris”, ve en çok tercih edilen kutsal gün anlamına gelen “hearte” kelimeleri kullanılmıştır (Cartledge, 1985). Tanım olarak kentin en önemli kültü için yapılan kolektif aktiviteler olduğu söylenebilir (Jost, 1992). Yılda yaklaşık ikiyüzelli ayrı hellen kentinde festivaller düzenlendiği bilinmektedir (Cartledge, 1985). Festivallerin çoğu toprakla ilgilidir ve ekinlerle ilgili ritüellerle bağlantılıdır (Aristoteles, 1955).

Festival kapsamında genelde “pompe” adı verilen bir prosesyon yapılmaktadır ve bu prosesyonda kurban hayvanları, kült eşyaları ve kült heykelleri yer alır, vatandaşlar bayramlık elbiselerini giyer, çelenkler takarlar. Genellikle prosesyon kentin kapılarından birinden temenosa doğru (kent içine veya kent dışına) yapılır ve bunu temenosta yapılan kurban töreni ve topluca yenilen yemek takip etmektedir.

Festivallerin bir diğer parçası ise “agon” adı verilen, tanrıları onurlandırmak için yapılan yarışmalardır. Yarışmalar spor, müzik veya binicilik dallarında yapılmaktaydı ve kazananlar kentlerine büyük prestij sağlamaktadır.

3.2.3. İyonya’da Kutlanan Başlıca Festivaller

İyonya’da bilinen başlıca festivaller şunlardır:

Apollon’a adanmış Thorgelia ve Pyanopsia’dan birincisi Mayıs, diğeri Ekim ayında kutlanırdı. İkisinde de ritüelin önemli bir parçası çeşitli haşlanmış sebze ve meyvelerin bir kap içinde tanrıya sunulmasıydı. Thorgelia’da kentin günah keçisi (pharmakoi) olarak seçilmiş iki

adam yabani incir dallarıyla dövülürdü. Daha sonra ilk toplanan meyvelerden yapılmış bir yemek, yeni temizlenmiş tapınağa bir prosesyonla taşınır ve altardaki rahibe bir sunu sepeti eşliğinde teslim edilirdi. Bununla beraber genelde bir boğa kurban edilirdi.

Klaros'ta Apollon onuruna iki bayram kutlanmaktadır. Bunlardan biri her yıl kutlanan Küçük Klaria Bayramı, diğeri ise beş yılda bir kutlanan Büyük Klaria Bayramı'dır.

Bu kutsal bayramlarda spor ve müzik yarışmaları yapılmaktaydı. Bu yarışmalarda birinci gelen kişiler heykel ve yazıtlarla ödüllendiriliyordu. Spor yarışmaları "gymnik" (koşu, güreş, pentatlon, vb.), "hippik" (at ve araba yarışları) ve "pyrrhik" (hoplit yarışı) olarak sınıflandırılabilir (Şahin, 1998). Pyrrik yarışmaları gruplar halinde yapılan silahlı dans yarışmalarıydı ve Eski Yunan dünyasında askeri eğitimin bir parçası olarak yaygın şekilde öğretilirdi. At yetiştiriciliği ve süvarileriyle ünlü Kolophon'da doğal olarak hippik yarışmalar da yapılırdı. Apollon aynı zamanda müzik tanrısıydı ve lyra kutsal müzik aletiydi. Klaros kazılarında ele geçen çok sayıda lyralı Apollon sunu heykelciği, bu enstrümanın müzik yarışmalarında kullanıldığını düşündürmektedir (Şahin, 1998).

Didyma'nın İ.Ö. 300'den önceki bayramlarıyla ilgili bilinenler oldukça azdır (Fontenrose, 1988). Çok erken dönemlerinden itibaren her yıl Miletos'tan Didyma'ya Molpoi adına bir prosesyon düzenlendiği bilinmektedir*. Tören alayı iki adet "gylloi" adı verilen sunu sepeti ve libasyon için saf şarap taşırdı. Prosesyon, Miletos ile Didyma'yı birbirine bağlayan kutsal yolu kullanırdı ve yol boyunca sıralanmış ve çeşitli tanrı ve kahramanlara adanmış altarlara kurban keserek ilerlerdi.

Didyma temenosunda düzenlendiği bilinen Didymaion festivaliyle ilgili şu ana kadar bulunabilmiş en erken yazıt İ.Ö. 299 yılına tarihlenmektedir. Dört yılda bir düzenlenen festivalde boks, güreş, uzun mesafe koşusu ve pankreas müsabakaları yapılırdı. Spor yarışmaları dışında trajedi, lyra ile şarkı söyleme, koro şarkıları yarışmaları yapılır ve bütün performanslar için kutsal alan kullanılırdı. Kazananlar yapraktan çelenklerle onurlandırılırdı. Festival kutsal yolda büyük bir prosesyon ve kurbanlarla başlar ve bu esnada oniki Miletos kabilesine mensup genç kızlardan oluşan bir koro şarkı söylerdi.

Çocukluktan gençliğe geçişi simgeleyen ve her yıl düzenlenen "anoigmoi" adlı bir bayramda temenosta kutlanırdı. Bu bayramda çocuklar arası atletizm yarışmaları yaptırılır ve daha sonra kentteki bütün çocuklara bir akşam yemeği verilirdi.

* Molpoi Miletos'un efsanevi kurucusu ve ilk kralıdır.

Ephesos'ta kutlanan Artemisia festivalinin yapıldığı ayda kentler arası barış ilan edilirdi. Festivale evlenmemiş kızlar ve köleler de katılabilirdi. Kent vatandaşlarına olduğu kadar yabancılara da açıktı. Bir anlamda gençlerin eşlerini buldukları festival olarak da nitelendirilebilirdi (Arnold, 1972). Thargelion adı verilen bayramın en önemli gününde prosesyon, kurban töreni ve danslar gerçekleştirilirdi. Tören alayına avcı Artemis kılığında Artemis başrahibesi önderlik ederdi. Artemis kült heykeli ırmakta yıkanarak temizlenmiş bakire kızlar tarafından taşınırdı* (Piccard, 1922). Kült heykeli ve eşyaları tören yolundan Magnesia Kapısı'na taşındıktan sonra tiyatroya getirilirdi. Bunu spor ve sahne yarışmaları takip ederdi.

Artemis'in bir diğer bayramı, Artemis Daitis Bayramı'ydı. Bu bayramda düzenlenen prosesyon deniz kıyısında bir plajda başlardı ve Artemis'in denizde yıkanmış kült heykeli taşınırdı. Daha sonra topluca yemek yenilirdi. Kutsal liman alüvyonlarca dolunca, deniz suyu ritüellerde kullanılmak için kanallarla temenosa taşınırdı**.

Samos'ta kutlanan Hera festivalinde kült heykeli lypos dallarıyla süslenir ve Hera rahibesi tarafından yıkanarak arındırılırdı. Ayrıca kült heykeli giydirilir ve yemek verilirdi. Samos halkı festival prosesyonuna katılırken en güzel giysilerini giyer ve saçlarını açık bırakıp, rüzgarda dağılmasını sağlardı.

Athena için kutlanan pek çok festival vardı. Bunlardan "Khalkeia" bronz işçilerinin bayramıydı ve her yıl kutlanırdı. Dört yılda bir ise evli kadınlar, Büyük Panathenia Bayramı'nda kült heykeline giydirmek için bir peplos dokumaya, bu bayramda başlardı.

"Arrephoria" bir diğer bayramıydı ve temelde bir gizem ritüeliydi. Halk ve "arkhon basileusun" seçtiği iki genç kız Athena tapınağı götürülürdü ve daha sonra onlar bir dahaki bayrama kadar temenosta yaşarlardı.

"Plynteria" gününde Athena'nın kült heykeli denizde yıkanırken tapınağı temizlenirdi. Kült heykeli bu işlemler sırasında bir prosesyonla taşınırdı.

Athena'nın doğumgünü büyük bir prosesyonla kutlanırdı. Prosesyon her yıl gerçekleştirilir, dört yılda bir bu günde Büyük Panathenia şenlikleri başlatılırdı. Bu şenlikteki geçit töreninin en başında kentin yaşlıları ve resmi görevlileri yer alır, onlara müzisyenler eşlik ederdi. Arkalarından kült heykeli ve kült eşyalarını taşıyan arabalar, süvari askerler eşliğinde gelirdi.

* Guettel Cole'a göre Artemis kültüründe arınma için doğal su kaynaklarını kullanmak gereklidir (Guettel Cole, 1988, s.164).

** Piccard'ın görüşüne göre, bu ritüelde Artemis deniz tanrıçası özellikleri taşımaktadır (Piccard, 1922, s.315).

Athena rahibesi tanrıça için yeni dokunmuş peplosu taşırdı. Festivalin en önemli parçalarından birisi, kutsal ateşin prytaneiondan alınıp, kutsal alandaki altara taşınmasıydı.

Dionysos için “oskophoria” bayramı üzüm hasadı döneminde kutlanırdı. Prosesyon festivalin en önemli olayıydı ve sonunda kutsal alana gelinip, altara sunular yapılır, bu esnada şarkı ve dans performansları sergilenirdi. Menad ve bakha adları verilen dansçılar asma yaprağından çelenkler taşır, hızlı hareketler ve sıçramalarla, adeta kendilerinden geçerek dans ederlerdi.

“Anthesteria” ise o yılın şarabının ilk içildiği zaman kutlanırdı. Festival üç gün sürerdi ve ilk gün büyük bir prosesyon düzenlenirdi. Tören alayında tanrı Dionysos’a adanmış gemi şeklinde bir araba da yer alırdı. İkinci gün üç yaşından büyük herkes şarap içmek zorundaydı. Yetişkinler arasında bir içki yarışması düzenlenir ve bu yarışmada, kabındaki şarabı ilk bitirene bir tulum şarap hediye edilirdi. Üçüncü gün Dionysos’un Ariadne’yle kutsal evliliği seremonisi yapılır ve düğün hediyeleriyle dolu bir sepet, seçilmiş kadınlarca taşınır ve temenosun sunağında kurban kesilirdi.

Demeter için düzenlenen thesmophoria bayramı, antik çağda en yaygın olarak kutlanılan festivaldir (Simon, 1983). Festivalin en önemli özelliği yalnızca kadınlar tarafından kutlanmasıdır. Festival üç gün sürer, ilk günü anados (çıkış) olarak adlandırılır ve kentli kadınlar genelde yüksek bir rakımda yer alan Demeter kutsal alanına yürürlerdi. Daha sonra bayram boyunca temenosun içinde yerde yatarlardı. İkinci gün oruç tutulur ve geceyarısı domuz yavrusu parçaları ve çörek parçaları yakındaki bir mağara veya kovuğa atılırdı. Üçüncü ve son gün bu atılan parçalar “anletriai” olarak adlandırılan kadınlarca geri alınır ve topluca temenosun sunağına götürülüp, tanrıçaya sunulurdu.

4. İYON DÖNEMİ KÜLT ALANLARI

4.1. Kült Alanının Tanımı

Eski Yunan mimarisi ile ilgili bir çalışma kapsamında değerlendirildikleri zaman kült alanları, en genel anlamlarıyla, tanrılara ayrılmış ve belli sınırları olan kutsal bir toprak parçasını ifade etmektedir. Bu sınırları belirlenmiş alanın hellence adı “temenos”tur ve bu sözcük “kesmek”, “ayırarak” anlamına gelen fiilden türemiştir (Jost, 1992). Kült alanının kutsallığının bozulmadan korunması için sınırları “horoi” adı verilen yalın işaretlerle belirtilir ya da daha etkileyici olması amacıyla yanları çitle ya da duvarla (peribolos) çevrilirler (Wycherley, 1991). Kültün nitelikleriyle ve bulunduğu yerdeki insan topluluğu için önemiyle doğru orantılı olarak kutsal alana yapılar eklenmektedir; bu yapıların en önemlileri tanrı veya tanrıçanın evi kabul edilen tapınak ile kült faaliyetlerinin odak noktası olan sunak olarak kabul edilebilir.

İlk kült alanları genelde kent dışında yer alırlardı ve çoğu zaman sadece temenosu çevreleyen bir sınır ve bir sunaktan oluşurlardı. Altar kutsal alandaki en önemli parça ve en erken mimari öğeydi. Bazı durumlarda sadece ateşin yakılacağı bir yer oluşturmak bile ritüelin yerine getirilmesi için yeterliydi (Bruit-Zaidman ve Schmitt-Pantel, 1999). Yakınında kurbanın yakılıp, dumanının gökyüzüne salınması için bir ızgara yer alırdı. Sunak genelde taştan masif bir blok olarak yapılırdı ve kutsal alanın büyüklüğü ve önemiyle bağlantılı olarak merdivenle çıkılan bir platforma sahip anıtsal yapılar halini alabilirdi. Anıtsal sunak yapılarının duvarları çoğu zaman adandığı tanrıyla ilgili mitosları konu alan yüksek kabartmalarla süslenirdi.

İ.Ö. 8.yy.dan itibaren tapınak yapıları, kutsal alanlar içinde bağımsız yapılar olarak ortaya çıkarlar. En erken tapınaklar ağaç sütunlu kerpiç yapılardır ve İ.Ö. 7. yy.dan itibaren taştan yapılmaya başlanmıştır. Tapınak binalarının erken dönemlerde kurban sonrası yenilen toplu yemekler için bir mekan fikrinden çıktığı kabul edilebilir, kült aktivitelerinde kullanılan bir yönetici evinin fonksiyonu değişerek tapınağa dönüşmüş olabilir (Marinatos, 1993). Bu noktada Yunan tanrılarının andropomorfik karakterinin, onlara bir ev yapma fikri doğurduğu ihtimali gözardı edilmemelidir (Martienssen, 1958). Tapınım ile ilgili ritüeller açık havada ve sunakla bağlantılı olarak yapılır ve tapınaklar yılın büyük bir bölümünde kapalıdır. İçinde tanrının kült heykeli ve ona verilen hediyeler saklanır ve içine rahipler dışında hiç kimse giremezdi. Tanrının gücünü ve büyüklüğünü anlatan sembolik bir işlevi vardır ve bu özelliğiyle Scully tarafından büyük bir heykel olarak nitelenmiştir (Scully, 1963). Bir anlamda kutsal alanların anıtsallaşması ve kodlanması programının bir parçası olarak düşünülebilir. Tapınağın fiziksel çekiciliği arttıkça temenosta daha merkezi bir konum almaya

başladığı görülebilmektedir (Sourvinou-Inwood, 1993). Bazen bir kutsal alanda birden çok tanrıya adanmış tapınaklar olabilirdi. Tapınağın işlevi özellikle Apollon bilicilik merkezlerinde görüldüğü gibi kutsal bir yeri ve onunla bağlantılı ritüelleri korumak da olabilirdi. Zaten en önemli özelliklerinden birisi çevre koşullarına ve kült özelliklerine göre biçim değiştirebilmeleridir (Norberg Schulz, 1993). Bütün tapınaklarda görünen ortak özellik ise, kült heykelinin saklandığı uzun bir cellaya sahip olmalarıdır.

Kutsal alanlarda görülen bir diğer yapı türü ise hazine binalarıdır (thesauroslar) . Hazine binaları genelde “templum in antis” planlı,küçük bir tapınak formunda ama önünde sunağı olmayan yapılardır. Kutsal alanlar rekabet için mükemmel arenalardır ve bir çoğu geçmiş zaferlerin simgeleriyle dolu savaş müzelerine benzerler (Sourvinou-Inwood, 1993). Aynı zamanda kentli zenginler içinde güçlerini gösterme fırsatı yaratırlar. Asil ailelerin tapınaklara büyük bağışlar yaparak prestij kazandıkları bilinmektedir (Sourvinou-Inwood, 1993). Yüklü hazinelere sahip, birçok büyük kült alanı değerli sunu hediyelerini ve savaşlardan elde edilen ganimetleri thesauroslarda saklama yoluna gitmiştir.

“Propylon” kutsal alana anıtsal bir girişi sağlamaktadır ve bir anlamda kutsal alanla kutsal dış dünya ayrımının altını çizmekte, kutsal toprağa ayak basmadan önce bir ara bölge oluşturmaktadır. Dış tarafında içeriye girmek isteyenlerin arınmasını sağlayacak çeşmeleri ve su depoları bulunur. Genelde iki tarafında birer portiko bulunan anıtsal bir kapı olarak tasarlanır.

4.2. Katalog

Envanter no: 01

Kentin Adı: Ephesos

Kuruluş Tarihçesi

Kentin efsanevi kurucusu Atina Kralı Kodros'un oğullarından Androklos'tur (Strabon, 1987). Yunanlılar bölgeye ilk geldiklerinde burada yaşayan Karyalılar ve Leleglerle , bugünkü Ayasuluk Tepesinin güneybatı eteğinde bulunan ve yerel Kybele (Ana Tanrıça) kültüne ait olan bir ağaç, pınar ve bereket tanrıçasının kült yeriyle karşılaştılar. İlk başta orada oturanlarla anlaşmalarına karşılık, daha sonra Karya yerleşim alanını tahrip edip, Artemision'un yaklaşık 1300 metre batısındaki kalıcı yerleşim yerlerini kurdular (Scherrer, 2000). Arkeolojik veriler bu yerleşimin en erken İ.Ö. 10. yüzyıl sonlarında olabileceğini söylemektedir. İyon Efes'i, Panayır Dağı yamaçlarında, sonraki stadionun doğu ve batısında, arkaik çağda doğuya doğru uzanan, uzunca, sığ bir körfezin kenarında yer alır (Scherrer, 2001). Önceleri Androklos'un halefleri "basilid"lerce yönetildiği, sonra aristokrat oligarşi ve tiranlığın hakim olduğu bilinmektedir. Attik-Delos Deniz Birliği'ne yılda yedi talent vergi vermiştir (Bean, 1995).

Kutsal Alanları

Artemision alanında bulunan en eski mimari kalıntı, şist ve kuvars taşlarından oluşan ve geç Myken dönemine tarihlenen bir istinat duvarıdır. Bu günkü yaygın görüş, bu duvarın su baskınlarına karşı yapılmış bir bent olduğu şeklindedir (Scherrer, 2000).

İ.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında, daha sonraki tapınağın avlusu içerisinde kalacak 4X8 sütunlu ve 13,5X6,5 m. ebatlarında bir peripteros vardır. Cellasının üzeri açıktır ve kült heykeli altı sütunun desteklediği dikdörtgen bir baldakenin içinde yer almaktadır. Temeli ve duvarları yerel, kireçli balçık taşından yapılmıştır. Peripterosun üst kısmıyla ilgili ise çok az bilgi vardır ve yalnız ahşap sütunların yeşil şistten kaideleri mevcuttur (Scherrer, 2000).

Ancak bu peripteros büyük bir olasılıkla buradaki en eski yapı değildir. Peristasisi çevreleyen sütunların, cella duvarlarından daha önceki bir yapı evresine ait oldukları tabakalaşmadan anlaşılmaktadır. Buradaki seramik sürekliliği de Myken dönemine kadar uzanmaktadır (Bammer, 1991).

7. yy.da daha sonra sunak olacak yere giden bir yol, bir su kanalı ve alanın güneybatısında yer alan bir apsisli yapı mevcuttur. Peripterosun bulunduğu yerde 7. yy.ın sonunda ya da 6. yy. başında temel ve duvarları kireçtaşından olan ve bugün C tapınağı olarak adlandırılan yapı inşa edilmiştir. Bu dönemin bir diğer inşaatı Artemision'un batısında başlatılmış olan temeli

sarı kireçtaşı, üst yapısı mermer binadır. 34,40 m. yani yüz yunan ayağı uzunluğunda olan bu yapı “hekatompedos” olarak adlandırılır (Bammer, 1996). Arkaik mermer tapınaktan daha eski olduğu belirlenmiştir ve antik edebiyatta adı geçen Apollon Tapınağı olması olasılığı mevcuttur (Scherrer, 2000). Birbiriyle çağdaş çeşitli kült yapısı temellerinin bulunmuş olması, o dönemde bu alanda birkaç tanrıya tapıldığını göstermektedir.

Sonradan avlu sunağının bulunacağı yerde İ.Ö. 6. yüzyılda üç temel inşa edilmiştir. Bunlardan ikisi 3,50X3,50 m.lik kare yapılar, bir tanesi ise bir rampadır. Buralarda çok sayıda kurban törenleriyle bağlantılı arkeolojik veri ele geçmiştir (Bammer, 1996).

İ.Ö. 560 civarında Kroisos Tapınağı olarak bilinen ilk büyük mermer dipterosun inşaatı başlamıştır. Arkaik tapınağın mermerlerinin çoğu Belevi yakınlarındaki bir ocaktan getirilmiştir. Geleneğe göre tapınağın mimarları Samoslu Theodoros, Metagenes ve Khersiphron’dur. Topraktaki kılcalık nedeniyle suyun yükselmesini engellemek amacıyla temele odunkömürü yayılmıştır. Temelerde kil kaplı büyük taş bloklar kullanılmıştır. Yalnızca üstteki stylobat çokgen biçimli mermer levhalardan inşa edilmiştir. Tapınağın genişliği 60 m. kadardır ancak uzunluğu bilinmemektedir. Muhtemelen 106 sütunu vardır (Scherrer, 2000). Çatı kiremitlerinin neredeyse tümü mermerden yapıldığından her bir sütun yaklaşık 100 tonluk bir yük taşımak zorundadır. Duvarların iç kısmı üstü açık bir avlu şeklindedir ve yalnızca dıştaki sütunlu portikoların üstü çatıyla örtülüdür (Scherrer, 2000). Sekosun içindeki eski peripterosun cellasının doğu yarısı, naiskosun temelini oluşturur.

İ.Ö. 5. yüzyılın başında yukarıda bahsedilen üç temelin üzerine U biçimli, kireçtaşından bir temel ve bununda üzerine 31,90X16,67 m. ebatlarında büyük bir avlu sunağı inşa edilmiştir.

Çeşitli antik kaynaklar Kroisos Tapınağı’nın Herastratos adında biri tarafından İ.Ö. 356 yılında kundaklandığını söylemektedir. Arkeolojik bulgularda bir yangın sonucu tahribi doğrulamaktadır. Yerine yapılan yeni yapının mimarları Paionios, Demetrios ve Kheirokrates olarak bilinmektedir. Arkaik yapının kabartmalarla bezeli sütunları dahil tüm esas öğeleri aynen kullanılmıştır (Scherrer, 2000). Yeni yapının eskisinden en büyük farklılığı 2,68 m. yüksekliğinde 13 basamaklı bir podyumun üzerinde yer almasıdır. Tapınağın sunağı da 32X22 m. büyüklüğünde at nalı şeklinde bir yapıdır. Sunağın çevresinde bir çok kanalın bulunması taban suyunun daha İ.Ö. 4.yy.da yükselmiş olduğunu göstermektedir (Scherrer, 2000). Tapınağın avlusuna da basamaklı bir rampa yapılarak arkaik tapınağın seviyesine inilmesi sağlanmıştır. Cellanın arka,doğu duvarına, muhtemelen hazine dairesi işlevine sahip, dışarıdan girişi olan bir oda (opisthodomos) eklenmiştir. Strabon’un anlattığına göre bu

tapınağın temenos duvarı, tapınağın kendisinden bir stadion mesafededir ve bu aynı zamanda asırlardan beri süregelen sığınma hakkının da sınırıdır (Strabon, 1987).

Plan ve Fotoğraflar

Ephesos kent haritası (Şekil Ek 1.3)

Ephesos kent planı (Şekil Ek 1.4)

Ephesos Artemis Tapınağı planı (Şekil Ek 1.5)

Ephesos, Artemis Kutsal Alanı, St. Jean Bazilikası ve Kale (Ek 2.1)

Ephesos, Tapınak ve Temenos Duvarları (Resim Ek 2.2)

Envanter No: 02

Kentin Adı: Erythrai

Kuruluş Tarihçesi

Kent Zeus soyundan Rhadamanthes'in oğlu Erythros yönetiminde Girit'ten gelen kolonistlerce kurulmuştur. Bu kolonistlerin içinde Likya, Karya ve Pamphilyalılarda bulunmaktadır (Pausanias, 1913). Bu ilk dalgayı takip eden ikinci kolonizasyon hareketi ise Attika ve Euboea'dan gelen İyonlarca yapılmıştır. Pausanias (1913) ve Strabon (1987), Kodros soyundan Knopos'un bu hareketin öncülü olduğundan bahsederler. Bu İyon kolonizasyonu ile ilgili tek yazılı belge ise Marmor Parium'dur ve İ.Ö. 264/63 yıllarına tarihlenen bu yazıta göre kolonizasyon ilk olimpiyattan 301 yıl önce gerçekleşmiştir (İ.Ö. 1077).

Kuruluşundan sonra Erythrai'ın uzunca bir süre Kodros soyundan krallarca yönetildiği ve daha sonra yönetim biçiminin halkın seçtiği bir basileus yönetiminde oligarşiye dönüştüğü bilinmektedir (Mansel, 1963 ve Aristoteles, 1993). Kentin erken dönemiyle ilgili diğer bilinenler ise İ.Ö. 8. yy.da Panionion'a üye olduğudur. İ.Ö. 494'deki Lade Savaşı'na sekiz gemi ile katılmıştır (Herodotos, 1991), Attik-Delos Deniz Birliği'ne ödediği vergi ise yılda yedi talenttir (Bayburtluoğlu, 1975).

Kutsal Alanlar

Akropolisin zirvesinin doğusunda yer alan düzlükte, İ.Ö. 570 yıllarına tarihlenmiş bir teras duvarı ve bir podyumun istinat duvarı yer almaktadır. Aynı yerde yapılan kazılardan, İ.Ö. 750-500 yılları arasına tarihlenen çeşitli küçük objeler çıkmıştır. Bütün bu bilgiler ışığında burada bulunan yapının Pausanias'ın bahsettiği (1913) Athena Tapınağı olduğu düşünülmüş ve kazı sırasında bulunan, Athena Poliouchus'a adanmış bir arşitrav parçası bu görüşü güçlendirmiştir (Akurgal, 1979).

Aynı yerde 6,5x13 m. boyutlarında bir megaronun ana odası bulunmuştur. Yapı İ.Ö. 8.yy. sonu ile İ.Ö. 7.yy. başına tarihlenmektedir. Odanın büyüklüğü yapının templum in antis planlı olduğunu düşündürmektedir (Akurgal, 1979). Dış duvarı kyklopik, iç duvarı daha ince taşlardan örülüdür. Khios, Emporio ve Karya, Melie'deki benzer örneklerden hareket ederek kral evi olarak tanımlanabilir (Akurgal, 1979).

Plan ve Fotoğraflar

Erythrai ve Çevresinin Haritası (Şekil Ek 1.6)

Erythrai Kent Planı (Şekil Ek 1.7)

Erythrai Athena Tapınağı Planı (Şekil Ek 1.8)

Erythrai, Akropol (Resim Ek 2.3)

Erythrai, Akropolden limanın görünümü (Resim Ek 2.4)

Erythrai, Athena Tapınağının duvar kalıntıları (Resim Ek 2.5)

Envanter No: 03

Kentin Adı: Khios

Kuruluş Tarihi

Adanın ilk sakinleri Pelasglar, Lydialılar ve Karyalılardır. Euboea'dan gelen kolonistler Khios kentini kurmuştur. Adada Yunan varlığına ilişkin en erken maddi kalıntılar İ.Ö. 8.yy.a tarihlenir ve Apollon Phanaia kutsal alanından ele geçmiştir. Amphiklos ilk kralıdır ve kuzey Euboea'daki Histiaea'dan Delphi kahinlerince gönderilmiştir (Pausanias, 1913). Erken döneminde monarşiyle yönetilmiştir. İ.Ö. 6. yy. ilk yarısında monarşik ve aristokratik düzenden, demokrasiye geçildiği bilinmektedir. İ.Ö. 494'de Lade Savaşı'na 100 gemilik büyük bir donanmayla katılmıştır. Savaştan iki yıl sonra Perslerin eline geçip, büyük tahribata uğramıştır .

Kutsal Alanları

Strabon, Apollon Phanaia'ya adanmış, yakınında derin ve korunaklı bir liman bulunan bir kutsal alandan bahsetmektedir (Strabon, 1987). Kato Phanaia bölgesinde yapılan kazılarda büyük bir arkaik dönem kutsal alanına ait kalıntılara rastlanmıştır. Kutsal alan dar bir vadinin çıkışına konumlandırılmıştır ve yakınında bir de dere vardır. Deniz seviyesinden 8 m. yüksekte bir sırtın üzerine yapılan teraslara konumlandırılmıştır. Aynı yerde geometrik döneme ait bir başka yapının da izlerine rastlanmıştır (Beaumont ve Archontidou-Argyri, 1999). İ.Ö. 6. yy. sonları, İ.Ö. 5.yy. başlarına tarihlenmektedir. Beyaz mermerden sütunları, mavi-gri mermerden duvarları olduğu tespit edilmiştir (Boardman, 1959).

Plan ve Fotoğraflar

Khios Apollon Phanaia Kutsal Alanı Planı (Şekil Ek 1.9)

Khios Apollon Phanaia Kutsal Alanı, tapınaktan duvar kalıntıları (Resim Ek 2.6)

Khios Apollon Phanaia Kutsal Alanı, tapınağın kalıntıları (Resim Ek 2.7)

Envanter no: 04

Kentin Adı: Klazomenai

Kuruluş Tarihçesi

Pausanias'ın verdiği bilgilere göre kent, Kolophon'dan bir önderin eşliğinde, ikinci dalga İyon göçmenleri tarafından kurulmuştur (Pausanias, 1913). Strabon anakarada bir zamanlar Klazomenai'lilerin yaşadıkları Khytion diye bir yer olduğundan bahseder(Strabon, 1987). İ.Ö. 600 dolaylarında Lydia Kralı Alyattes'in bu kent önünde bozguna uğradığı bilinmektedir. Kent muhtemelen İ.Ö. 5. yy.ın başında adaya taşınmış ve anakara ile adada iki ayrı kent olarak varlığını sürdürmüştür. Attik-Delos Deniz Birliği'ne katkısı yılda birbuçuk talenttir (Bean, 1995).

Kutsal Alanları

Tanımlanmış bir kutsal alanı yoktur. Bean adanın en kuzeyindeki tepenin doruğunda, adanın en yüksek noktasındaki dikdörtgen planlı bir yapının temel kalıntılarının bir tapınağa ait olabileceğini düşünmektedir (Bean, 1995).

Plan ve Fotoğraflar

Klazomenai, kent planı (Şekil Ek 1.10)

Klazomenai, Klasik Dönem Akropolisi, genel görünüm (Resim Ek 2.8)

Klazomenai, bir tapınağa ait olabilecek temel kalıntıları (Resim Ek 2.9)

Envanter no: 05

Kentin Adı: Kolophon

Kuruluş Tarihçesi

Yerli Anadolu halkı Kar'lar tarafından kurulmuş olan Kolophon, İ.Ö. 13. yy. sonu ile 12. yy. başından itibaren, efsaneye göre Rhaikos önderliğinde, Akha kökenli Giritli göçmenlerin istilasına uğramıştır. Bundan kısa bir süre sonra Thebai'dan bir göçmen grubu daha gelmiş ve Rhoikos'un oğlu Mopsos döneminde Kar'lar iç bölgelere sürülmüştür. Kolophon'un Miken dönemiyle ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. İ.Ö. 8.yy.da ise Atina'lı İonlar kenti ikinci kez işgal etmiştir. Kentin bu dönemine ilişkin en eski bilgiler, kentin ünlü ozan Mimnermos'un (İ.Ö.7.yy.) Nanno adlı şiirinde yer almaktadır. Ozan Mimnermos kenti Neleus'un önderliğindeki Pyloslu göçmenlerin kurduğunu söylemektedir (Bean, 1995). Strabon'da bu İon kentinin Pylos'lu Andraimon tarafından kurulduğunu söyler (Strabon, 1987). Pausanias ise bu yörede Atina Kralı Kodros'un oğullarından Domasikhton ve Prometheus'un egemenlik kurduğunu yazar (Pausanias, 1913).

Kutsal Alanları

Klaros Kutsal Alanı'nın kuruluşu Miken kolonizasyonu dönemine değin gitmektedir. Kentin Miken Dönemi'ne ait bir kuruluş efsanesi vardır. Buna göre efsanevi kurucu Rhoikos kente sonradan gelen Thebai'li bir göçmen grubunun içindeki Apollon rahibi ve kahini Teiresias'ın kızı Manto ile evlenir ve oğulları Mopsos doğar. Mopsos'da ünlü kahin Kalkhas'ı alterek Klaros Kutsal Alanı'nı kurar (Bean, 1995). Zaten çok eskilerden beri orada bilicilik yapıldığını Pausanias bize aktarmaktadır (1913). Kutsal alanın bulunduğu alanın kuzeydoğusundaki bir mağaranın Kybele Kutsal Alanı olduğu düşünülmektedir, dolayısıyla Apollon Kültü'nün bu kültten etkilendiği düşünülebilir (Şahin, 1998). Ancak bu bilicilik merkezinin Delphoi'un emriyle kurulduğu ve Klaros'un Delphi Apollon bilicilik merkeziyle yakın ilişkileri olduğu bilinmektedir. Bilicilik Merkezi'nin üne kavuşması ise Büyük İskender döneminde olmuştur. Pausanias, Aeulius Aristides ve Lucianus'un anlatımlarından anlaşıldığı üzere İ.S. II. yy.da büyük üne kavuştuğu anlaşılmaktadır (Şahin, 1998). Bilicilik Merkezi'nin işlevini İ.S. 3.yy.da da sürdürdüğü bilinmektedir. İ.S. 4. yy.da Hristiyanlığın yayılmasıyla kutsal alan terkedilmiştir (Şahin, 1998).

Kutsal alandaki en erken yapı arkaik Yuvarlak Apollon Sunağı olarak adlandırılmaktadır ve 6 m. çapında yuvarlak planlı bir yapıdır. İ.Ö. 7. yy.ın sonlarına doğru yapılan sunağın yaklaşık elli yıl kullanıldığı sanılmaktadır (Şahin, 1998). Arkaik Apollon Klarios Tapnağı etrafı bir sıra sütunla çevrili bir naostan oluşan mermer bir yapıdır ve İ.Ö. 6. yy. ortalarına

tarihlenmektedir. Tapınakla çağdaş bir de sunak vardır. Dikdörtgen şeklindeki sunak, 7. yy. sunağının üzerine yapılmıştır. Malzemesi mermerdir ve olasılıkla dört basamağı vardır. Aynı dönemde kutsal alanda iki odadan oluşan ve İ.Ö. 5. yy.da cephesine dört sütun eklenen, işlevi tanımlanamamış bir yapı daha vardır.

Hellenistik dönem Apollon Klaros Tapınağı'nın kalıntıları ise günümüze değin gelmiştir. Tapınak İ.Ö. 3.yy.ın ilk çeyreğinden sonra inşa edilmiştir. Temelin iki sıralı oluşu, tapınağı rutubetli olan zeminden korumak için temelin yüksek tutulduğunu göstermektedir (Şahin, 1998). Beyaz mermerden yapılmış olan tapınak, İyonya Bölgesi'nde Hellenistik dönemde yapılmış tek dor düzenli tapınaktır. 6x11 sütunlu bir peripterostur. Pronaosundan naosa anıtsal bir kapıyla geçilmektedir. Adyton alışılmadık bir şekilde naosun altında yer almaktadır. Tapınağın batı yönünde bulunan ve kehanetin yapıldığı yer olan adytona dar bir koridorla ulaşılmaktadır. Adyton iki odadan oluşur ve ön odasında Apollon'un kutsal taşı olan, mavi mermerden yapılmış bir omphalos* bulunmaktadır. Arka odanın doğu kenarında, kahinin kehanet için kullandığı suyu temin eden bir kuyu bulunmaktadır. Kutsal alanda Hellenistik dönemde, önce İ.Ö. 3.yy. başlarında yapılmış küçük bir sunağın, sonrada 9x18.45 m. boyutlarında Büyük Apollon Sunağı olarak adlandırılmış mermer sunağın yer aldığı bilinmektedir (Şahin, 1998).

Apollon Tapınağı'nın kuzeyinde, ona paralel bir konumda, İ.S. 2.yy.a tarihlenen Artemis Klaria Tapınağı yer almaktadır. Bu tapınağın altında, İ.Ö. 4. yy. ile İ.Ö. 1.yy. arasında yapılmış bir tapınağın izleri bulunmuştur. İyon düzeninde yapılmış , küçük bir tapınaktır; Büyük Apollon Sunağı'nın kuzeyinde İ.Ö. 2. yy.da yapılmış ve daha sonra devşirme malzemelerle restore edilmiş bir Artemis Sunağı konumlanmıştır. İ.Ö. 2. yy.a tarihlenen bir başka yapı, kuzey-güney doğrultulu olarak 50 m. uzunluğunda olan ve üzerinde yüz kadar hayvanı bağlamaya yetecek demir halkalı bağlama blokları bulunan, kurban bağlama yeri, hekatombdur.

Kutsal alanın güneyinde, İ.Ö. 2. yy.a tarihlenen, kare planlı bir propylon yer alır. Bu dönemde kutsal alanın masraflarını, güneyindeki Notion üstlenmiştir ve yapının konumu bununla ilişkilendirilebilir (a.e.). Dolayısıyla kuzeydeki Kolophon yönünde daha eski bir propylonun varlığını düşünmek olası görünmektedir (Şahin, 1998).

Plan ve Fotoğraflar

Kolophon ve çevresinin haritası (Şekil Ek 1.11)

* Dünyanın merkezini simgelediğine inanılan omphalosun bilinen diğer bir örneği Delphoi Apollon Kutsal Alanı'nda yer almaktadır.

Kolophon, kent planı (Şekil Ek 1.12)

Klaros Kutsal Alanı planı (Şekil Ek 1.13)

Kolophon'dan ovanın görünümü (Resim Ek 2.10)

Klaros Apollon Tapınağı'nın genel görünümü (Resim Ek 2.11)

Klaros Apollon Tapınağı, temel ve heykellerin replikaları (Resim Ek 2.12)

Envanter no: 06

Kentin Adı: Lebedos

Kuruluş Tarihi

Erken dönemi ile ilgili bilgiler yetersizdir. Pausanias'a göre Kral Kodros oğullarından Andraimon yönetiminde gelen İonyalı kolonistler, bölgede yaşayan Kariahları kovarak kenti kurmuşlardır (Pausanias, 1913). Strabon kurucunun adının Andropompos olduğunu söyler (Strabon, 1987). Kentin en özgün yönü birçok kaplıca ve ılıcaya sahip olmasıdır. Oniki İyon kenti içinde hiçbir zaman ön plana çıkamamıştır. Klasik dönemde adına sikke basılmamış tek İyon kentidir. Attik-Delos Deniz Birliği'ne önce yılda üç talent vergi vermiş ancak bu tutarı karşılayamamaya başlayınca vergisi yılda bir talente düşürülmüştür (Bean, 1995).

Kutsal Alanları

Kentle ilgili hiçbir arkeolojik çalışma yapılmamıştır ve tespit edilmiş bir kutsal alanı yoktur.

Plan ve Fotoğraflar

Lebedos kent planı (Şekil Ek 1.14)

Lebedos, yarımadaının görünümü (Resim Ek 2.13)

Lebedos, genel görünüm (Resim Ek 2.14)

Envanter No: 07**Kentin Adı: Miletos****Kuruluş Tarihi**

Milet'te İ.Ö.2000 ortalarından başlamak üzere önemli bir Miken kolonisi vardır. İonların bölgeye İ.Ö.10 hatta 11.yy.da geldikleri düşünülmektedir (Akurgal, 2000). Başlarında kral Kodros'un oğlu Neleus olduğu söylenir. İ.Ö.7.ve 6. yy.larda çok parlak bir dönem yaşamıştır ve İyon dünyasının metropolü olmuştur (Akurgal, 2000). Bu dönemde doksan adet koloniye sahiptir (Strabon, 1987). İ.Ö.546'da Perslerin eline geçmiştir.İyon ayaklanmasından sonra İ.Ö.494'de Persler kenti yakmışlardır ve bu tarihten sonra gücü azalmıştır ancak Roma döneminde adı hala büyük kentlerin arasında geçmektedir

Kutsal Alanları

Yarımadanın güneyinde batı agorasında İ.Ö.5.yy.a tarihlenen Athena tapınağı yer alır, bugün yalnızca kaba taşlardan yapılan podyumu görülebilmektedir. Ele geçen parçalardan yapının İon düzeninde 18x30 m. boyutlarında templus in antis planlı olduğu anlaşılmıştır (Akurgal, 2000).

Kalabak tepe üzerinde İ.Ö.6.yy.ın ikinci yarısında inşa edilmiş bir tapınağın cellasının temelleri de vardır. Bu bölgede Miken Dönemi'ne ait şehir duvarı ve ev kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. İ.Ö. 900-700 yılları arasında bir Yunan yerleşmesi olarak kullanıldığı da düşünülmektedir (Akurgal, 2000).

Didyma Apollon Tapınağı en erken İ.Ö.600'lere tarihlenir ancak Pausanias Helen göçlerinden önce buranın kutsal bir yer olduğunu bildirir (1913). Miletos'un kutsal kapısından güneye doğru genellikle kıyı boyundan giden ve önce kutsal Panormos limanına, oradan da Didyma temenosuna ulaşan bir kutsal yolla Miletos'a bağlanmaktadır. Didymaion'un en erken yapıları İ.Ö.8. ya da 7.yy.da yapılmış olması gereken ilk temenosun kuzey ve güney temelleridir. Bu temel kalıntılarına göre eski "sekos" ince uzun bir dikdörtgendir. İçindeki kutsal avluda sunak, bilicilik kuyusu ve Apollon'un defne ağacı gibi kült simgeleri yer almaktadır. İ.Ö. 7. yy.ın sonunda ek bir yapıyla genişletilmiştir.

İlk büyük tapınak İ.Ö.560-550 yıllarında inşa edilmiştir. Bu yapı 85,15x38,39 ölçülerinde bir dipterostur. Tapınakta 112 sütun bulunmaktadır. Kutsal avlu genişletilmiştir ama defne ağacı ve bilicilik kuyusu aynı yerlerinde durmaktadır. Burada Apollon kült heykeli için bir de "naiskos" yapılmıştır. Tapınağın doğusunda yuvarlak planlı bir sunak, naiskosun iki sütununun orta eksenini üzerindedir. Sunağın batısında dinsel işlevi olduğu düşünülen bir de kuyu yer alır.Tapınağın bütün doğusunu 3.50 m. yüksekliğinde yarım daire şeklinde bir duvar

çevreler. Bu duvarın doğusunda ve güneyindeki düzlükte iki adette stoa yer alır. Bütün bu yapılar İ.Ö.6. yy.a tarihlenmektedir (Akurgal, 2000).

Perslerin ilk tapınağı tahrip etmesinden sonra İ.Ö.4. yy.da Didymaion yeniden yapılmaya başlanmıştır. Bu tapınağın mimarları Paionios ve Daphnis'tir. Paionios Ephesos'ludur ve Artemision'un da mimarlarından biridir. Yeni tapınak ta bir dipterostur ancak 109,34x51,13 m.lik ölçüleriyle ilk tapınaktan çok daha büyüktür. Toplam 124 adet sütunu vardır. En büyük yenilik yapının 3.50 m. yüksekliğinde yedi basamaklı bir kaidenin üzerine oturtulmuş olmasıdır. Yapımına İ.Ö. 3. ve 2. yy.lar boyunca devam edilmiş ve ancak Roma Dönemi'nde bitirilebilmiştir. İç avlusunun (sekos) boyutları da büyümüş ve 25 m. boyunda bir duvarla çevrelenmiştir. İçerisinde prostylos planlı bir naiskos yer alır. Doğusunda 24 basamaklı büyük bir merdivenle çıkılan "chresmographeion" yani biliciliğin yazılıp söylendiği salon yer alır. Bu salonun doğusunda pronaos vardır ve soru sahipleri kahinlerin yanıtlarını burada beklemektedirler. Pronaosun iki yanında üstü tonozla örtülü, aşağıya doğru inen dar geçitlerle adytona açılan kapılar bulunmaktadır.

Tapınağın 15 m. güneyinde yedi basamaklı bir stadion bulunmaktadır. Bazı oturma sıralarının üzerine Geç Hellenistik Dönem'e ilişkin isimler kazınmıştır.

Plan ve Fotoğraflar

Miletos, kent haritası (Şekil Ek 1.15)

Miletos, kent planı (Şekil Ek 1.16)

Didyma Apollon Tapınağı planı (Şekil Ek 1.17)

Miletos, Athena Tapınağı üzerinde Orta Çağ yapı kalıntısı (Resim Ek 2.15)

Didyma Apollon Tapınağı'nın genel görünümü (Resim Ek 2.16)

Didyma Apollon Tapınağı, pronaostan naosa girişi sağlayan anıtsal kapı (Resim Ek 2.17)

Didyma Apollon Tapınağı, cellanın görünüşü (Resim Ek 2.18)

Didyma Apollon Tapınağı, bilicinin kuyusu (Resim Ek 2.19)

Envanter no: 08

Kentin Adı: Myus

Kuruluş Tarihi

Strabon kentin kurucusunun efsanevi Atina kralı Kodros'un oğlu Kydrelös olduğunu yazar (Strabon, 1987). Panionion'a üye kentlerden biridir ancak hiçbir zaman ön plana çıkamamıştır. Ağırlıkla balıkçılıkla geçindiği ve İ.Ö. 499'da Pers Donanmasının 200 savaş gemisinin demir atabildiği bir limana sahip olduğu bilinmektedir (Herodotos, 1991). İ.Ö. 494'deki Lade Savaşı'na üç gemi verebilmiştir. Attik-Delos Deniz Birliği'ne yılda bir talent vergi vermektedir (Bean, 1995).

Kutsal Alanları

Tepenin aşağı yamacında kayadan yapılmış ve üst üste yer alan iki teras ve bu terasların her birinde birer tapınak yer almaktadır. Myus kentinde ilk kazıları yapan Th. Wiegand'ın önerisine göre üstteki tapınak Apollon Terminus, alttaki tapınak ise Pausanias'ın bahsettiği Dionysos tapınağıdır. 1964 ve 1966 yıllarında burada çalışan Hans Weber aşağı terastaki temelleri ve üst yapıya ait bazı mimari parçaları ortaya çıkarmış ve yapıyı İon düzeninde, 6x10 sütunlu, batıya bakan bir peripteros olarak tanımlamıştır. Ancak Dionysos Tapınağı olduğuna dair yeterli kanıt olmadığını düşünmektedir (Weber, 1967). İ.Ö. 6. yy. ortasına tarihlenen alt teras tapınağının batıya yönlendirilmiş olması, yerli Anadolu tanrıları ile uyumlu Artemis gibi bir tanrıçayı düşündürmektedir (Akurgal, 2000). Üst terastaki yapı Geç Arkaik Döneme tarihlenir ve bitirilemeden yarım bırakıldığı tespit edilmiştir (Akurgal, 2000).

Plan ve Fotoğraflar

Myus, Tapınağın ve kalıntıların planı (Şekil Ek 1.18)

Myus, tapınak kalıntılarının görünümü (Resim Ek 2.20)

Myus, Tepenin görünümü (Resim Ek 2.21)

Envanter no: 09

Kentin Adı: Phokaia

Kuruluş Tarihi

İlk başta Ayollerin yerleştiği Phokaia'ya sonradan Teos ve Erythrai'dan gelen İonlar yerleşmişlerdir (İ.Ö.9.yy). Bölgeye gelmelerinden hemen sonra Panionion'a katıldıkları düşünülmektedir (Akurgal, 2000). Denizcilikte hızla gelişip pek çok koloni kurmuşlardır. Kentin altın dönemi İ.Ö.546'dan itibaren Perslerin bölgeyi ele geçirip kenti tahrip etmesiyle sona ermiştir. Lade Deniz Savaşı'na ancak üç gemi gönderebilmiştir. Attik-Delos Deniz Birliği'ne yıllık katkısı iki talenttir (Akurgal, 2000).

Kutsal Alanları

Foça yarımadasının ucundaki kayalık düzlüğün doruğunda, İ.Ö.6. yy.ın ikinci yarısında inşa edilmiş Athena tapınağı yer alır. Beyaz tufa taşından yapılmış tapınak, Persler tarafından tahrip görmesinden sonra aynı yüzyılın sonuna doğru restore edilmiştir. Pausanias yapının büyüklüğünü Samos Heraion'la kıyaslamıştır (Pausanias, 1913). Tapınaktan günümüze sadece bazı kaide, sütun, başlık ve sima parçaları kalmıştır. Uzunluk, genişlik ve pterosu için bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak ele geçen sütun parçaları çaplarından, 9-10 m. yüksekliğinde, Pausanias'ı doğrulayacak kadar anıtsal sütunlara sahip bir yapı olduğu anlaşılmaktadır (Serdaroğlu, 1967). Kutsal alanın yer aldığı kayalığın eteğinde Kybele'ye adanmış bir de kutsal alan yer almaktadır.

Plan ve Fotoğraflar

Phokaia, genel plan (Şekil Ek 1.19)

Phokaia, Kybele kutsal alanı (Resim Ek 2.22)

Phokaia, Athena Tapınağı'nın görünümü (Resim Ek 2.23)

Envanter no: 10

Kentin Adı: Priene

Kuruluş Tarihçesi

Priene'nin ilk yerleşiminin konumu bilinmemekle birlikte, İyonya'nın dinsel ve siyasal merkezi Panionion'un Priene topraklarında bulunduğu bakarak kentin en eski İyon yerleşmelerinden birisi olduğunu düşünülebilir (Rumscheid, 2000). Ayrıca Priene'nin en geç İ.Ö. 8. yy.da kurulmuş olan İyon Birliği'nde yer aldığı da kesin olarak bilinmektedir. Kuruluş efsanesine göre Atina Kralı Kodros'un torunlarından Aipytos tarafından kurulmuş, bu topluluğa daha sonra Philotas adlı birinin önderliğinde Thebai'liler katılmıştır (Strabon, 1987; Pausanias, 1913).

Yeni Priene kenti İ.Ö. 4. yy.ın ortalarında, bugünkü kalıntıların bulunduğu yerde tekrar kurulmuştur. Taşınma sebebi kesin olarak bilinmemekle birlikte genelde bu durum Büyük İskender'in dayatmasına (Bean, 1995), şehirdeki nüfuz sahibi Atinalıların baskısına (Akurgal, 2000) veya Mausolos'un teşviğine (Rumscheid, 2000) bağlanır. Bu dönemde şehrin toprakları bugünkü Söke'nin güneyinde kalan ovayı içermektedir. Limanı Naulokhos şehre 5 km. uzaktadır ve ayrıca Mykale'nin kuzeyinde de bereketli toprakları vardır.

Kutsal Alanları

Athena Tapınağı: Tapınak binasının mimarı aynı zamanda Mausolleion'unda mimarı olan Pytheos'tur. Yapı 6x11 sütun sıralı bir peripterostur ve daha antik dönemde Küçük Asya'ya özgü İyon düzeninin tipik bir örneği kabul edilmiştir (Vitruvius, 1993). Boyutları ise şöyledir: Naosun tamamı 100 Attika ayağı (29.48 m.), cella 50, pronaos 30, opisthodomos 12 ayaktır. Tapınağın yan yüzlerinin yüksekliği ise cella boyutunda, yani 50 ayaktır, bunun 43 ayağı sütunlara, 7 ayağı da üst yapıya düşmektedir. Cellanın arkasında, batıya bakan opisthodomos, aslında Dor düzenindeki Yunan tapınak mimarisine ait bir elemandır. Cellanın batısında, yaklaşık 1 m. yüksekliğinde silmeli bir kaide üzerinde Athena Parthenos'un tam yarısı boyutlarında bir kopyası olan Athena Polias kült heykeli durmaktadır (Rumscheid, 2000).

Kutsal alana giriş, ihtişamlı bir propylon ile sağlanmaktadır. Propylon, tam orta ekseninde olmasa da, doğu yönünden gelmekte olan caddenin güzergahı üzerinde, kuzey-güney yönünde uzanan sokağı da kapsayacak şekilde konumlandırılmıştır.

Propylonun orta eksenini batıya doğru uzatacak olursak, bu hat sunak yapısının güney kısa kenarını teğet geçer. Sunağın orijinal halinden yalnızca düzlenmiş temel tabakası, temel parçaları ve iç dolgusundan bazı kalıntılar günümüze kalmıştır (Rumscheid, 2000).

Kutsal alanın güney tarafının tamamı bir galeriyle bölünmüştür. 77.60 m. uzunluğundaki galeri, alışılmışın dışında bir şekilde sırtını tapınağa dönmüştür, 32 sütunlu ön cephe güneye, Menderes Vadisi'nin manzarasına bakmaktaydı. Dor düzenli, güneye doğru eğik çatılı olan yapı, bir ölçüde kentin en anıtsal yapısı olan tapınağın güneyden görünümünü de perdelemektedir. Galeri ve üzerinde yer aldığı teras duvarı M.Ö. 2.yy.ın ikinci yarısının ortalarına tarihlenmektedir.

Buradaki anıtlar dışında, kuzeydoğu tarafında, temenosun genişletildiği alanın batı duvarı boyunca, başka bir anıt sırası daha vardır.

Batı temenos duvarının yakınlarında, girişi güneye bakan, templum in antis planlı, 8x12 m. ölçülerinde bir başka yapı kalıntısı da vardır. Yapının işlevi bilinmemektedir, girişin güneye bakması thesaurosları akla getirirse de, bu yapı tipine Küçük Asya temenoslarının hiçbirinde rastlanmamıştır (Rumscheid, 2000).

Demeter Temenosu: Deniz seviyesinden 130 m. yüksek, akropolis kayalığının altındaki yamaçta bir teras üzerinde kurulmuştur. Doğu-batı yönünde uzanan teras yapaydır ancak yönü dışında şehrin ızgara planına uydurulmamıştır. Terasın üzerinde batı bitiminde duran tapınak ve doğudaki ana girişin iki yanındaki küçük binalar dışında yapı yoktur ve ortadaki boş alan kültle ilgili kutlamalara ayrılmıştır. Tapınağın güneyinde toprağa gömülü, semerdam çatılı, kurban çukuru vazifesini gören küçük bir taş oda vardır. Kentin en eski tapınaklarından biridir.

Plan ve Fotoğraflar

Priene, kent planı (Şekil Ek 1.20)

Priene, Athena Kutsal Alanı planı (Şekil Ek 1.21)

Priene, Demeter Kutsal Alanı planı (Şekil Ek 1.22)

Priene, Athena Kutsal Alanı genel görünümü (Resim Ek 2.24)

Priene, Demeter Kutsal Alanı (Resim Ek 2.25)

Envanter No: 11**Kentin Adı:** Samos**Kuruluş Tarihi**

Ada önce Pelasglar, sonra Karya ve Leleglerce yerleşim görmüştür. Argonotlardan Ageos ilk mitolojik kralıdır. İ.Ö. birinci bin başlarında İyonyalı kolonistler yerleşmişler ve İ.Ö. 7. yy.da Samos'u Yunanistan'ın önde gelen ticaret merkezlerinden biri haline getirmişlerdir. Anadolu, Karadeniz ve Mısır'la ticari ilişkileri vardır ve tiran Polykrates döneminde (İ.Ö.535) en gelişkin haline ulaşmıştır.

Kutsal Alanları

Samos kentinden 6 km. uzaklıkta bir nehrin havzasında Hera kutsal alanı, Heraion yer alır. Heraion kutsal alanının bulunduğu alan Erken Bronz Çağı'ndan itibaren kullanılmıştır ama dini karakterli yapılar karanlık çağda ortaya çıkar. Orijinal olarak bir Karya tanrıçasının kutsal alanıdır ama Hellen mitolojisine Hera'nın doğduğu ve evlendiği yer olarak geçmiştir (Kyrileis, 1993).

En erken yapı Hekatompedon I olarak adlandırılır ve en erken Hellen tapınaklarından biri kabul edilir. Yapı İ.Ö. 8. yy.a tarihlenir ve 32,85x6.50 m. ölçülerinde, dar ve uzun planlı bir yapıdır. Bir süre sonra yapının dört bir yanına portikolar ve ağaç dikmeler eklenmiştir. Her dikmenin taştan bir temeli vardır. Bu sayede bilinen en erken peripteros plan elde edilmiştir. İ.Ö. 7. yy. ortalarında Hekatompedon II üzerine inşa edilmiştir. Planı benzerdir ancak 6.80 m. daha geniştir. Taş temel üzerine kerpiç bir yapıdır. Girişteki sütun dizisi önüne bir sıra sütun daha eklenmiştir. Duvar işçiliği ilk tapınağa kıyasla daha gelişkindir ve bütün sütunları ahşaptır.

Üçüncü Hera Tapınağı, ya da daha bilinen ismiyle Rhoikos Tapınağı ilk anıtsal ölçekli Yunan tapınaklarından biridir (Lawrence, 1987). İ.Ö. 570-550 arasında inşa edilmiştir. Dipteros planlı, 52,15x10,5 m. boyutlarında bir yapıdır. 18 m. yüksekliğinde sütunlara sahiptir. Yapının üst kısmının ahşaptan olduğu düşünülmektedir. Doğusunda, üç yanında birer duvar bulunan ve anıtsal merdivenlere sahip bir sunak yer almaktadır. İ.Ö. 530 tarihi dolaylarında bir yangınla tapınak tahrip olmuş, sunaksa İ.Ö. 538'de tiran Polykrates tarafından yıktırılmıştır.

Tiran Polykrates döneminde (İ.Ö. 538-522), Rhoikos Tapınağı'nın 40 m. batısında, 155 sütunlu bir dipteros onun yerini almıştır. Boyutları 55,16x112,30 m.dir ve Polykrates Dipterosu olarak adlandırılır. Oldukça derin bir pronaosu ve içinde çift sıra sütun bulunan bir naosu vardır. Sütunları paros mermerindendir ve 18.96 m. yüksekliğinde oldukları

düşünülmektedir. Her bir tarafında onar basamaklı merdivenler bulunan yüksekçe bir platformun üzerinde yer almaktadır Tapınağın tam aksına İ.Ö. 560'da, 40 m. boyundaki büyük altar inşa edilmiştir. Geç Bronz Çağı'na tarihlenen bir yapının bulunduğu yere daha sonra altarlara yapıldığı da bilinmektedir. Arkaik Tapınakla çağdaş on kadar tapınak benzeri yapının altarlara yoktur ve hepsi büyük altara yönlendirilmişlerdir. Kuzey binası olarak adlandırılan yapıda tapınak formudur ve İ.Ö. 6.yy. ortalarına tarihlendirilir. 13.75x29 m. lik bir cellaya sahiptir ve arkasında bir de adyton yer alır. Girişin olduğu güney tarafında bir de portiko vardır.

Roma döneminde tapınağın doğusunda daha küçük bir tapınak inşa edilmiştir. Kutsal yol İ.S. 3.yy.a tarihlenir ve Imbrassos nehrinin eski girişi kapatmasından sonra açılan yeni girişe uygun olarak konumlandırılmıştır. Erken dönemlerde Heraion'un girişi teknelerin yanaşmasına uygun olan kumsaldandır.

Plan ve Fotoğraflar

Samos, harita (Şekil Ek 1.23)

Samos, kutsal alanın planı (Şekil Ek 1.24)

Samos, Polykrates Dipterosu'nun kalıntıları (Resim Ek 2.26)

Samos, kutsal yol (Resim Ek 2.27)

Samos, kutsal alandan genel görünüm (Resim Ek 2.28)

Envanter no: 12

Kentin Adı: Teos

Kuruluş Tarihi

Geleneğe göre Athamas başkanlığında, Boeotia'daki Orkhomenos'tan gelen Minyan'larca kurulmuştur ve onları Atina Kralı Kodros'un oğullarından Nauklos tarafından yönetilen İyonlar izlemiştir (Bean, 1995). Yapılan kazılarda İ.Ö.10. yy.a kadar inen eserlere rastlanmıştır. Kentte İ.Ö. 3. yy.da İyonyalı aktörler birliği kurulmuş ve Dionysos oyuncularının evi konumuna gelmiştir. Ancak anlaşmazlığa düşen oyuncular İ.Ö. 2.yy.ın ortalarında kenti terk etmişlerdir (Bean, 1995).

Kutsal Alanları

Kentin baş tanrısına adanmış Dionysos Tapınağı kentin batısında, surların hemen içinde, Hellenistik surun 35 m. doğusunda yer alır ve kent tiyatrosuyla bağlantılı değildir. Burada doğal bir kaya oluşumunun bir podium oluşturacak şekilde kesilmesiyle elde edilmiş bir temel üzerinde inşa edilmiştir. Tapınağın orijinali, İ.Ö. 2. yy.da Hermogenes tarafından inşa edilmiştir ve 6x11 sütunlu İyon Düzeninde bir peripterostur. Günümüze kalan kalıntılar ise yıkılan Hellenistik yapının yerine İ.S. 1. yy.da yapılan ve İ.S. 2 yy.da restorasyon geçirmiş tapınağa aittir. Doğusunda bir de altar yer alır. Temenosu dört yanından bir stoa çevrelemektedir. Bu stoa, kuzey ve güneyde Dor, doğu ve batıda İyon düzenindedir ve ilk yapımının Hellenistik dönemde başladığı düşünülmektedir (Uz, 1988).Roma döneminde bazı eklemeler yapılmıştır.

Plan ve Fotoğraflar

Teos, kent planı (Şekil Ek 1.25)

Teos, Dionysos Tapınağı planı (Şekil Ek 1.26)

Teos, Temenos duvarı ve Tapınağın görünümü (Resim Ek 2.29)

Teos, Tapınağın genel görünümü (Resim Ek 2.30)

5. DEĞERLENDİRME

Bir kenti kurmak için konumu seçildikten ve kent için gerekli nüfus o bölgeye ulaştıktan sonra, kurucuların karşısına çıkan problem kentin fiziksel organizasyonunun sağlanmasıdır (Malkin, 1987). Bu düzenlemenin safhaları kamusal ve özel alanların belirlenmesidir Kutsal alanlar, kent içinde konumu tanımlanmış ilk kamu alanları olarak, ilk kuruluş aşamasından itibaren şekillenmeye başlarlar (Martin,1987). Kentin zihinsel haritasının çıkarılması olarak tanımlanacak bu süreç, büyük ölçüde kent vatandaşlarının etraflarındaki dünyayı algılama biçimleriyle bağlantılı olmalıdır.

Bu alanın nasıl belirleneceği sorununa eğilmeden önce bir noktanın altını çizmek gereklidir. Eski Yunanlılar için kutsallık kült yapısının kendisinde değil, o yapının yer aldığı toprakta gizlidir; başka bir deyişle bir kült yapısı, konumlandığı alanın kutsallığından dolayı inşa edilir (Malkin, 1987; C. Norberg-Schultz, 1993). Zaten Eski Yunan dilinde “kutsal” sözcüğünün yerine kullanılan, ancak kendi içlerinde farklı konseptleri olan üç ayrı sözcük *hieron*, *hosion* ve *hagion* vardır ve bunlardan “*hieron*” ya da “*hiera*” kült yapılarını tanımlamak için kullanılır ve kült yapısının bulunduğu toprağın kutsallığını da vurgular (Bruit-Zaidman ve Schmitt-Pantel, 1999).

Kıta Yunanistan’daki kutsal alanların büyük bir kısmının konumları, Miken dönemi ve karanlık çağların geleneğine bağlı olarak şekillenmiştir. Miken dünyası oturmuş bir sosyal hiyerarşiye sahip, saray merkezli ve içine kapalı olarak tanımlanacak bir yapıya sahiptir ve bu yapı muhtemelen karanlık çağlar boyunca devam etmiştir (Morris, 2000). İ.Ö. 8. yy. genel olarak bir dönüm noktası, Yunan polisinin doğduğu yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde bir çok surla çevrili, içine dönük, küçük yerleşmenin terk edildiği görülür (Snodgrass, 2000). İ.Ö. 8.yy. bilindiği kadarıyla eski krallık yapısının, aristokratların ağırlıkta olduğu, daha çoğulcul bir düzene dönüştüğü yıllardır. Yine bu dönemde askeri yapılanmada köklü bir değişiklik olmuş ve atlı, savaş arabalı aristokratların savaştaki öncül rolünü, hoplitler (ağır piyadeler) üstlenmiştir. Hoplitlerle savaş, herkesin birbirine destek olduğu ve bireyin ön plana çıkmadığı, sıradan vatandaşların, aristokratlarla aynı donanımla, eşit şartlarda mücadeleye girdiği yeni bir tür savaştır ve polisin tarihini değiştirmiştir (Snodgrass, 2000).

İ.Ö. 8. yy.dan itibaren kollektif aktivitelerin aristokrasinin yanı sıra sıradan vatandaşların konumunun güçlenmesiyle beraber ortaya çıkmasıyla (şehir duvarları ve kamu alanlarıyla beraber) tapınak bağımsız bir yapı olarak ortaya çıkar (Coldstream, 1985). Başka bir deyişle, kamu alanları tüm polis sakinlerinin eşit kullanımına sunulmuştur. İ.Ö. 8. yy. öncesinde kent merkezinde yer alan hiçbir kutsal alan yoktur. Bundan önce bilinen kutsal alanlar

toplulukların yaşam alanından belli bir uzaklıktadır (Mazarakis, 1988). Organize kutsal alanlar, genelde altarlı temenoslar niteliğindedir ama kutsal bir koru veya bir mağara gibi doğadaki dikkat çekici noktalarla bağlantılıdır (Sourvinou-Inwood, 1993). Ancak İ.Ö. 750'lere gelindiğinde, şehirdeki kamusal alanların artışı ile birlikte, kutsallığın kentin tam merkezine yöneldiği görülebilir (Sourvinou-Inwood, 1993). Kutsal alanın belirlenmesini, içine dini yapıların yapılması takip eder, bir sonraki aşama kolonad ve stoalarla bu alanın düzenlenmesidir (Martin, 1987). Özellikle İ.Ö. 7.yy.da tapınaklar kent kimliğinin bir simgesi, gücünün bir manifestosu halini almışlardır (Marinatos, 1993). Polisin kendi tanrısına anıtsal bir tapınak kurması, bir bakıma polisin kurulmasının geriye dönük bir kanıtıdır (Snodgrass, 2000).

Doğa içinde bazı noktalar doğaüstü güçlere daha yakın hissedilmesini sağlamıştır. Bir mağara, ağaç, kaynak, kayalık veya mağara gibi dikkat çekici noktalar tanrılarla bağlantılı ve kendiliğinden kutsal mekanlardır. Doğa bir resim değil, onu yöneten güçlerin fiziksel bir yansımasıdır (Scully, 1963). Tapınağın konumlanmasında iki faktör ön plana çıkar; biri bulunduğu doğanın kütle uyumu, diğeri ise o doğa içindeki özel işaretlere dikkatin çekilmesidir (Scully, 1963). Yerin ruhu ve bunu simgeleyen coğrafyadaki farklılıklar, oranın kutsal olarak tanımlanmasına yol açabilir (Bruit Zaidmann-Schmitt Pantel, 1999).

İyonya'da olduğu gibi, koloni hareketleri ve kurulan yeni kentler, önceden deneyimin olmadığı yeni sorunlar yaratmış olmalıdır. Yeni bir kent kurma olgusu beraberinde çok yönlü çözümler üretmeyi içeren bir yapılanma gerektirir (Malkin, 1987). Tanrılara adanacak alanın belirlenmesi kolonistlerin ilk problemlerinden biri gibi görünmektedir. Bu noktada oikiste (kentin efsanevi kurucusu) en önemli görev verilmiş olmalıdır. Homeros yeni bir kent kuran Nausithoos'un yaptıklarını şöyle anlatır (Homeros, 1988): "Kente bir duvar çektirdi, evler yaptırdı, tanrılara tapınaklar yaptırdı ve sonra araziye bölüştürdü". Yeni ve düşman topraklarda tanrılarının koruyuculuğunu sağlamak en acil işlerden biri olmuş olmalıdır. Platon ideal bir kentin kuruluşunu Yasalarda şu şekilde tarif etmektedir:

"Kent mümkün olduğunca bulunduğu ülkenin tam merkezine inşa edilmelidir, seçeceğimiz yer kolayca göz önüne getirileceği gibi, bir kent için uygun nitelikleri taşınmalıdır, daha sonra kenti oniki parçaya bölmeliyiz ve ilk olarak Hestia, Zeus ve Athena tapınaklarını kurmalıyız, bir duvarla çevreleyeceğimiz Akropolis mevkiinde merkez kenti kurmalı ve ülkeyi bu noktadan yönetmeliyiz. Merkezdeki oniki parça içindeki iyi toprak küçük, daha az kaliteli toprak daha büyük parçayı oluşturacak şekilde eşit olarak bölünmelidir. Arazi parçalarının sayısı 5040 olmalı ve her biri ikiye bölünmelidir ve her hisse iki bölümden oluşmalıdır,

birincisi kente yakın bir toprak, ikincisi uzak bir toprak. Bundan sonra bu oniki arazi parçasına oniki tanrının adları verilmeleri ve bu arazilerin bazı parçaları onlara adanmalıdır, daha şehir ve ülkede bu şekilde bölünmeli ve her erkeğin bir tane merkezde bir tanede kent dışında evi olmalıdır. (Platon, 1998)”

Yeni gidilen topraklarda bulunan kutsal alanlar bu noktada önem kazanır. Geleneğin tanımladığı kutsallık daima önemlidir ve saygı gösterilmesi gereklidir. Platon bu noktanın altını özellikle çizer

-Eğer orada Magnetes veya eski tanrıların anısı korunmuş herhangi bir kutsal toprağı varsa, onlara eskilerin gösterdiği tapınmanın aynısı gösterilmelidir (Platon, 1998).

Eski kutsal alanlar her zaman benimsenmiştir ve bir yer bir kere kutsal sayıldı mı bu kutsallığı hep devam eder. Bu konuda birkaç örnek daha verilebilir:

“Derler ki Yunanlıların yasasına göre, her kimin herhangi bir toprak üzerinde gücü olursa olsun, ister büyük ister küçük olsun o topraktaki kutsal alan daima daha önce orada bulunanların dinsel ritüellerine aittir” (Thucydides, 1950).

“Daha önceden kalan kutsal alanlar korunmalı ve oraya yenileri yerleştirilmemelidir*.”

Eski Yunan kentlerinde kült alanlarının konumları konusunu daha ayrıntılı bir inceleme yapıp, daha somut sonuçlara ulaşmak için, incelenen kutsal alanları kent içi ve kent dışı kutsal alanlar olarak ikiye ayırmak yerinde olacaktır.

5.1. Kent İçi Kutsal Alanlar

Kent içi tapınaklar polis gelişmesiyle yakından ilintilidirler. Erken dönemlerde akropolisin tercih edildiği görülür. Geleneksel olarak Miken kralları saraylarını akropollerde kurmuşlardır ve bağımsız tapınak yapılarının olmadığı bu dönemlerde, kült yapısı işlevini tanrı soyundan gelen ve aynı zamanda başrahip olan kralın sarayında bir oda yüklenmiştir (Mazarakis, 1988). Kralların görevini devralan tanrıların evinin de aynı konumda olmasına, bu bağlamda pek şaşırmamak gerekir. Bu anlamda kutsal alanların konumu, tanrıların monarşiyi devralması olarak tanımlanabilir (Snodgrass, 1977). Akropol aynı zamanda kentin en son savunma noktasıdır ve son çare olarak akropole sığınmış halka ,orada yer alan tanrının varlığı artı bir güvenlik hissi vermiş olmalıdır. Genelde kentlerin koruyucu tanrıçası olarak tapınan, sanat ve felsefe gibi kentli değerlerle birlikte anılan Athena’nın her zaman silahlı ve miğferli olarak betimlenmesi bu duyguya bağlanabilir.

* Atina’da bulunmuş bir yazıttan Malkin’in (1987) alıntısı, s.155.

Erythrai Athena kutsal alanı bu bağlamda değerlendirilebilir. Temenos akropolisin zirvesinde yapılmıştır ve İ.Ö. 570 civarına tarihlenmektedir. Ancak aynı yerde İ.Ö. 8.yy. sonuna tarihlenen ve kral evi olarak tanımlanan bir de megaronun kalıntıları bulunmuştur. Bu durum kökü Miken alışkanlıklarına bağlanabilecek bir geleneğin İyonlarca Batı Anadolu'ya taşınması olarak yorumlanabilir. Ayrıca kutsal alanın saflığının korunması açısından temenosun yüksekte bir noktada yer alması antik düşünürlerce de desteklenmiştir:

“Tapınak ve altarlar için en uygun olan alan; en göz önünde olan ancak halkın ulaşmasının zor olduğu yerdir; bu sayede dua eden insanlar hem orayı görmekten keyif duyarlar, hem de oraya yaklaşmak saflık duygusu verir” (Ksenophon, 1994).

“Halka ait tapınma mekanları şehirle uyumlu olmalıdır ancak bunun istisnası kanunun veya Delphi kehanet ocağının uzakta ve ayrı durmalarını söylemesidir. Kutsal alan, insanlar kafalarını kaldırıp baktıklarında tanrıları çevrelerinde görebilmeleri ve şehrin mahallerini kumanda edebilmesi için yüksekte yer almalıdır (Aristoteles, 1993).”

Sanayi ve ticaretin geliştiği yerlerde, kent olgusunu simgeleyen Athena ve Hephaistos gibi tanrılar ön plana çıkmış, kutsal alanları da aşağı kent içinde konumlandırılmıştır. (Jost, 1992). Aşağı kent içindeki tapınaklar genelde kent merkezinde veya yakınındaki bir yükselti üzerinde yer alırlar ve kentlerinin gücü refah seviyesinin bir göstergesi niteliğindedirler (Marinatos, 1993). İyonya Bölgesi'nde incelenen konu kapsamında, Miletos, Priene ve Phokaia Athena kutsal alanları bu bağlamda değerlendirilebilirler. Miletos'taki temenos İ.Ö.5. yy.a, Priene'deki İ.Ö. 4. yy.a tarihlenir ve her ikisi de düzenli şehir planına uygun olarak ve agoraların yakınında konumlandırılmışlardır. İ.Ö.5. ve 4. yy.larda sözü edilen kentlerin demokrasiyle yönetildiği bilinmektedir. Kentin yönetimiyle ilgili binalar agoranın yakınında yer almaktadır. Polisin koruyucusu ve aslında gerçek sahibi olan tanrıçanın evinin yeni yönetim merkezinin yakınına yerleştirilmesi, sosyal hayattaki değişimin kentin zihinsel haritasına yansımalarının doğal sonucu olarak görülmelidir. Priene Athena kutsal alanı bu anlamda etkileyici bir örnektir (Şekil Ek 1.27). Tapınak, kutsal agoraya hakim, denetleyici bir konumdadır ve arkasındaki dik akropolis tepesi de bu etkiyi vurgulamaktadır (Resim Ek 2.31). Diğer taraftan tapınak, kentin Hippadamos ilkelerine sıkı sıkıya bağlı, ızgara planlı yapısına hiçbir aykırılık göstermeden konumlandırılmıştır. Bu bağlamda yeniden planlanan kentlerde bu olgu dikkat çekici bir biçimde ön plana çıkmıştır. Bu dönemin bir başka özelliği ise İ.Ö. 5.yy. İyonya ayaklanmasıyla başlayan ve İ.Ö.386'daki Kral Barışı'na kadar süren, bir çok politik değişime ve savaşlara sahne olmuş bir zaman dilimi olmasıdır. Nakit para ihtiyacı daha önce olmadığı kadar artmış ve bu durum pazar yerlerinin hızla gelişmesine yol açmıştır

(Osborne, 2000). Böyle bir dönemde kentin cazibe merkezinin agoraya yönelmesi gayet doğal kabul edilmelidir.

Phokaia'da ise Athena kutsal alanının yerini, yerleşmenin ve kent vatandaşlarının özgün karakterinin belirlediği gözlemlenebilir. Kuruluşundan itibaren Phokaia'nın sınırlı tarım arazisi olmuş ve yüzünü hep denize, deniz ticaretine çevirmiştir. Kent bir çok deniz aşırı kent kurmuş ve anlaşıldığı kadarıyla bulunduğu toprağa hiçbir zaman tam manasıyla bağlanmamıştır*. Bu zihin yapısı içinde Athena kutsal alanı, doğal olarak limanda, kentin her noktasından görülebilecek bir kayalığın üstünde konumlanmıştır. Anıtsal büyüklüğüyle kente denizden yaklaşanları etkilediği ve uzaklardan gemicilerin görüp kendilerini güven içinde hissetmelerini sağladığı düşünülebilir. Konumlandığı kayalığın dibinde yer alan Kybele kutsal alanı, Kybele'nin denizcileri koruyucu özelliklerinin Athena kültüne geçişini sağlamış ve kutsal alanın yer seçimini belirlemiş bir diğer özellik olarak kabul edilebilir.

Priene'deki Demeter tapınağı ise bir kent içi kutsal alan olmasına karşılık, farklı özellikler gösterir. Demeter tarım yapılan hemen her kentte tapınım görmüş ama nadiren kentlerin koruyucu tanrıçası olmuştur (Guettel-Cole, 2000). Kutsal alanlarının yakınlarında genelde su kaynağı yer alır çünkü su tarımla ilgilidir ve ritüellerinde önemli yer tutar (Guettel-Cole, 2000). Kutsal alanlarının konumları, kent içinde veya surun hemen dışında olabilir. Kent içindeki kutsal alanları genelde kent merkezinden uzakta, yerleşimin az olduğu mahallelerdedir. En önemli bayramı Thesmophoria yalnızca kadınlara özgüdür ve kutsal alanının kadınlarca sık sık ziyaret edildiği bilinmektedir. Bu, erkeklerin yoğun olarak toplandığı agoradan uzakta, daha kuytu olarak nitelendirilebilecek yerlerin seçilme sebebi olabilir. Ayrıca Demeter ritüelleri gizem dinleriyle ilgilidir ve içine kapalı bir karakteri vardır. Priene'deki kült alanının konumu da bu özelliklere uygunluk göstermektedir. Yapı kentin düzenli insulalarının uzağında konumlandırılmıştır. Ayrıca temenosun yakınında, kutsal alanın girişindeki çeşmeyi besleyen bir de kaynak yer almaktadır. Temenos, aynı zamanda kente, Athena tapınağına ve onun ötesinde ekili arazilerin bulunduğu ovaya hakim bir konumdadır (Resim Ek 2.32).

5.2. Kent Dışı Kutsal Alanlar

Kent dışı kutsal alanları değerlendirirken, suyun Yunanlılar için tanrıların bir armağanı olduğunun altını öncelikle çizmek gerekir, yağmur Zeus'tan, su kaynakları Gaia'dan (toprak ana) gelir. Apollon, Artemis ve Demeter kutsal kaynaklarla yakından ilgilidir (Guettel-Cole,

* İ.Ö.546'daki Pers işgaline direnmek yerine, gemilere binip kenti terk etmek ilk tercih ettikleri yol olmuştur.

1988). Birçok kutsal alan su kaynakları yakınında kurulmuştur. Perirhanteria adı verilen su depoları temenosların girişlerinde yer alır (Guettel-Cole, 1988) .

Bu hatırlatmayı yaptıktan sonra, kent dışı kutsal alanları, surun hemen yakınında yer alan kutsal alanlar ve kentin oldukça dışında, sahip olduğu toprakların derinliklerinde yer alan kutsal alanlar olarak iki ayrı kategoride incelemeye başlamak mümkün görünmektedir..

Ephesos Artemision kutsal alanı ilk kategoriye girmektedir ve Artemision, gerek bölgesel kültürünün özel karakteri, gerekse kutsal alanın konumunun özellikleri nedeniyle bir çok değişik özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Herşeyden önce kutsal alanın kökleri İyon yerleşmesi öncesine dayanmaktadır. İyonlar bölgeye geldiğinde, kutsal alanın bulunduğu noktada Kybele kültüne ait bir kutsal alan, kutsal bir ağaç ve bir kaynak yer almaktadır. Bu alanın uzunca bir süre Kybele kutsal alanı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kutsal alandaki en erken tapınak yapısı İ.Ö. 8.yy.a tarihlenmektedir. Kutsal alanın bulunduğu bölgenin İyon hakimiyetine girmesine bağlı olarak yerel kültürün karakteri değişmeye ve Yunan tanrıçası Artemis'e dönüşmeye başlamış olmalıdır. Büyüyen ve zenginleşen Ephesos kentinde bir çok Karya kökenli ailenin de yer aldığı bilinmektedir. Lidya Kralı Kroisos'da bölgeyi işgal edince, arkaik Ephesos akropolünde yaşayan İyonları, kutsal alan bölgesine taşınmaya zorlamış ve yerel halkla bir arada yeni bir yerleşme kurdurmuş, bu arada Artemision'a büyük bağışlar yapmıştır (Scherrer, 2001). Hem Artemis, hem de yerel Kybele kültürü özellikleri taşıyan Ephesos Artemis kültürünün, yeni oluşan toplulukta bağlayıcı rolü üstlendiği ve bir çeşit dinsel vatandaşlık şemsiyesi sağladığı düşünülebilir. Polis dini merkeze koyup, kimliğini din bağlamında değerlendirdikçe, temenosun önemi artmıştır (Sourvinou-Inwood, 1993).

Artemis insan ve doğa arasındaki ayrımı simgeler, dünyanın insan tarafından kontrol edilemeyen güçleriyle yakın ilişkilidir (Scully, 1963). Kutsal alan uzun bir dönem boyunca kente yakın ama bağımsız kimliğini korumayı başaramıştır. Kült alanı, kültürün özelliklerine bağlı olarak uygar dünya ile vahşi dünya arasında bir geçiş alanı görevi üstlenmektedir. Artemision'daki ilk kazılarda temel seviyesinden ırmak kumu çıkmıştır, ilk tapınağın bir nehir deltasında kurulduğu düşünülebilir (Piccard, 1922). Kutsal alan bir akropol ile izole edilmiştir, deniz tapınağın çok yakınına kadar gelir ve orada bir de kutsal liman bulunur. Temenos izole edilmiş konumunu hep korumuştur. Lysimakhos kentinin surları da hemen yakınından geçmektedir. İki kutsal yolla kente bağlıdır (Piccard, 1922). Limana dökülen Kaystros ırmağının suları ile Leto'nun Artemis'i yıkadığına ilişkin bir miti vardı (Piccard, 1922). Artemis ritüelinde akan suyla temizlenmek zorunluluğu vardır (Guettel-Cole, 1988). Kutsal bir botanik bahçesi ve koruluğu olduğu da bilinmektedir. Çevresindeki iki dağda

kültüyle ilgilidir. Solmissos kuretlerin doğuma yardım için kanatlarıyla gürültü yaptıkları yerdir, Koressos ise Leto kült merkezidir (Piccard, 1922) .

Deniz kıyısında konumlandırılan tapınaklar ve özellikle Artemision gibi kendi limanına sahip mabetler, yabancılarla kentlilerin ilişki kurdukları tarafsız bir bölge oluşturmuş ve deniz ticaretinin artmasına bağlı olarak kazançları da artmıştır (De Polignac, 1994). Kent bir ihraç limanı olarak her zaman Lidya ile ilişkilerini iyi tutmuştur. Bu bağlamda yerel özellikler taşıyan Artemis kültürünün, denizle ilgili bir takım özellikler taşıdığının ve Ephesos Artemis'inin adeta bir deniz tanrıçası gibi değerlendirildiğinin de altını çizmek yerinde olacaktır.

Kent arazisinin derinliklerinde yer alan kutsal alanlar bir diğer kategoriye oluşturmaktadır ve polisin olduğu yüzyıllarda özel bir işlev üslenmişlerdir*. Kent dışı kutsal alanlar, onları kontrol eden kentin, arazisi üzerindeki hakimiyetini ilan etmesidir (De Polignac, 1994). Kutsal alanlar güçlü-düşman komşularla ilişkileri düzenlemede, kültürel kimliğin bir tehdit yaratmadan ortaya konulmasını sağlarlar (Morgan, 1993). Kent dışına yapılmış büyük kutsal alanlar, yabancıları kent içine sokmadan onlarla ilişki kurmayı sağlayacak güvenli alanlardır. Kente kutsal yollar ile bağlanarak kentin kutsal alan üzerindeki egemenliğinin altı çizilir. (Morgan, 1993). Genelde kentin hakimiyet sahasının sınırlarında yer alan kült alanlarını, bir tür sınır taşı olarak da görmek mümkündür (De Polignac, 1995).

Arkaik kentler kötü yıllar dışında kendilerini besleyecek kapasitedeydiler (Morris, 2000). Bir kent, kendi yiyecek gereksinimini kendi toprağından ne kadar karşılayabilirse, politik bağımsızlığını koruması o kadar kolay olurdu (Osborne, 2000). Hinterlandlarını korumaları için kan bağlarının dışında daha geniş toplulukları bağlayacak oluşumlar gerekliydi (Morris, 2000). Tam bu noktada toprak ve din olgusu bu görevi üslenmiş görünmektedir. Aynı zamanda polis kavramının sur içi ve sur dışıyla bir bütün olarak devleti simgelediğini de göstermektedir (Snodgrass, 2000).

Kent dışı kutsal alanlar polisin bütün ilişkilerini düzenler , kent ve kırsalı, insan ve tanrısalı, vatandaş ile vatandaş olmayanı bağlar (Morgan,1994).Yeniden organize edilen sosyal hayatın merkezi olarak kült alanları değişimin motoru işlevini görmüşlerdir (De Polignac, 1994). İ.Ö. 8. ve 7. yy.lardaki değişim döneminde, toprağın ve tarımın önemi artmış ve kentlerin topraklarını savunmak için daha fazla vatandaşa ihtiyaç duymasına sebep olmuştur. Kent dışında, geleneksel olarak yerel tanrılarla bağlantılı kutsal alanlar, farklı grupların güven

* F.De Polignac'ın kitabı *Cults, Territory and The Origins of The Greek City-State* (*La Naissance De La Cite Grecque* bu konudaki tartışmaları başlatan çalışma olarak değerlendirilmektedir.

içinde bir araya gelebileceği, kente bağlı ama görünüşte tarafsız konumlarıyla, bu yeni vatandaşların devşirilmesi pratiğinde önemli görevler üstlenmiş olmalıdırlar. Dini ritüellerin eşitlikçi yapısı ve her vatandaşın yer alma zorunluluğu, kente ilk gelenler ile sonradan vatandaşlığa geçenler arasındaki hiyerarşi ve koloniyel aristokrasinin kırılmasına büyük katkılar sağlamıştır.

İyonya Bölgesi'nde bu özelliklere sahip üç büyük kutsal alan vardır. Bunlar Miletos'a bağlı Didyma Apollon kutsal alanı, Kolophon'a bağlı Apollon Klaros kutsal alanı ve Samos'a bağlı Hera kutsal alanıdır.

Apollon tapınakları daima kent dışında, bir kaynağın yakınında kurulur ve kaynak suyu hacıların* temenosu girmeden arınması için kullanılırdı (Guettel-Cole, 1988). Tipik bir Apollon tapınağı açık düzlüklerde yer alır ve çoğunun kutsal koruluğu vardır (Parke, 1985).

Didyma denizden görülen bir kayalık sırtta yer alırdı ve kutsal bir limana sahipti. Ayrıca 16 km. uzaklıktaki Miletos'la bağlantısını sağlayan bir de kutsal yolu vardı. Konumu Miletos'un güneyindeki tarım arazilerinin en ucunda, tam sınırda yer almaktaydı (De Pollignac, 1995). Pausanias, Didyma kehanet ocağının İyon yerleşmesinden önceye ait olduğunu söyler (1913). Kehanet ocağı ile Lidya ilişkileri hep dostça olmuştur ve aynı şekilde Miletos-Pers ilişkilerinde de oldukça önemli bir konum teşkil etmiştir. Karya'da da kahinin önemli bir ağırlığının olduğu bilinmektedir (Parke, 1985).

En erken yapı İ.Ö. geç 8.yy.-erken 7.yy.a tarihlenen bir sekostur, burada efsanevi olarak bir kutsal kaynak ve koruluk olduğu bilinmektedir (Parke, 1985). İ.Ö. 6.yy. ortasında yapılan büyük tapınak hala kutsal pınar, koruluk ve naiskosa sahiptir (Parke, 1985). Kutsal kaynak tapınağın en önemli ögesidir ve tapınak zemini kaynağın seviyesine göre düzenlenmiştir (Parke, 1985). Didyma'da kutsal kaynaktan su içmek kahinin uyguladığı ritüelin en önemli parçalarından biridir (Parke, 1985). Dolayısıyla konumunun avantajları ile coğrafyanın özellikleri ritüele uydurularak, hem geleneğin hem de gerekliliklerin ihtiyaçlarına cevap verebilmiştir.

Klaros'un yakınlarında bir pınar ve kutsal bir koruluk vardır (Pausanias, 1913). Muhtemelen İyon kolonisi kurulmadan önce de bir kehanet merkezidir (Parke, 1985). Kolophon'dan oniki, Notion'dan iki km. uzakta bir nehir vadisinin dibinde yer alır.

* Hacı kelimesi yabancı dilde yazılmış kaynaklarda kutsal alanı ziyaret eden kentli veya dışarıklı kimseleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Ayrıca önemli kutsal alanları birbirine bağlayan yollar hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Klaros'ta da tapınak kutsal kabul edilen bir kaynağın tam üstüne inşa edilmiştir ve rahip cevabını vermeden adyton'a inip kaynaktan su içer (Guettel-Cole, 1988). Kuzeyde 500 m. uzakta kutsal bir mağara vardır ve Roma dönemine kadar önemini korumuştur. Bu mağara kahin Sybil ve Manto'nun, sonra da Mopsos'un barınağı olmuştur. Tapınak mimarisinin mağaraya andıran etkisi buna bağlanabilir. Apollon entellektüelliği, saflığı ve aydınlığı temsil etmesinin yanında kehanetin ve kehanet ocaklarının karanlığına da sahiptir. Dolayısıyla bütün tapınakları dışarıdan disiplin ve estetiği vurgularken içlerinde bu karanlık yönün izlerini taşırlar (Scully, 1963). Klaros'ta bu karanlık taraf gerek vadi içindeki konumu, gerekse mimari özellikleriyle daha da belirgindir (Scully, 1963).

Kolophon halkının büyük kısmı geniş topraklara sahiptir ve kent hiçbir zaman büyük kolonizasyon hareketlerine girişmemiştir. Ünlü süvari birliklerinin kontrol ettiği, Ales ırmağının suladığı verimli bir ovaya sahiptir. Tarım üreticisi olması nedeniyle Kolophon hep komşularıyla rekabet içinde olmuş, Lidyalılar ve Karyalılar ile iyi ilişkiler kuramamıştır. Bu nedenle de Ephesos veya Miletos gibi liman şehirlerinin kozmopolitliğine sahip değildir. Klaros'un bir vadi içinde, içine kapanık konumu, Kolophon'un bu içe dönük yapısına da bağlanabilir.

Samos Heraion kutsal alanı, Samos kentinin güneybatısındaki ovada, kentten 6 km. uzaklıkta, bölge için büyük önem taşıyan Imbrassos nehrinin oluşturduğu bir havzada yer almaktadır. Bu bağlamda kent arazisi içinde bir sınır taşı özelliği gösterdiği söylenebilir (De Pollignac, 1995). Aynı zamanda en önemli su kaynaklarından birini kontrol etmesi, bölgenin hakimiyetinin sağlanması açısından büyük önem arz etmektedir. Hera ritüelinde de su önemli yer tutmaktadır. Heraionda hekatompodonun bulunduğu alanda 7 tane su kaynağı tespit edilmiştir. Bunun dışında üç tane de kuyu vardır (Guettel-Cole, 1988).

Buradaki kutsal alanın da Bronz Çağı'na kadar giden bir erken tarihi vardır ve erken dönemlerinde Kybele kutsal alanı yer almaktadır. İyonlar bölgeye geldiklerinde varolan kutsallığı kullanmış ve kendi kült alanlarına geçişi Hera'nın doğumuyla ilgili bir mitosla meşrulaştırmışlardır.

Kent dışı kutsal alanlarının konumları incelendiğinde, birçoğunun İyon öncesi dönemde Kybele kültürüyle ilişkili olduğu ve bu alanların mevcut kutsallığının, daha sonraları Yunan tanrıalarının kullanımına sunulduğu görülmektedir. Bu değişim sürecinde Apollon ve Artemis'in annesi Leto'nun özel bir önemi olduğu gözlemlenebilir. Yunan Panteonu'na dahil olmasına karşılık Leto, Kybele'ye benzer özellikler göstermektedir ve bu bağlamda yeni kültürlerin benimsenmesi sürecinde eksik olan halkayı tamamlamaktadır. Bu sürecin bir diğer

ayağı ise, Yunan tanrılarının bu yeni topraklarla bağlantılarını sağlayacak mitlerin yaratılmasıdır. Ephesos'un Artemis'in ve Samos'un Hera'nın doğum yerleri olarak kabul edilmeleri, bu mitos yaratma sürecinin ve varolan kutsallığı Yunanlaştırma amacının bir sonucu olarak görülebilir.

6. SONUÇ

Eski Yunanlıların çevrelerindeki dünyayı algılama biçimlerinin en karakteristik özelliği, dinin toplum hayatının tam merkezinde yer alan konumudur. Dinsel olan ile din dışı olan ayrımı belirsizdir ve günlük hayatla ilgili en temel aktivitelerin bile aynı zamanda dinsel bir yönü vardır. Dinsel ve din dışı olgular arasındaki bu belirsizlik ve dinin dogmatik olmaktan uzak yapısı kendini kült alanlarının konumlandırılmasında göstermektedir. Bölgeden bölgeye farklılıkların belirginleştiği, ritüellere dayalı bir doğaya sahip olan ve buna bağlı olarak yer seçiminde değişken kriterlerin uygulandığı bir çok kutsal alan mevcuttur.

Kült yapılarının sahip oldukları kutsallık fiziksel varlıklarına değil bulundukları kutsal alana aittir. Bir kült yapısı, inananların ibadetle ilgili ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, alanı, çevresinden ayırmak ve toprağın kutsallığını vurgulamak için inşa edilir.

Diğer taraftan, Yunan dininin yukarıda da vurgulanan esnek yapısı dahilinde, mağara, kaynak ve bazı anıtsal- kutsal nitelikleri olduğuna inanılan bitkiler, bulundukları yerlere, tanrılara özgü olan kutsal bir ruh kazandırmaktadırlar.

Yunan dininin İyonya'daki yayılımı, diğer kültürlerin tapınım ile ilgili geleneklerinin şekillendirdiği kült alanlarının kutsallığına saygılıdır. İyon egemenliğinde, bu kült alanlarındaki dinsel pratikler ve tanrının kimliği değişse de, alanın bulunduğu toprağın kutsallığı süreklilik gösterir. Kültün niteliklerinin değişim sürecinde Yunan tapınım geleneklerine yerli kült öğelerinin aktarıldığı gözlemlenebilir.

Polis kavramının gelişimine bağlı olarak, İ.Ö. 8.yy'dan itibaren kentli değerleri vurgulayan tanrılara ait kült alanları kentler içinde şekillenmeye başlamışlardır. Miken Dönemi'nin dinsel yetkeyi de elinde tutan krallarının yerini, aristokratların egemenliğinde bir oligarşi almıştır. Bu dönemde, yok olmakta olan krallık kurumunun ve kralın kentin koruyucusu olma vasfının yerini, silahlı ve miğferli betimlenen Athena gibi kentin koruyucu tanrı ve tanrıçaları almıştır.

Bu sebepten, bir çok erken dönem kutsal alanı, geleneksel olarak Miken krallarının saraylarının yer aldığı akropolislerde konumlandırılmıştır. Bu konum aynı zamanda, kent vatandaşlarında tanrı tarafından gözlemlendikleri ve korundukları hissini güçlendirmekte ve kutsal olanın dünyevi hayattan ayrımını somutlaştırmaktadır. Akropolisin aynı zamanda kentin son savunma noktası olma özelliği de vardır ve akropoliste bulunan koruyucu bir tanrının varlığı, savunucuların kendilerine olan güvenlerini ve savunma dirençlerini arttırıyor olmalıdır.

Aristokrasinin gücünü kaybedip demokratik kurumların gelişmesine bağlı olarak kült yapılarının kente yukarıdan bakan konumlarını terkettiği, ekonomik ve sosyal hayatın merkezi olan ve diğer kamu yapılarının yoğunlaştığı sıradan halka ait agoraya yerleştiği kabul edilebilir. Yine de kutsal alanlar, çevrelerindeki diğer yapılardan yüksekte, agoraya hakim konumlarıyla tanrının ölümlüler üzerindeki gücünü simgelemeye devam etmektedirler. Bu noktada Eski Yunan polisleri içinde, kent içinde bağımsız bir kutsal kent kavramının olmadığı altını çizmek yerinde olacaktır. Sınırları belirlenmiş kutsal alanlar, çevrelerindeki "sıradan" yapılarla uyum içinde, özellikle hippodamos planının uygulandığı kentlerde, yapı adalarına uyumlu boyutlarda yapılabilmektedir.

Bazı durumlarda, kent vatandaşlarının özgün karakterlerinin veya kültün kendine özgü niteliklerinin yer seçiminde etken olduğu bilinmektedir. Buna göre, bazı kültürler, bulundukları kentlerdeki yorumlanışlarından dolayı ya da kendi özgün ritüellerinin öngördüğü biçimde alışlagelmişten farklı bir konuma ve plana sahip olabilirler. İyonya Bölgesi içinde, kent halkının denize bağımlı yapısına bağlı olarak, kentin kalbi olarak nitelendirilebilecek limanda yer alan Phokaia Athena Tapınağı veya ızgara plandan bağımsız ve kentin kenar mahalleleri denilebilecek bir konumda bulunan Priene Demeter Kutsal Alanı bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Diğer taraftan Yunan polis yapısının öne çıkarttığı kentin özgün kimliği olgusu, gücün ve refah seviyesinin mimariye yansımaları olarak karşımıza çıkar. Özellikle yabancı kültürlerle yakın ilişkiler içerisinde olan İyonya kutsal yapı geleneğinde bu durum en anıtsal boyutları ile ortaya konulmaktadır.

Kent dışı kutsal alanlara bakıldığında kült alanları iki ayrı kategoride incelenebilir. Buna göre, surun hemen dışında yer alan kült alanları uygar kent toprağıyla vahşi dış dünya arasındaki geçişi sağlayan bir ara bölge niteliğindedir. Bu bağlamda, “barbar” çevre halklarının “uygarlıkla” tanıştığı alanlar olarak da nitelendirilebilirler. Özellikle Artemis kültü, gerek uygar dünyanın değerlerine, gerekse vahşi hayata ait güçlere yakınlığıyla bu ara bölge işlevini üstlenmektedir. İyonya'daki tapınımının içerdiği Kybele geleneği, yerli kavimlerle Yunanlılar arasındaki uzlaşmanın bağlayıcı unsuru olarak değerlendirilebilir.

Kent kırsalındaki kutsal alanlar ikinci kategoriye oluşturmaktadır. Kent dışı kutsal alanların yakınlarında herbirine kutsallık atfedilmiş su kaynakları bulunduğu gözlemlenebilir. Yunan kültürü için su kutsaldır ve tanrıların bir armağanı olarak kabul edilir. Özellikle Apollon ve Artemis kültürleri, ritüellerinin yapısı sebebi ile kutsal su kaynaklarıyla yakından ilintilidirler. Kahinin kehanet yetisini harekete geçiren kutsal su kaynakları mevcuttur ve Apollon kutsal

alanlarındaki tapınak mekanının, temenostaki su kaynağını korumak için etrafına bir duvar örülmesi fikrinden hareketle oluşturulduğu düşünülebilir.

Ancak kent kırsalında bulunan kutsal alanlar genelde kentin egemenlik sahasının sınırlarında yer alırlar ve kentin kendisi için çok değerli olan tarım arazileri üzerindeki hakimiyetinin de simgesi işlevini üstlenmişlerdir. Aynı zamanda, kente kutsal bir yolla bağlanarak kentin simgelediği uygarlığın ve polislin ruhunun bir parçası olmaya devam ederler. Sınırlara yakın konumları, kutsal alanlara civar bölgelerde yaşayan farklı topluluklarla ilişkilerin geliştirilebilmesine olanak tanıyan tarafsız alanlar niteliğini kazandırmaktadır. Büyük kutsal alanların, bölgede yer alan ve kökenleri İyon yerleşmeleri öncesine dayanan yerlerde konumlandırıldıkları gözlemlenebilir. Bu durum hem yerel geleneklere, dolayısıyla bölgenin yerli halkına saygı duyulduğu ve barışçı niyetlerin beslendiği izlenimini vermektedir. Bu alanlar genelde festivallerde kullanılan geniş düzlüklere sahiptirler ve bu sayede dini bayramlarda farklı kökenlerden gelen bir çok ziyaretçiyi ağırlayabilmektedir. Bu sosyal aktiviteler, yerel halkla kaynaşma, özellikle ticari ilişkiler kurma çabalarında etkin bir rol almış olmalıdır. Ancak bu alanlarda uygulanan anıtsal yapı programları ve temenosların kutsal bir yolla kente bağlanması suretiyle, bölgedeki Yunan hakimiyetinin altını çizmektedir ve yerel kültlerin Yunan Panteonu'na bağlı tanrılar tarafından devralınması sayesinde bir anlamda bölgedeki egemenliklerini pekiştirmektedirler.

Apollon kültü bu bağlamda özellikle ön plana çıkmaktadır. Işığı ve entellektüelliği simgeleyen Apollon bu yönleriyle Yunanlıların bölgeye getirdiği uygarlığı temsil etmektedir. Ancak doğasının gelecekte haber verme sanatına bağlı olarak ortaya çıkan ve yerel kehanet inançlarıyla bağlantı kurmasını sağlayan yönü, yerel geleneklerle ilişki kurmasını kolaylaştırmaktadır ve Yunanlaştırma sürecinin etkilerini hafifletmektedir.

Sonuç olarak, tez kapsamında incelenen İyonya Bölgesi'nde, Arkaik Çağ başı ile Hellenistik Çağ sonu arasında, tapınım alanı olarak kullanılmış belli başlı kutsal alanların yer seçiminde, bir takım kriterlerin var olduğu gözlemlenebilmektedir. Araştırma kapsamında incelenen kutsal alanlardaki yer seçimi kriterleri, kutsal alanın kent içinde veya kent dışında konumlanmasına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Kent içi kutsal alanlarda, kentin koruyucusu tanrısının, daha önceleri koruyuculuk işlevini üstlenmiş olan kralın yerini aldığı ve geleneksel olarak kral saraylarının konumlandığı akropolise yerleştiği Erythrai Athena Kutsal Alanı örneğinde görülebilmektedir. Demokrasinin gelişmesine bağlı olarak, yönetim ve kamu binalarının agora civarına taşınması, kutsal alanların daha geç dönemdeki konumlarını etkilemiş görülmektedir. Miletos ve Priene Athena kutsal alanları artık şehri

yüksekten izledikleri konumları terk etmişler ve agora yakınında, ızgara plana uyumlu olarak konumlandırılmışlardır. Kent dışı kutsal alanlar ise genelde yerli kültürlerin geleneğinin kutsal olarak tanımladığı ve kutsal su kaynağı, kutsal koru gibi doğa içinde kutsallık atfedilmiş özel noktalara sahip topraklara yerleştirilmişlerdir. Ephesos Artemision, Didyma Apollon ve Samos Heraion, var olan bu kutsallığı devralan ve daha sonraki yerli halkların Yunanlılaştırılması sürecinde, yerel gelenekle özel bağları sayesinde önemli görevler üstlenen kutsal alanlardır. Didyma Apollon ve Samos Heraion, Klaros Apollon Kutsal Alanı'yla beraber, bağlı bulundukları kentlerin yaşamsal öneme sahip tarım arazilerinin sınır bölgelerinde yer alırlar ve bu konumlarıyla kentlerinin, bu araziler üzerindeki hakimiyetlerinin pekiştirilmesini sağlamışlardır.

KAYNAKLAR

- Akalın E., (1991), Antik Çağda Batı Anadolu Limanları, İstanbul Üniversitesi, İstanbul (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Akarca, A., (1987), Şehir ve Savunması, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Akurgal, E., (2000), Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınları A.Ş., İstanbul.
- Akurgal, E., (1979), Erythrai An Ancient Ionian City, Tifset A.Ş., İzmir.
- Akurgal, E., (1962), "The Early Period and The Golden Age of Ionia", AJA, 66:369-379.
- Aristoteles, (1993), Politika, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aristoteles, (1955), The Ethics of Aristotle: The Nicomachean Ethics, Penguin Classics, Londra.
- Bakır, G. ve Anlağan, Ç., (1980), "1979 Yılı Klazomenai Kazısı", II. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, s.87-90.
- Bakır, G., (1983), "1982 Yılı Urla/Klazomenai Kazısı Sonuçları Hakkında Rapor", V. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, s.221-229.
- Bammer, A. ve Muss U., (1996), Das Artemision Von Ephesos, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Bammer, A., (1991), "Les Sanctuaires Archaiques de l'Artemision d'Ephese", Der. Etienne R., Le Dinahet, M.T., L'Espace Sacrificiel Dans Les Civilisations Meditteraneennes, Diffusion De Boccard, Paris, s.127-130.
- Bayburtluoğlu, C., (1975) Erythrai-Coğrafya-Tarih-Kaynaklar-Kalıntılar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Beaumont L.A., Archontidou Argyri A., (1999), "New Work At Kato Phana, Chios: The Kato Phana Archaeological Project. Preliminary Report for 1997&1998", Annual of the British School at Athens, 94:265-287.
- Bean, G.E., (1995), Eski Çağda Ege Bölgesi, Arion Yayınevi, İstanbul,
- Berndt-Ersöz, S., (1998), "Phrygian Rock-Cut Cult Façades: A Study of the Function of the So-called Shaft Monuments", Anatolian Studies, 48:87-112.
- Boardman, J., (1967), Excavations In Chios 1952-1955 Greek Emporio, Thames and Hudson, Oxford.
- Boardman, J., (1959), "Chian&Early Ionic Architecture: the Architecture of Phanai", Antiquaries Journal, 39:170-218.
- Boardman, J., (1956), Delphinion in Chios,, BJA, 51:41-54.
- Bruit Zaidman, L.B. ve Schmitt Pantel, P., (1999), Religion in the Ancient Greek City, Cambridge University Press, Cambridge,
- Buxton, R.G.A., (1992), "Imaginary Greek Mountains", The Journal of Hellenic Studies, CXII:1-15.
- Cartledge, P., (1985), "The Greek Religious Festivals", Der. Easterling P.E., Muir J.V., Greek Religion and Society, Cambridge University Press, Cambridge, s.98-127.
- Cawanagh, W.G., (2000) "Araştırmalar, Kentler ve Synoikismos", Der. Rich J.ve Wallace-Hadrill A., Antik Dünyada Kırsal ve Kent, Homer Kitabevi, İstanbul, , s.97-118.

Coldstream, J.N., (1985), "Greek Temples: Why and Where?", Der. Easterling P.E.ve Muir J.V., Greek Religion and Society, Cambridge University Press, Cambridge, s.67-97.

Cook, J.M., (1962) The Greeks in Ionia and The East, Thames and Hudson, Londra.

Connor, W.R., (2000), "Tribes, Festivals and Processions: Civic Ceremonial and Political Manipulation in Archaic Greece", Der. Buxton R., Oxford Readings in Greek Religion, Oxford University Press, Oxford, s.56-75.

Coulton, J.J., (1982), Greek Architects At Work, Granada Publishing, New York.

Çelgin, A.V., (1981), Anadolu Ana Tanrıçası Kybele-Attis Kültü ve Eski Yunan-Latin Kültürleri ile Edebiyatları Üzerindeki Etkileri, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi).

Deighton, H.J., (2000), Eski Atina Yaşantısında Bir Gün, Homer Kitabevi, İstanbul.

De La Geniere, J., (1992), "Klaros'taki Apollon Kutsal Merkezi", XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı II. Cilt, , s.37-42.

De La Geniere, J., (1991), "Klaros Kazıları, 1990", XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II. Cilt, , s.69-75.

De La Geniere, J., (1989), "La Campagne de 1988 A Claros", XI. Kazı Sonuçları Toplantısı II. Cilt, s.325-332.

De Polignac, F., (1995), Cults, Territory and The Origins of The Greek City-State, The University of Chicago Press, Chicago.

De Polignac, F., (1994), "Mediation, Competition, and Sovereignty: The Evolution of Rural Sanctuaries in Geometric Greece", Der. Alcock S.E. ve Osborne R., Placing The Gods, Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece, Clarendon Press, Oxford, s.3-18.

Dietrich, B.C., (1983), "Tradition in Greek Religion", Der. Hagg, R., The Greek Renaissance of the Eight Century B.C.: Tradition and Innovation, Proceedings of the Second International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 1-5 June 1981, Paul Astroms Forlag, Stockholm, s.85-89.

Drew-Bear, T. ve Lebek, W.D., (1973), "An Oracle of Apollo at Miletus", GrRomByz St 14:65-73.

Durand, J.L., (1986), Sacrifice et Labour en Grece Ancienne, Editions La Decouverte&Ecole Française de Rome, Roma,.

Finley, M.I., (1992), The Ancient Economy, Penguin Books, Londra.

Fontenrose, J., (1988), Didyma-Apollo's Oracle, Cult and Companions, University of California Press, Los Angeles.

Fridh-Haneson, B.M., (1988), "Hera's Wedding on Samos: A Change of Paradigms", Der. Hagg, R.; Marinatos, N. ve Nordquist, G.C., Early Greek Cult Practise, Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June 1986, Paul Astroms Forlag, Stockholm, , s.205-213.

Gould, J., (1985), "On Making Sense of Greek Religion", Der. Easterling P.E.ve Muir J.V., Greek Religion and Society, Cambridge University Press, Cambridge, , s.1-33.

Guettel Cole, S., (2000), "Demeter in the Ancient Greek City and its Countryside", Der. Buxton R., Oxford Readings in Greek Religion, Oxford University Press, Oxford, , s.133-154.

- Guettel Cole, S., (1988), "The Uses of Water in Greek Sanctuaries", Der. Hagg, R.; Marinatos, N. ve Nordquist, G.C., Early Greek Cult Practise, Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June 1986, Paul Astroms Forlag, Stockholm, , s.161-165.
- Guhl, E. ve Koner W., (1994) The Greeks, Their Life and Customs, Senate, Twickenhem.
- Herodotos, (1991), Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hesiodos, (1991), Eseri ve Kaynakları, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,.
- Homerios, (1988), İlyada, Can Yayınları, İstanbul.
- Homerios, (1984), Odysseia, Can Yayınları, İstanbul.
- Hunt, D.W.S., (1946), "An Archaeological Survey of the Classical Antiquities of the Island of Chios Carried Out Between the Months of March and July 1938", BSA, 41, 1940-45, 1946, s.29-52.
- Işık, F., (1999), Doğa Ana Kubaba, Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- İplikçioğlu, B., (1997), Eski Batı Tarihi I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Jost, M., (1992), Aspects de la Vie Religieuse en Grece, Sedes, Paris.
- Kerenyi, C., (1979), The Gods Of The Greeks, Thames and Hudson, Londra.
- Kleiner, G.; Hommel, P., Müller-Wiener, W., (1967), JDAI 23.
- Ksenophon, (1998), Anabasis (Onbinlerin Dönüşü), Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Ksenophon, (1994), Sokrates'ten Anılar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kyrieis, H., (1993), "The Heraion at Samos", Der. Marinatos N. ve Hagg, R., Greek Sanctuaries New Approaches, Routledge, Londra, , s.125-153.
- Lawrence, A.W., (1987), Greek Architecture, Penguin Group, Londra.
- Malkin, I., (1987), Religion and Colonization in Ancient Greece, E.J.Brill, Leiden.
- Mansel A.M., (1963), Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Marinatos, N., (1993), "What Were Greek Sanctuaries? A Synthesis", Der. Marinatos N. ve Hagg, R., Greek Sanctuaries New Approaches, Routledge, London, , s.228-233.
- Martienssen, R.D., (1958), The Idea Of Space in Greek Architecture, Witwatersrand University Press, Johannesburg.
- Martin, R., (1987), Architecture et Urbanisme, , Ecole Française de Rome, Roma.
- Mazarakis Ainian, A.J., (1988), "Early Greek Temples: Their Origin and Function", Der. Hagg, R.; Marinatos, N. ve Nordquist, G.C., Early Greek Cult Practise, Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June 1986, Paul Astroms Forlag, Stockholm, s.105-119.
- Morgan, C., (1994), "The Evolution of Sacral "Landscape": Isthmia, Perachora, and the Early Corinthian State", Der. Alcock S.E. ve Osborne R., Placing The Gods, Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece, Clarendon Press, Oxford, s.105-142.
- Morgan, C., (1993), "The Origins of Pan-Hellenism", Der. Marinatos N. ve Hagg, R., Greek Sanctuaries New Approaches, Routledge, Londra, s.18-44.

- Morris, I., (2000), "Kent ve Devlet Olarak Erken Polis", Der. Rich J. ve Wallace-Hadrill A., Antik Dünyada Kırsal ve Kent, Homer Kitabevi, İstanbul, s.25-58.
- Mumford, L., (1991), The City in the History, Penguin Books, Londra.
- Müller, D., (1997), Bildkommentar Zu Den Historien Herodots-Kleinasien, Ernst Wasmuth Verlag, Berlin.
- Naumann, R., (1991), Eski Anadolu Mimarlığı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Nilsson, M.P., (1961), Greek Folk Religion, Harper Torchbooks, New York.
- Nilsson, M.P., (1951), Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece, C.W.K.Gleerup, Lund.
- Norberg-Schulz, C., (1993), Meaning in Western Architecture, Milano Rizzoli, New York.
- Osborne, R., (1994), "Archaeology, The Salaminioi, and the Politics of Sacred Space in Archaic Attica", Der. Alcock S.E. ve Osborne R., Placing The Gods, Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece, Clarendon Press, Oxford, , s.143-160.
- Osborne, R., (2000), "Gurur ve Önyargı, Sağduyu ve Geçim: Yunan Kentinde Değiş-Tokuş ve Toplum", Der. Rich J.ve Wallace-Hadrill A., Antik Dünyada Kırsal ve Kent, Homer Kitabevi, İstanbul, , s.119-148.
- Owens E.J., (2000), Yunan Ve Roma Dünyasında Kent, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Özyiğit Ö., (1991), "1990 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II. Cilt, Ankara, s.99-110.
- Özyiğit Ö., (1989), 1988 Yılı Erythrai Sondaj Çalışmaları, XI. Kazı Sonuçları Toplantısı, Antalya, s.125-148.
- Parke, H.W., (1985), The Oracles of Apollo in Asia Minor, Croom Helm, Beckenham.
- Pausanias, (1913), Pausanian's Description of Greece Vol. I-VI., Macmillan and Co., Londra.
- Piccard C., (1922), Ephese et Claros, E. De Boccard, Paris.
- Platon, (2000), Devlet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Platon, (1998), Yasalar, 2 Cilt, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Platon, (2001), Sokrates'in Savunması ve Şölen, Gün Yayıncılık, İstanbul.
- Popko, M., (1995), Religions of Asia Minor, Academic Publications, Varşova.
- Price, S.R.F., (1984), The Roman Imperial Cult in Asia Minor, Cambridge University Press, Cambridge.
- Purcell, N., (1990), "Mobility and the Polis", Der. Murray O. ve Price S., The Greek City From Homer to Alexander, Clarendon Press, s.29-58.
- Ringwood- Arnold, I., (1972), Festivals of Ephesus, AJA, 76:17-22.
- Roebuck, C., (1959), Ionian Trade and Colonization, The Archaeological Institute of America, New York.
- Rumscheid F., (2000), Küçük Asya'nın Pompeisi Priene Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul.
- Scheid-Tissier, E., (1999), L'Homme Grec Aux Origines De La Cite (900-700 av.J.C.), Armand Colin, Paris.
- Scherrer, P., (2001), "The Historical Topography of Ephesos", Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series Number 45:57-87.

- Scherrer, P., (2000), Efes Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul.
- Schmitt-Pantel, P., (1990), "Collective Activities and the Political in the Greek City", Der. Murray O. ve Price S., The Greek City From Homer to Alexander, Clarendon Press, Oxford, s.199-213.
- Scully, V., (1963), The Earth, The Temple and The Gods, Yale University Press, New Haven.
- Serdaroğlu, Ü., (1967), "Foça Kazılarında Bulunan Arkaik Devir Mimarlık Eserleri", VI. Türk Tarih Kongresi Ankara 20-26 Ekim 1961, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.35-40.
- Sevin, V., (1982), "Anadolu'da Yunanlılar", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2. Cilt, Görsel Yayınlar, İstanbul, s.214-225.
- Sevin, V., (1982), "Frygler", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2. Cilt, Görsel Yayınlar, İstanbul, s.230-244.
- Simon, E., (1983), Festivals Of Attica, An Archaeological Commentary, The University of Wisconsin Press, Madison.
- Snodgrass, A.M., (2000), "Arkeoloji ve Yunan Kentinin Çalışılması", Der. Rich J. ve Wallace-Hadrill A., Antik Dünyada Kırsal ve Kent, Homer Kitabevi, İstanbul, s.1-24.
- Snodgrass, A.M., (1977), The Rise of the Greek City-State, (1 Mart 1977'de Cambridge Üniversitesi'nde verdiği konferansın yayınlanmamış metni).
- Sourvinou Inwood, C., (1993), "Early Sanctuaries, The Eighth Century and Ritual Space, Fragments of A Discourse", Der. Marinatos N., Hagg, R., Greek Sanctuaries New Approaches, Routledge, London, s.1-15.
- Sourvinou Inwood, C., (2000), "What is Polis Religion", Der. Buxton R., Oxford Readings in Greek Religion, Oxford University Press, Oxford, s.13-37.
- Sourvinou Inwood, C., (2000), "Further Aspects of Polis Religion", Der. Buxton R., Oxford Readings in Greek Religion, Oxford University Press, Oxford, s.38-55.
- Strabon, (1987), Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Şahin, N., (1998), Klaros, Ege Yayınları, İstanbul.
- Taşlıklıoğlu, Z., (1963), Anadolu'da Apollon Kültü ile İlgili Kaynaklar, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Texier C., (2002), Küçük Asya, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.
- Thompson, G., (1995), Tarih Öncesi Ege, 2 Cilt, Payel Yayınevi, İstanbul.
- Thukydides, (1950), Peloponessos Savaşı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Tölle, R., (1969), Die Antike Stadt Samos, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz am Rhein.
- Tuchelt, K., (1978), "Probleme Zur Topographie Von Didyma Im Licht Der Archäologischen Und Inschriftlichen Überlieferung", Proceedings of the X.th International Congress of Classical Archaeology, Ankara, s.575-582.
- Tunalı, İ., (1996), Grek Estetik'i, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Uz, D.M., (1988), "The Temple of Dionysos at Teos", Hermogenes und Die Hochhellenistische Architektur, Internationales Kolloquium in Berlin vom. 28.bis 29. Juli 1988, s.51-61.
- Umar, B., (1993), Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

- Vitruvius, (1993), Mimarlık Üzerine On Kitap, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı., Ankara.
- Von Graeve, V., (1991), “1990 Yılı Milet Çalışmaları”, XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, s.9-16.
- Weber, (1967) “Recent Archaeological Research in Turkey”, Anatolian Studies, 17:25-36.
- Wycherley, R.E., (1991), Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Yakar, J., (1982), The Religious Architecture and Art of Early Anatolia, University Microfilms International, Ann Arbor, Michigan.

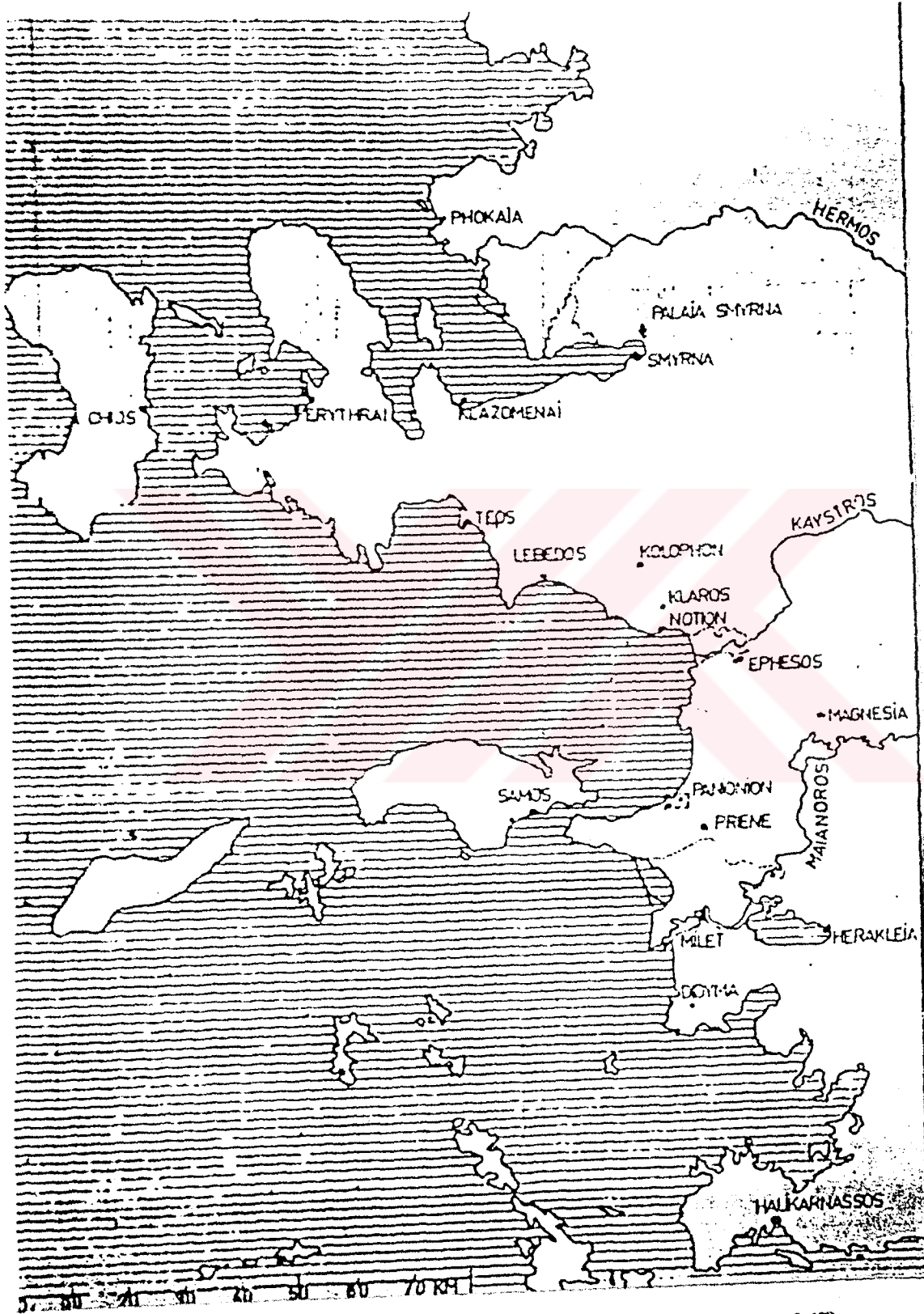
EKLER

Ek 1 Şekiller

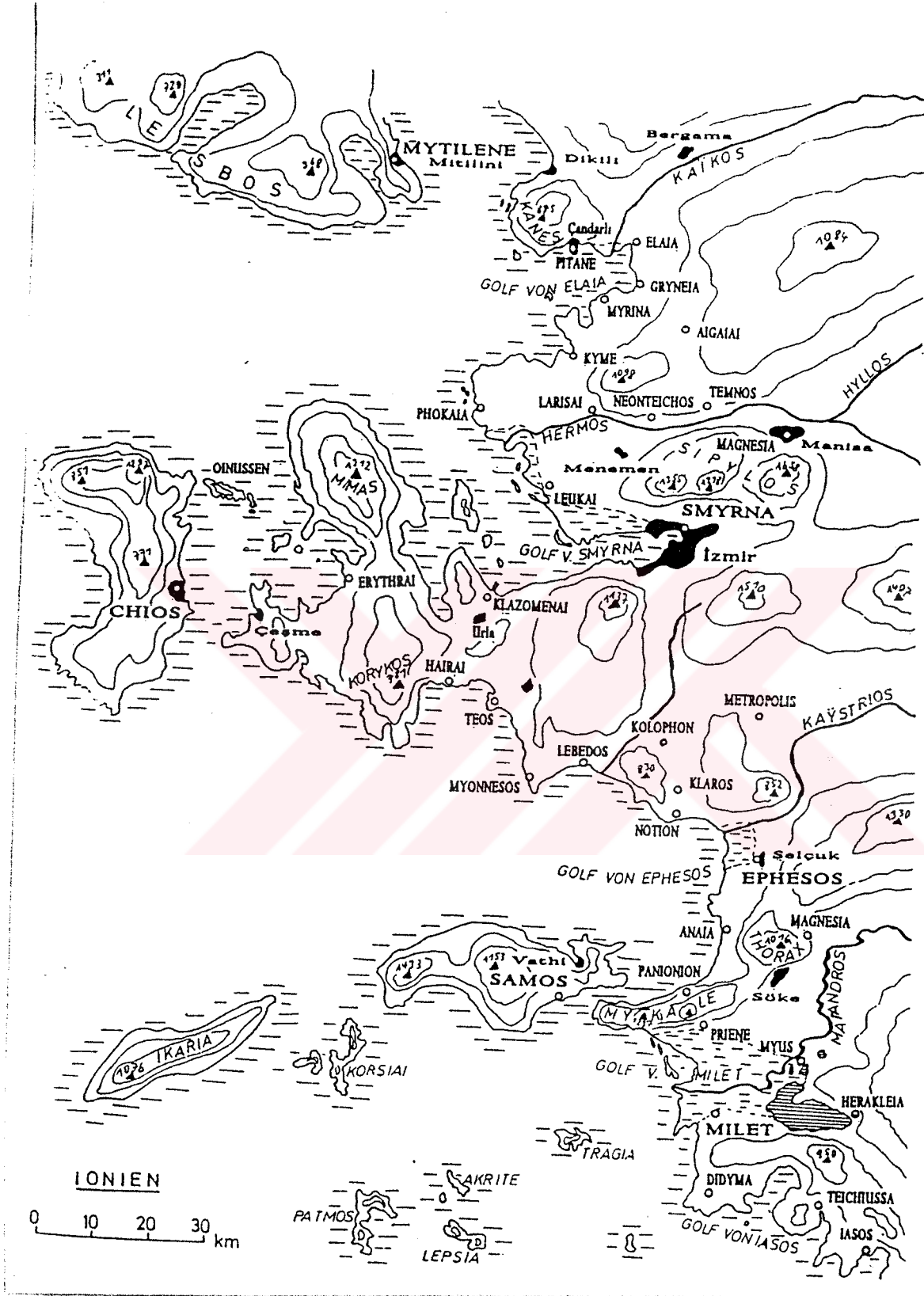
Ek 2 Resimler

Ek 1 Şekiller

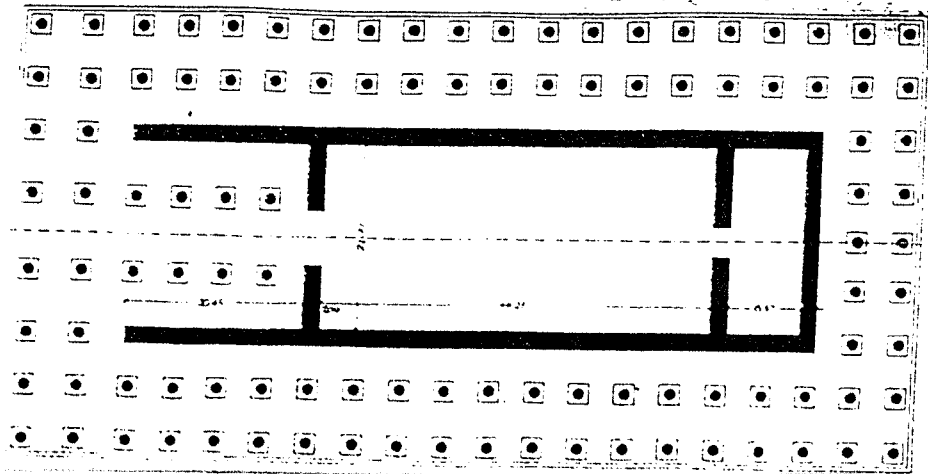
Şekil Ek 1.1 Genel İyonya haritası (Kleiner, Hommel, Müller-Wiener, 1967)

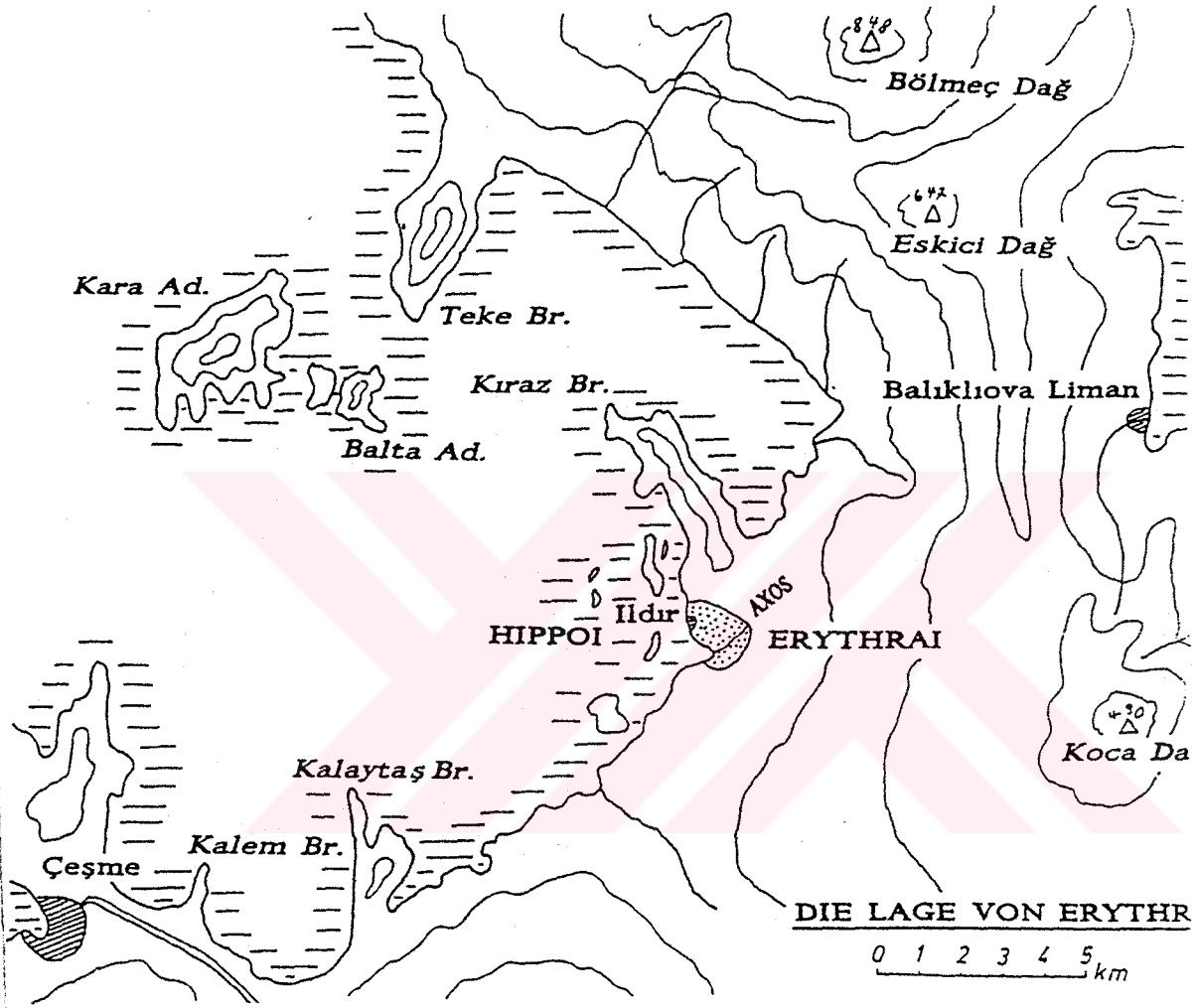
Şekil Ek 1.2 İyonya kentlerinin topografik konumları (Müller, 1997)

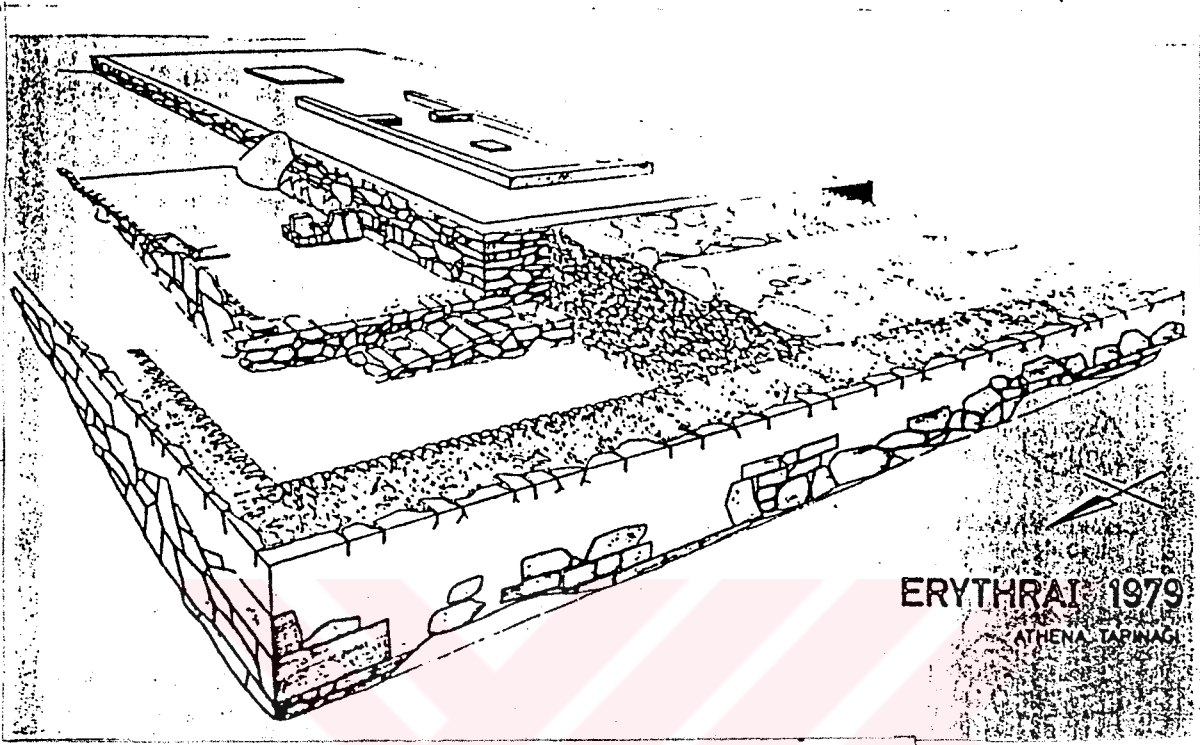
Şekil Ek 1.4 Ephesos kent planı (Akurgal, 2000)

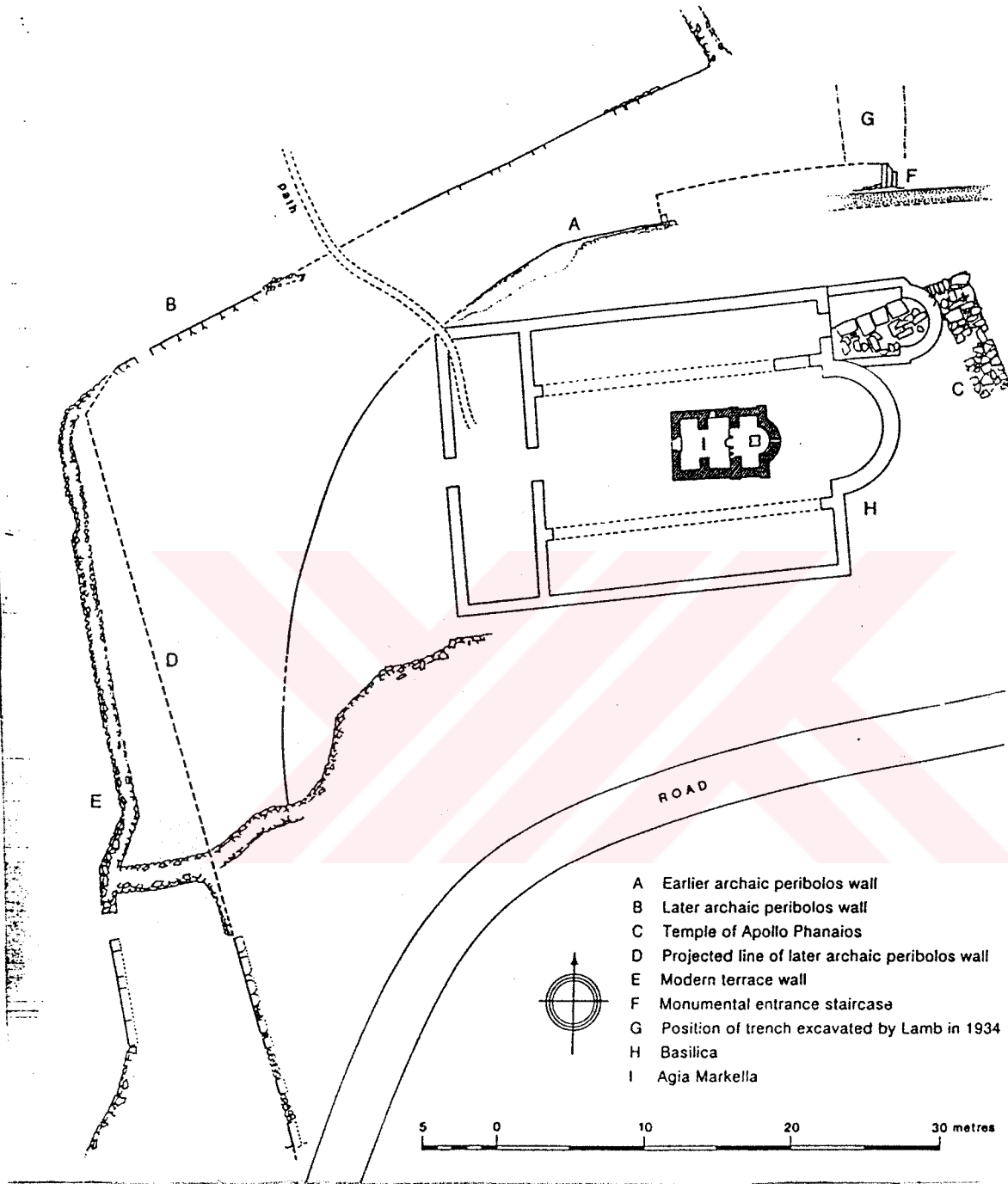
Şekil Ek 1.5 Ephesos Artemis tapınağı planı (Akurgal, 2000)

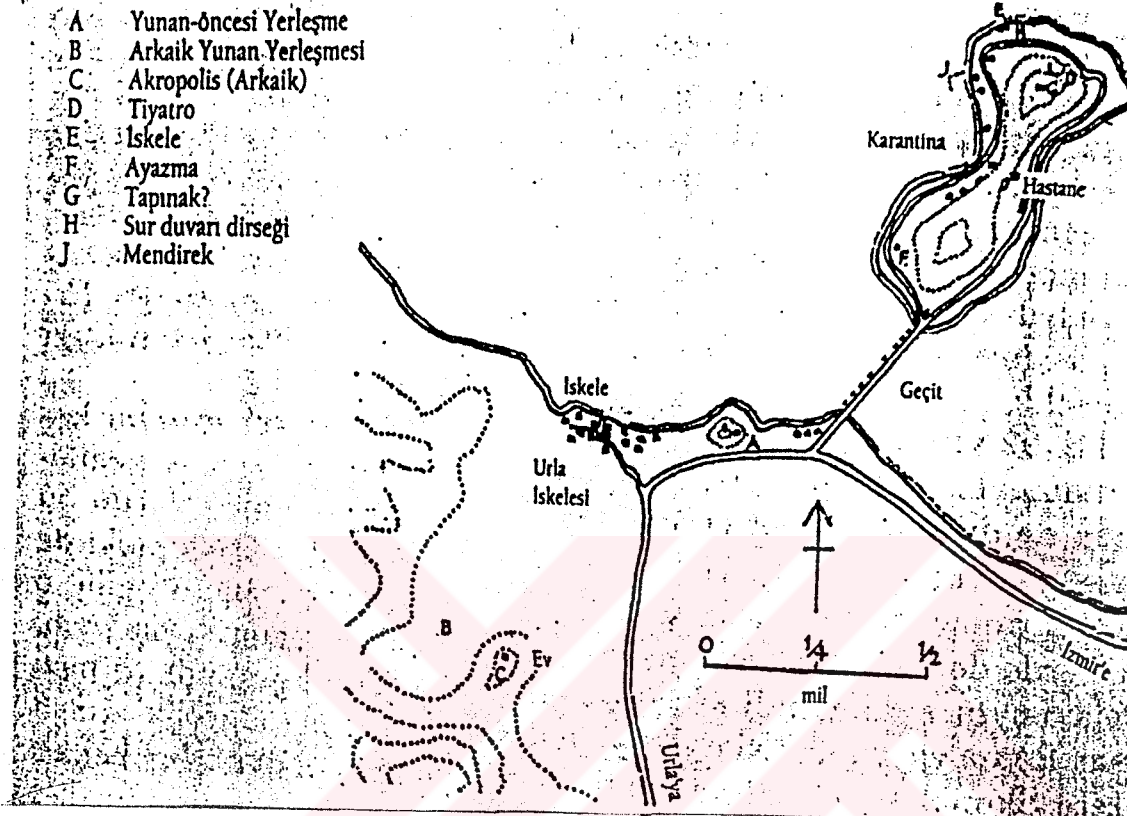
Şekil Ek 1.6 Erythrai ve çevresinin haritası (Müller, 1997)

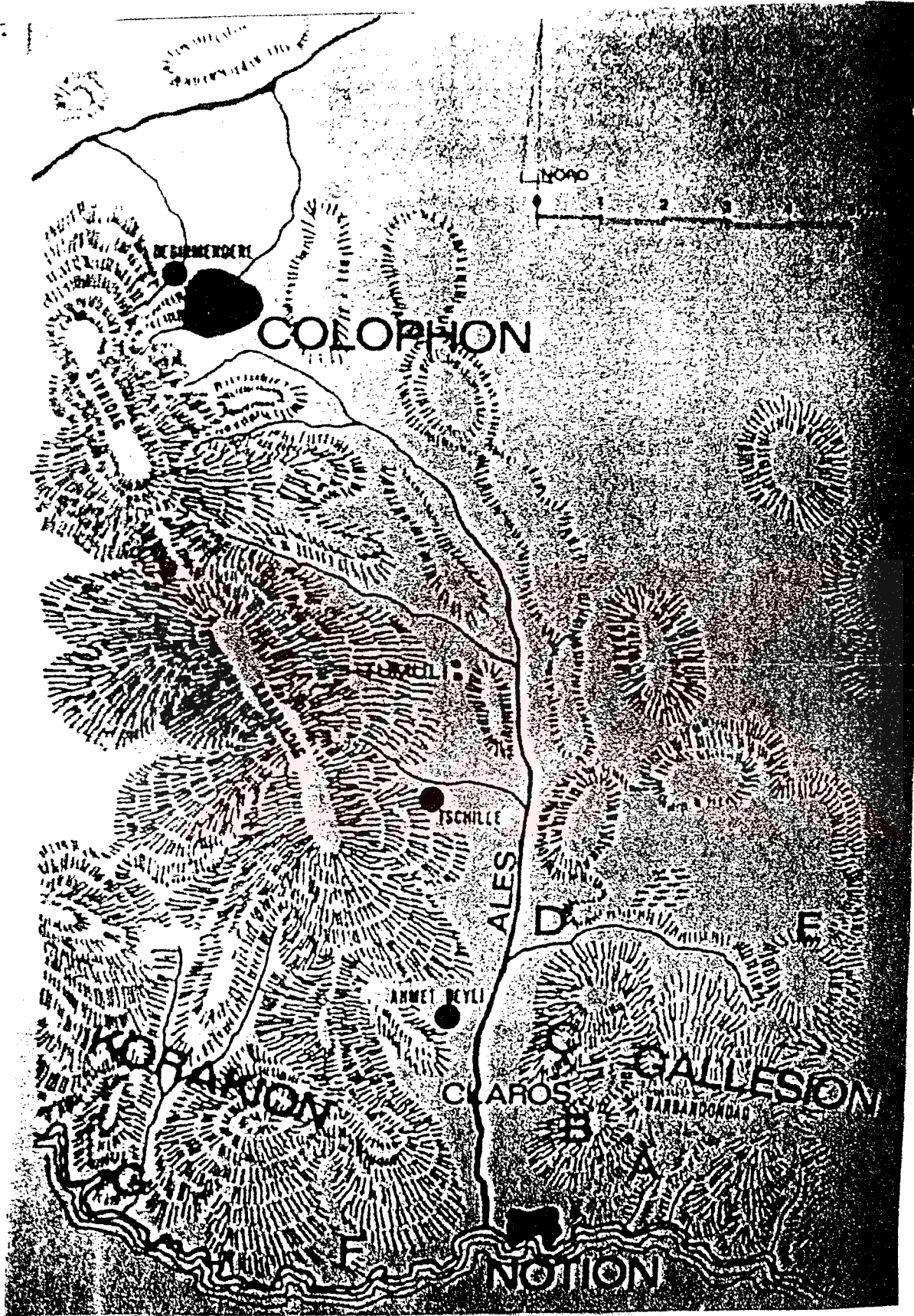
Şekil Ek 1.8 Erythrai Athena Tapınağı planı (Akurgal, 2000)

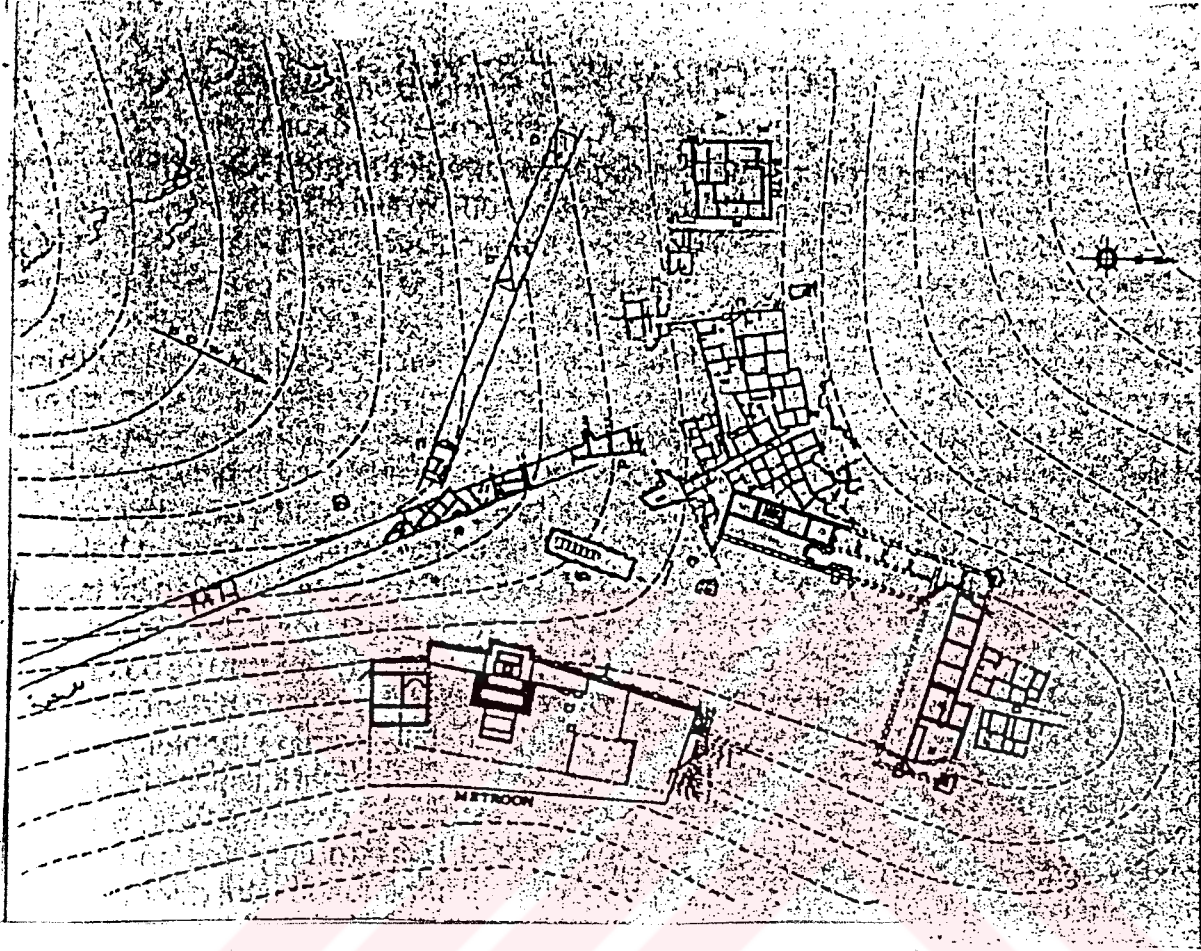
Şekil Ek 1.9 Khios kutsal alan planı (Beaumont ve Archontidou Argyri, 1999)

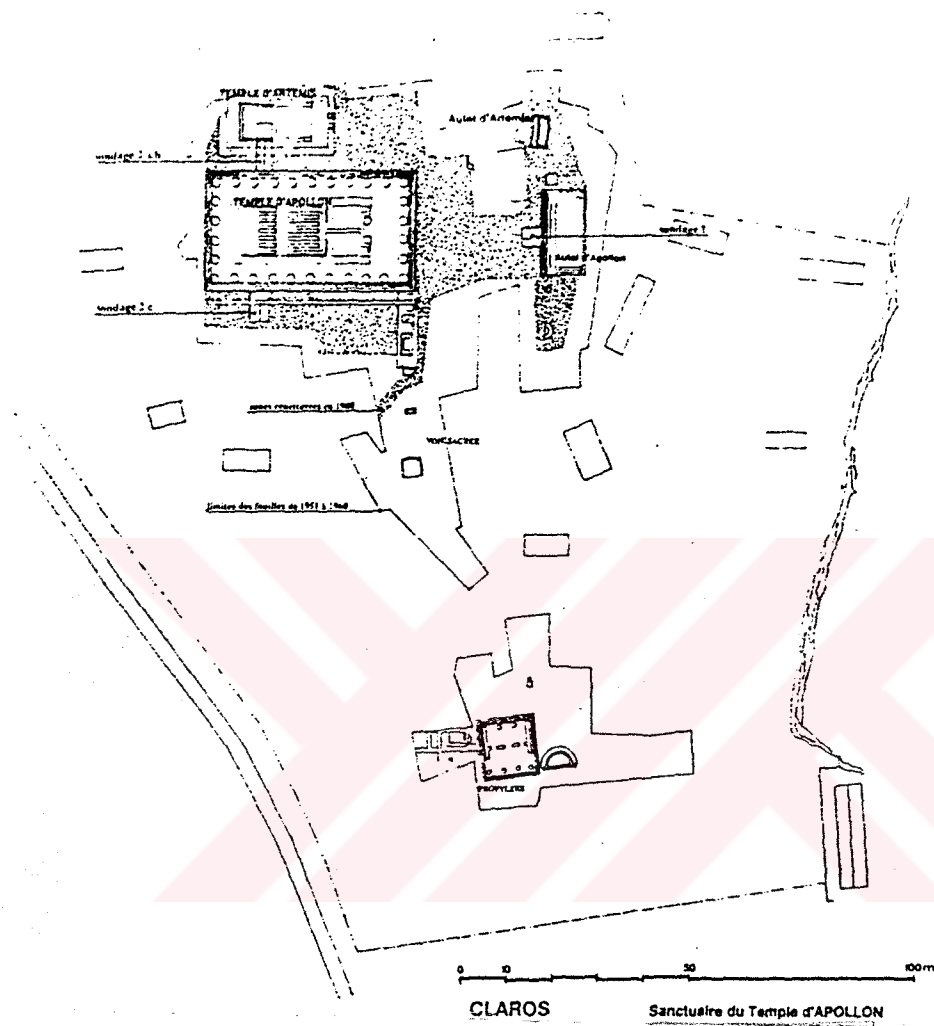
Şekil Ek 1.10 Klazomenai kent planı (Bean, 1995)

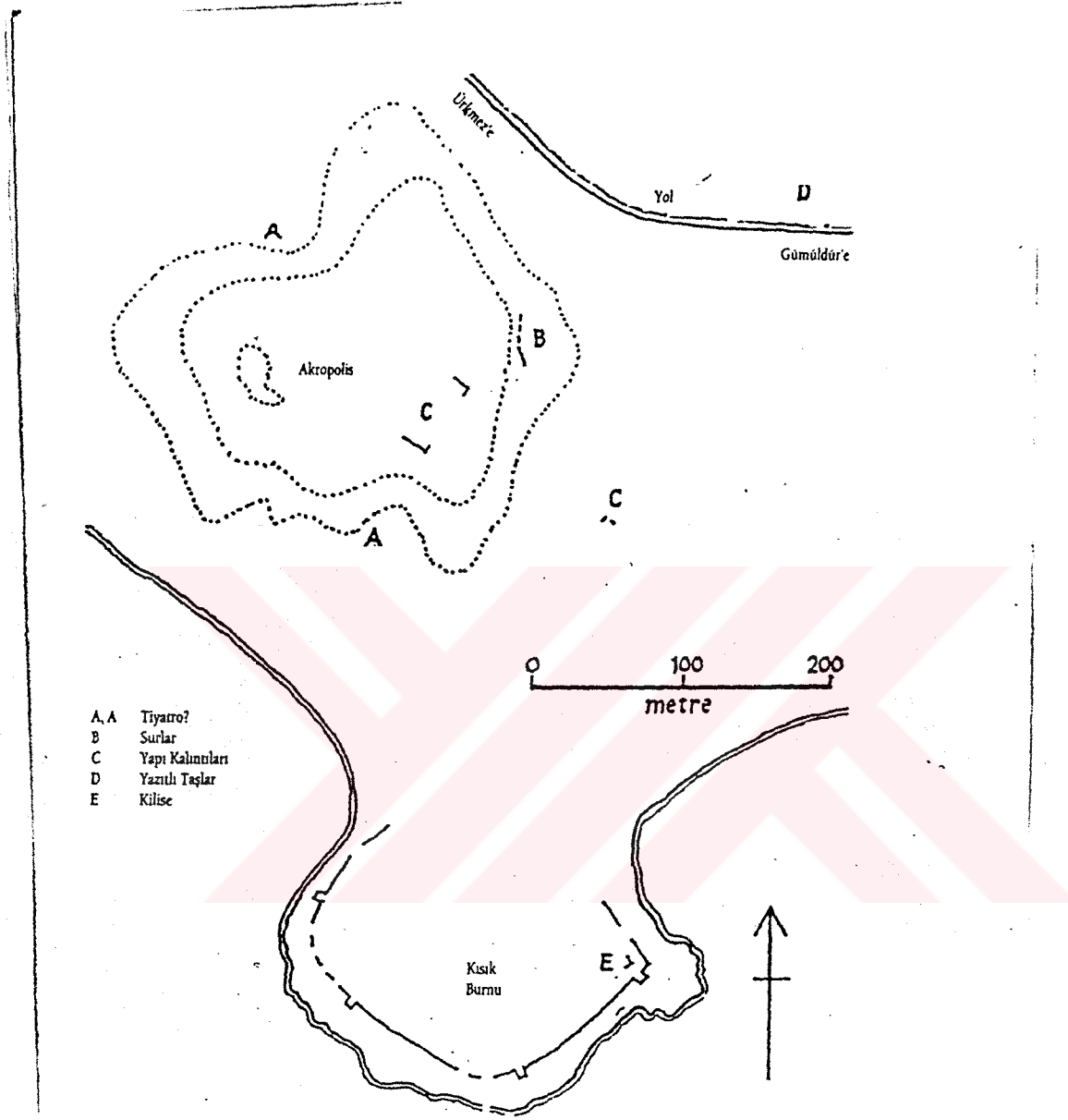
Şekil Ek 1.11 Koloophon ve çevresinin haritası (Şahin, 1998)

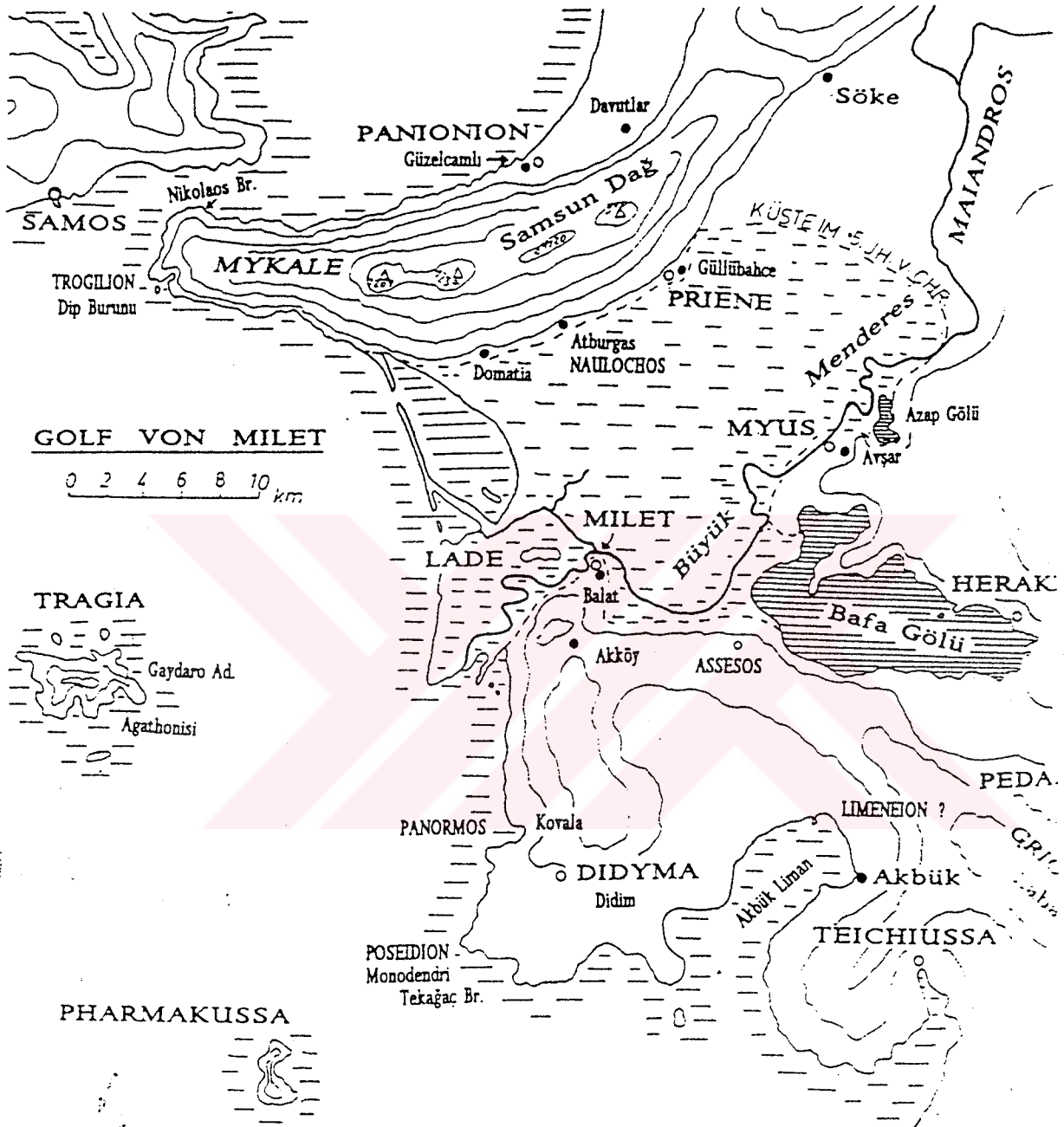
Şekil Ek 1.12 Kolophon kent planı (Akurgal, 2000)

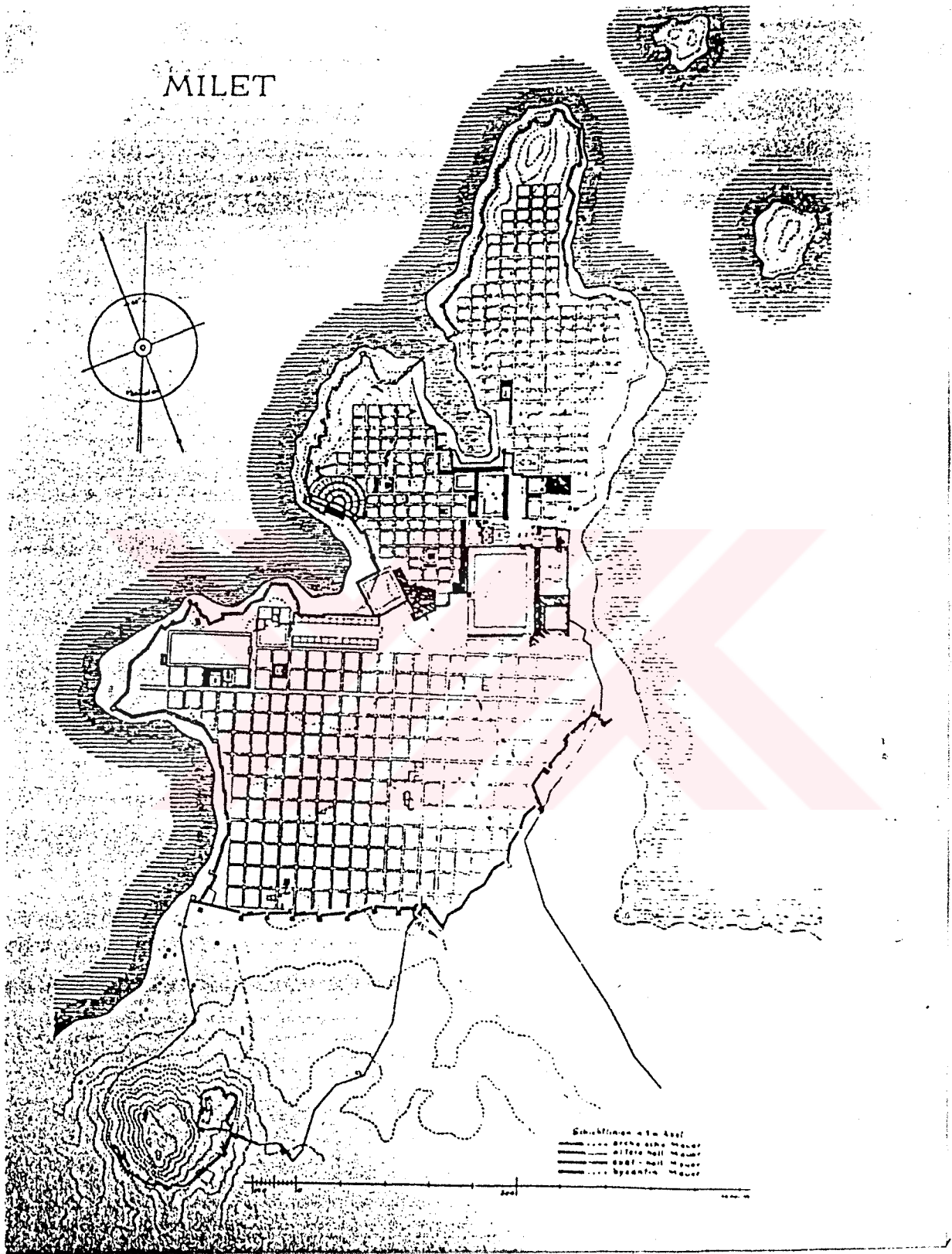
Şekil Ek 1.13 Klaros kutsal alan planı (De La Geniere, 1989)

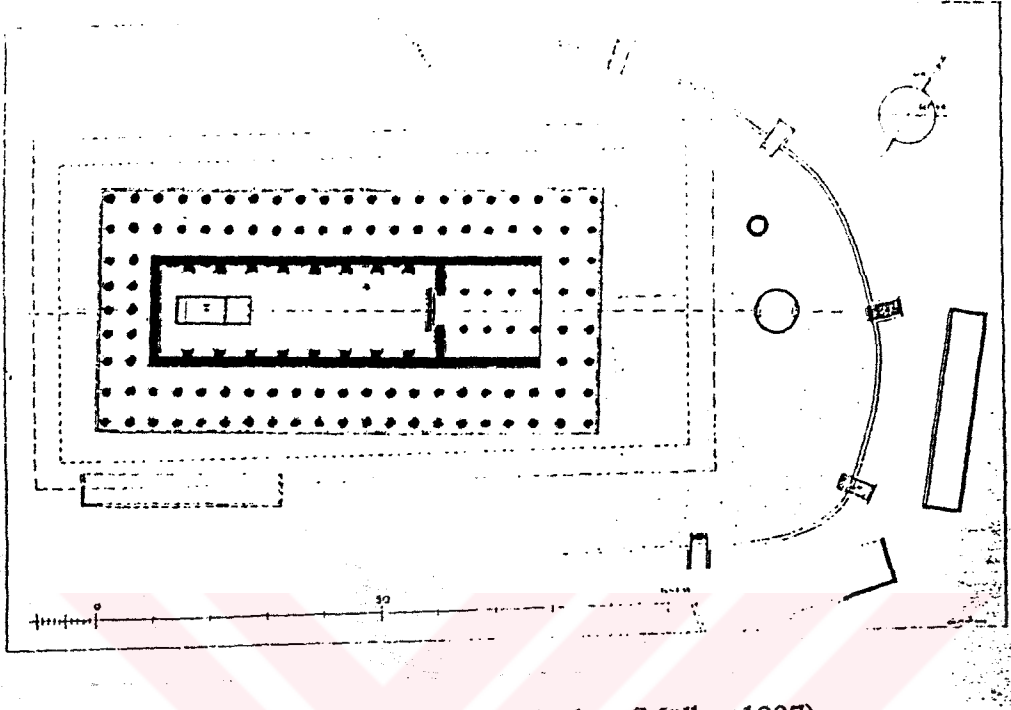
Şekil Ek 1.14 Lebedos kent planı (Bean, 1995)

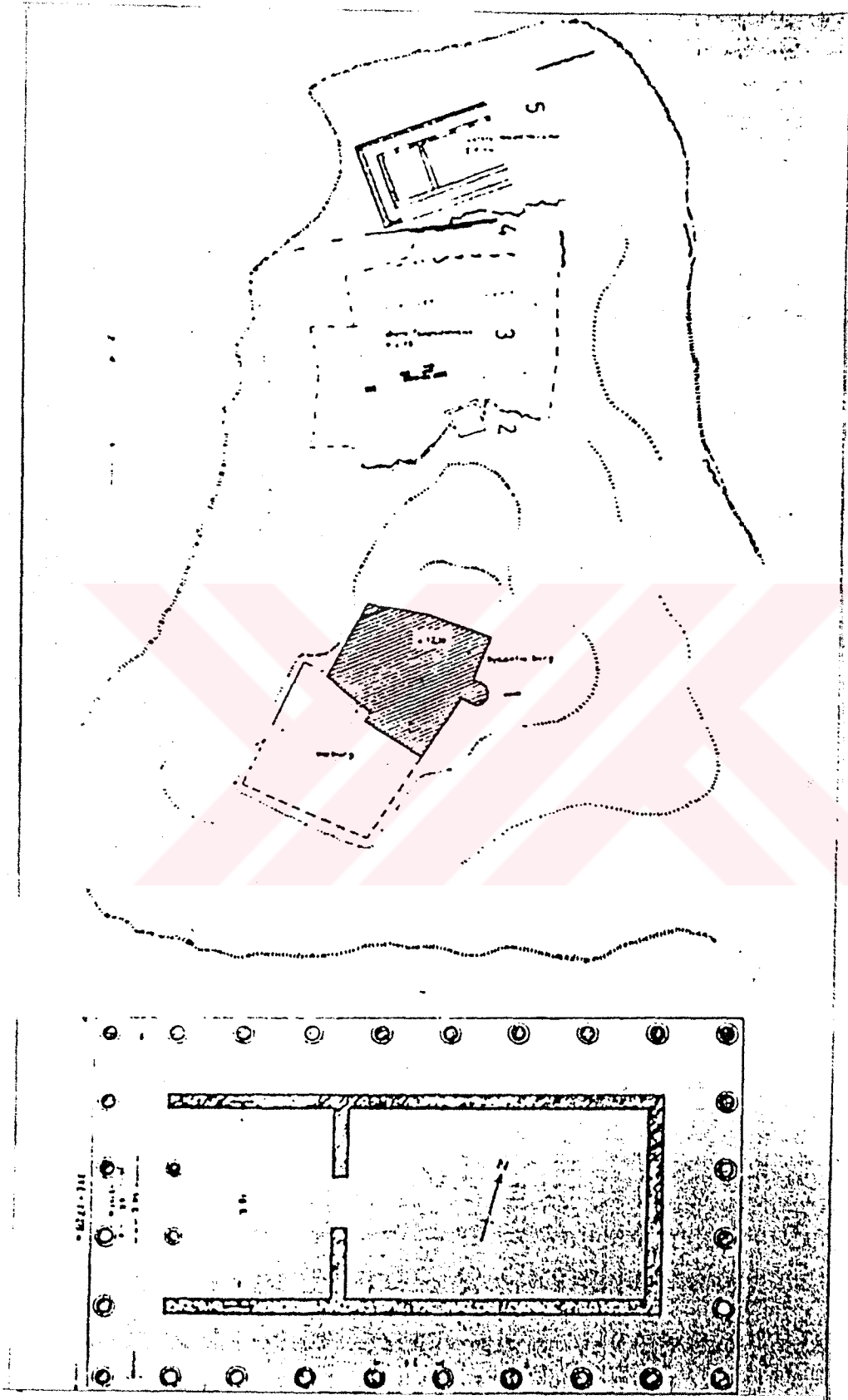
Şekil Ek 1.15 Miletos kent haritası (Müller, 1997)

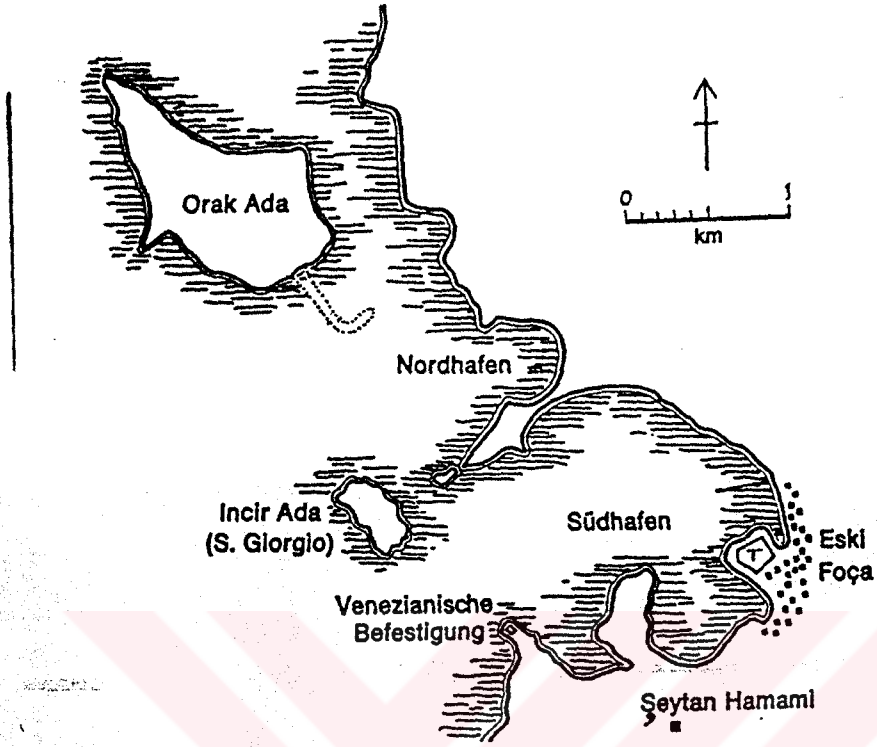
Şekil Ek 1.16 Miletos kent planı (Akurgal, 2000)

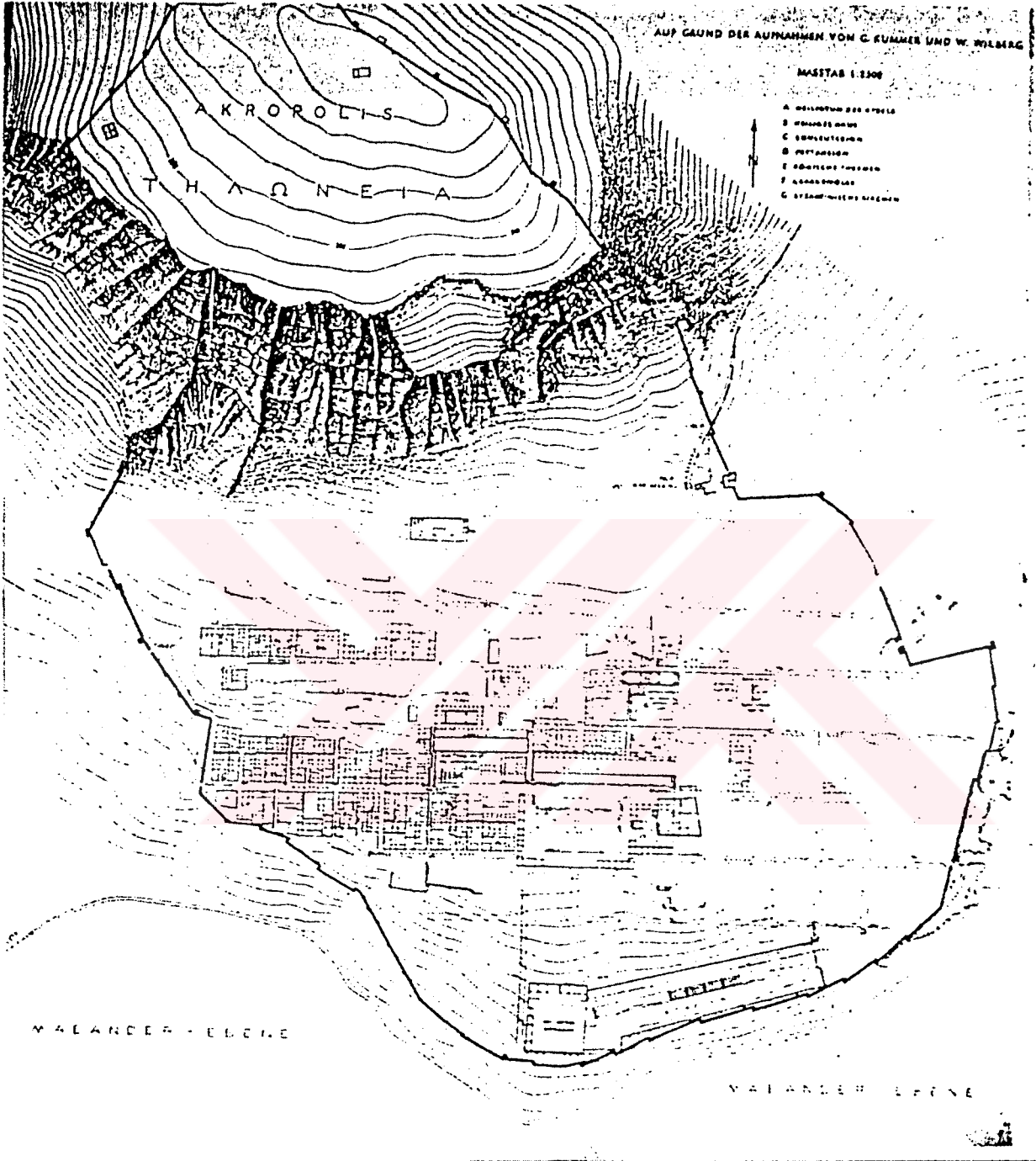
Şekil Ek 1.17 Didyma Apollon Tapınağı planı (Müller, 1997)

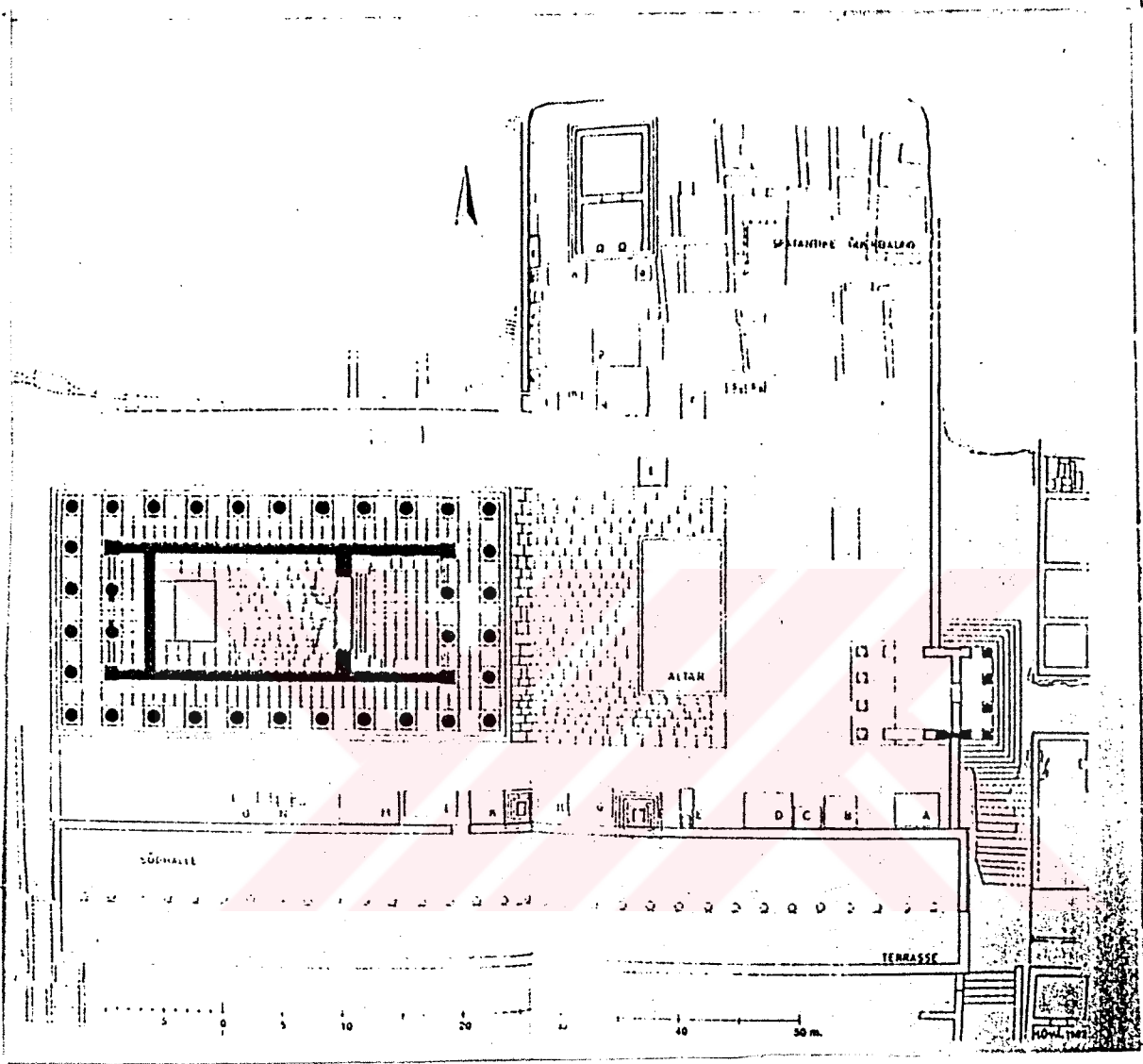
Şekil Ek 1.18 Myus Tapınağın ve kalıntılarının planı (Akurgal, 2000)

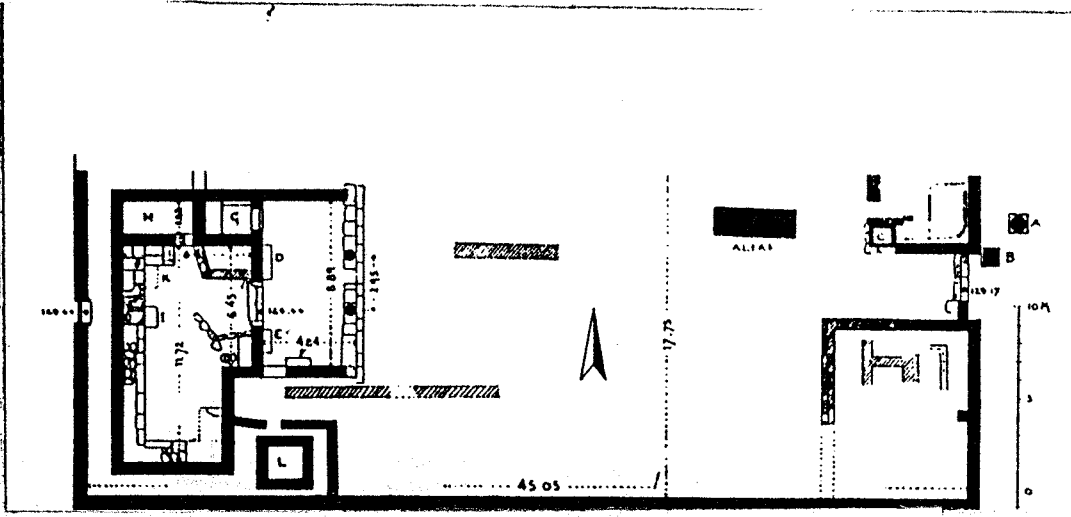
Şekil Ek 1.19 Phokaia genel plan (Müller, 1997)

Şekil Ek 1.20 Priene kent planı (Rumscheid, 2000)

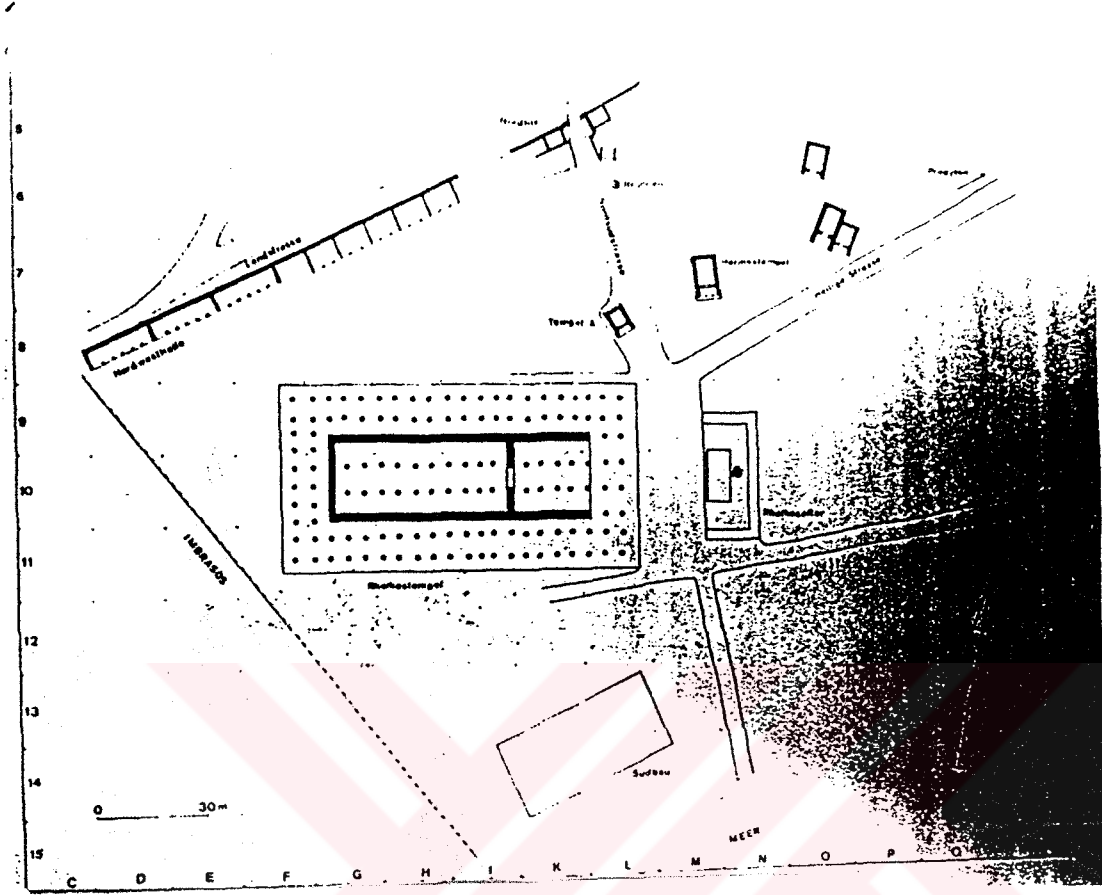
Şekil Ek 1.21 Priene Athena Kutsal Alanı planı (Rumscheid, 2000)

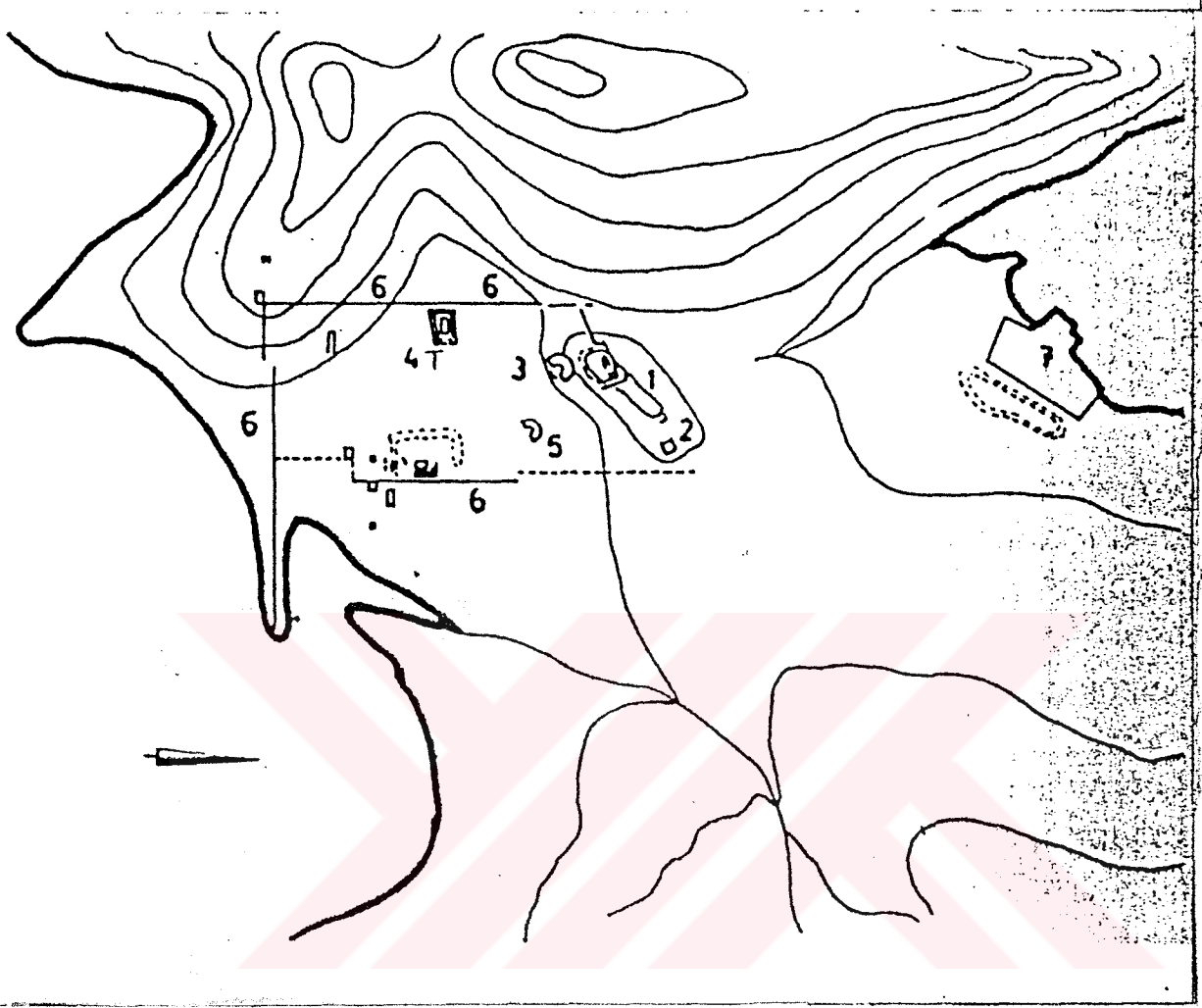
Şekil Ek 1.22 Demeter Kutsal Alanı planı (Rumscheid, 2000)

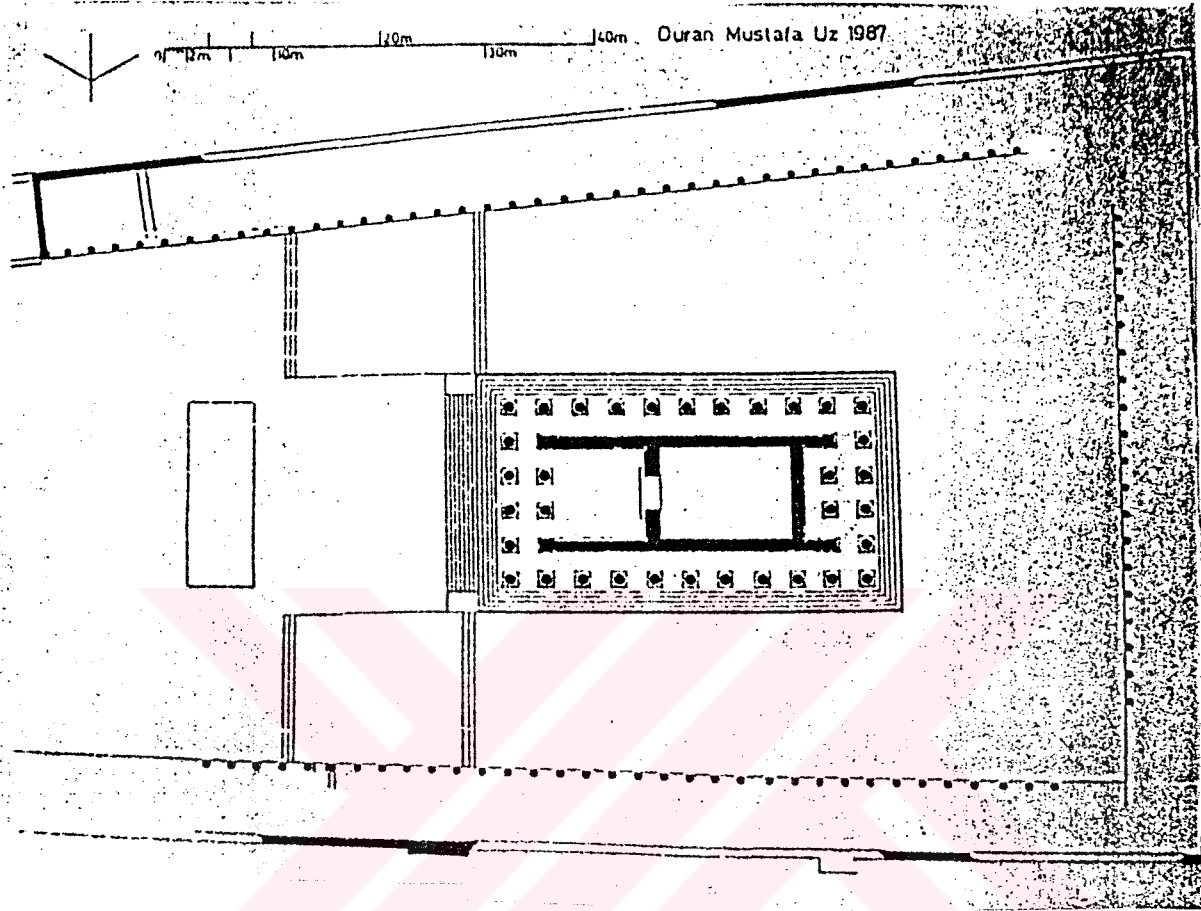
Şekil Ek 1.23 Samos, harita (Tölle, 1969)

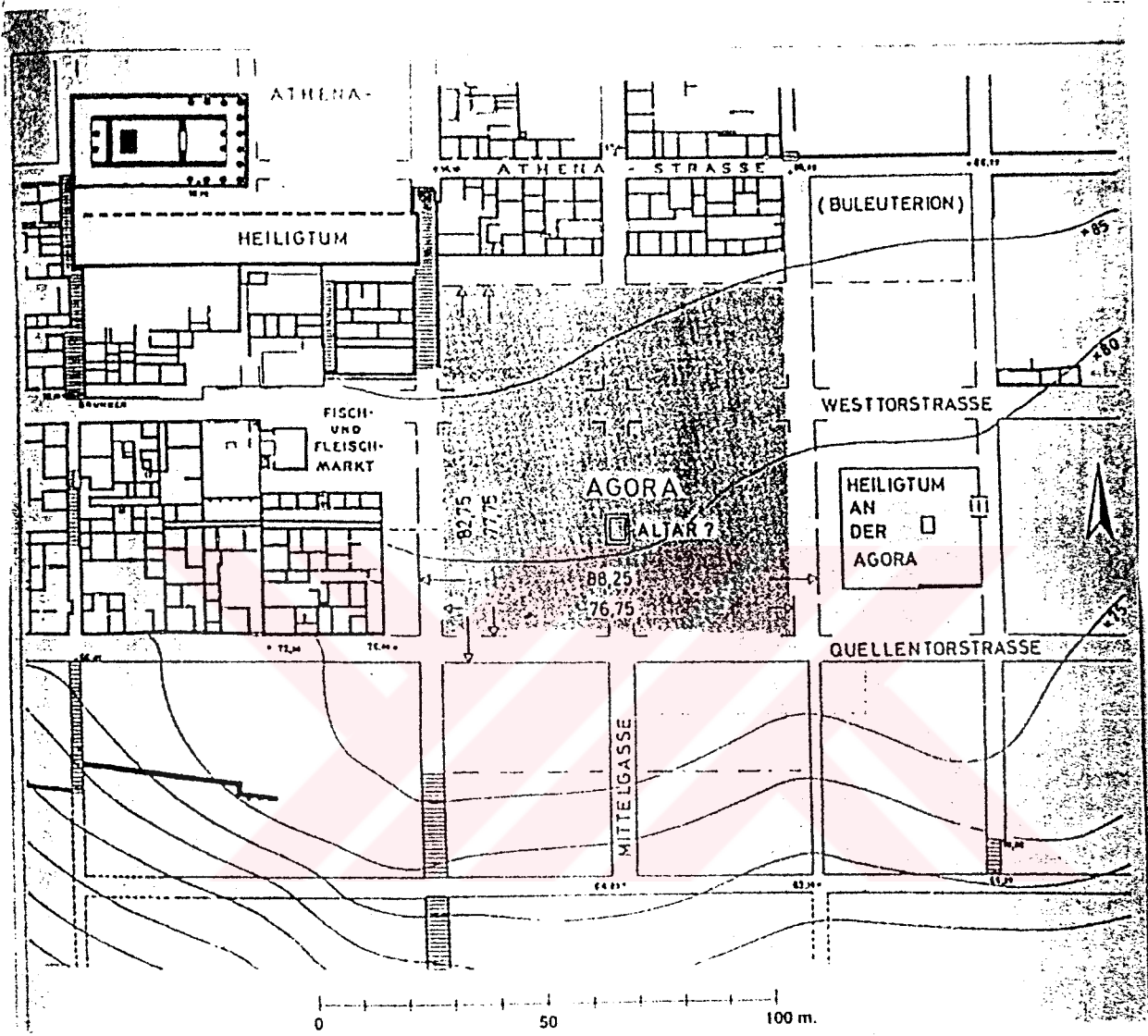
Şekil Ek 1.24 Samos, kutsal alanın planı (Tölle, 1969)

Şekil Ek 1.25 Teos kent planı (Akurgal, 2000)

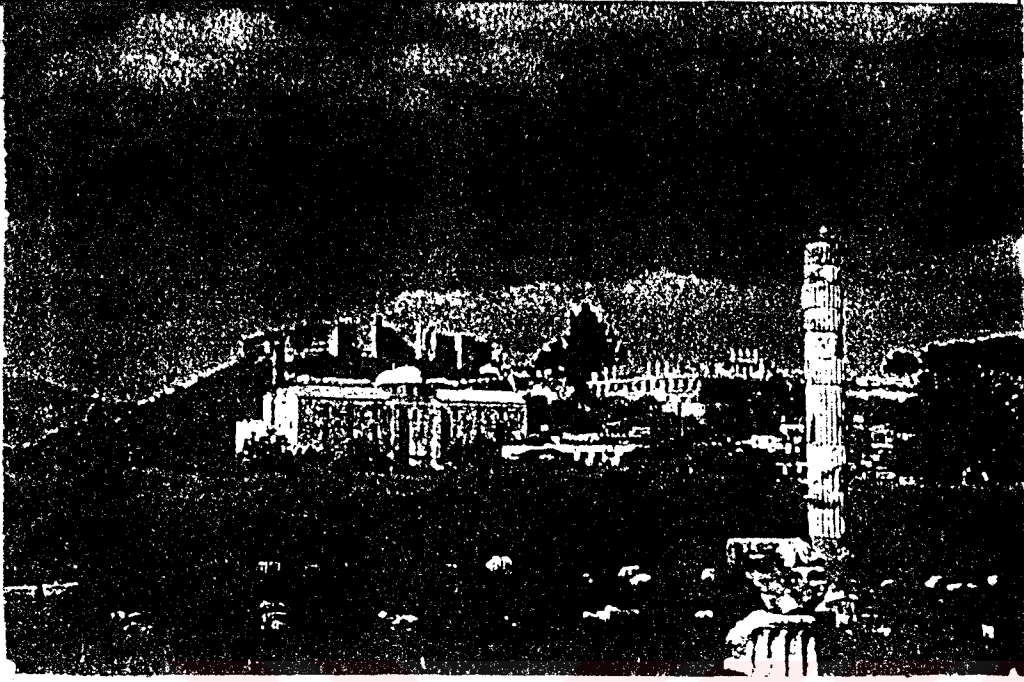

Şekil Ek 1.26 Teos Dionysos Tapınağı planı (Uz, 1988)

Şekil Ek 1.27 Priene, kutsal alan ve agoranın planı (Rumscheid, 2000)

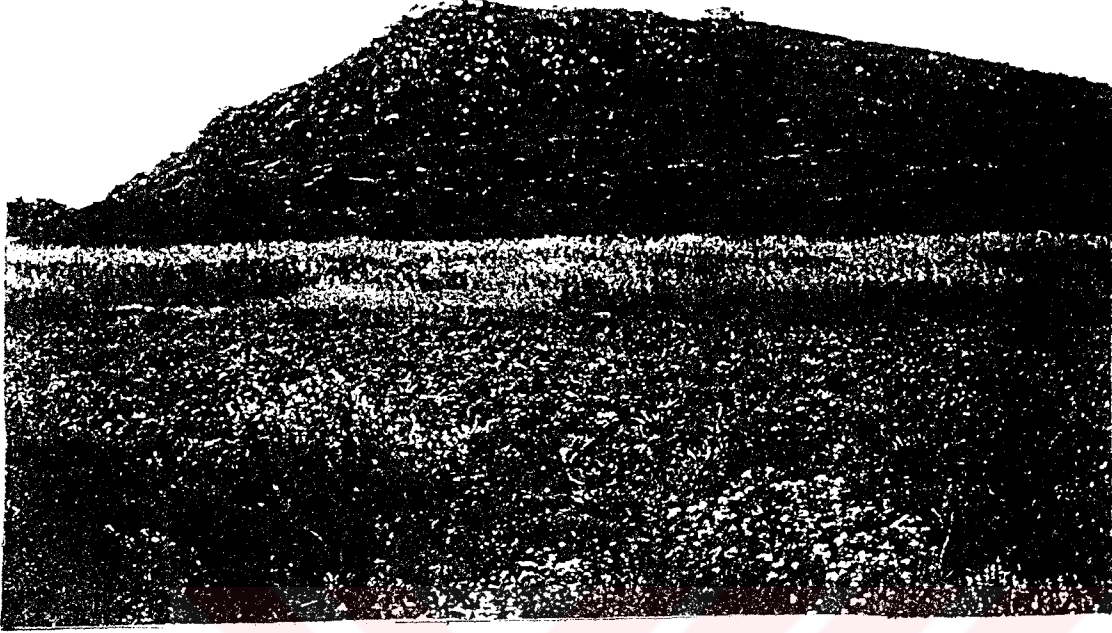
Ek 2 Resimler

Resim Ek 2.1 Ephesos, Artemis Tapınağı, St. Jean Bazilikası ve Kale

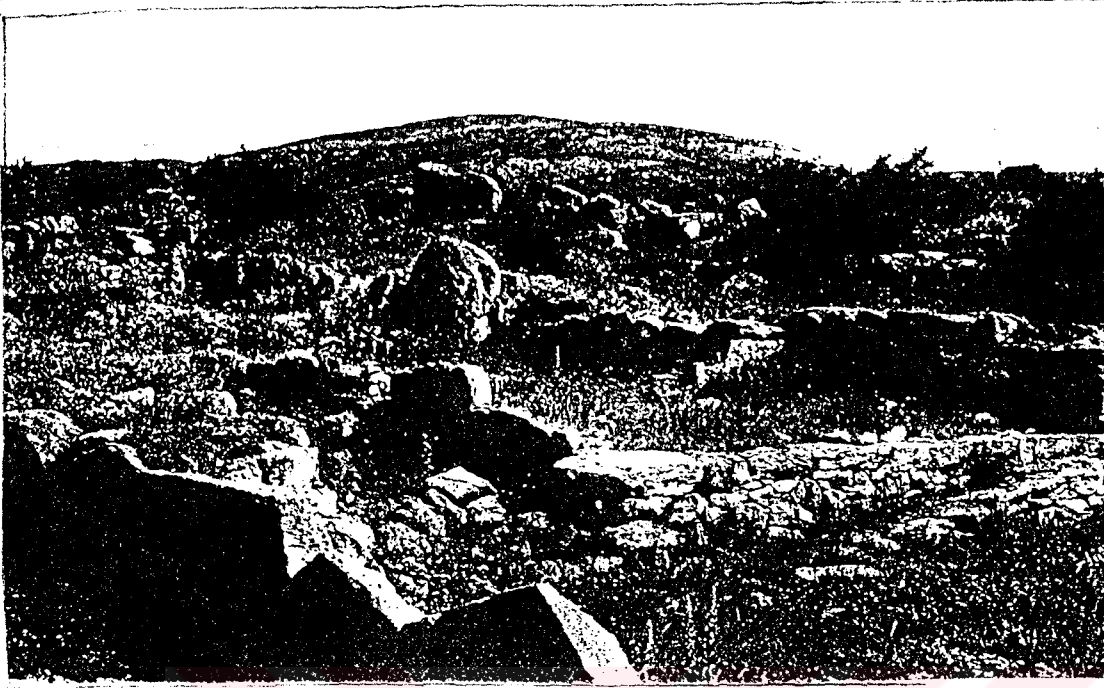
Resim Ek 2.2 Ephesos, Tapınak ve Temenos duvarları

Resim Ek 2.3 Erythrai, Akropol

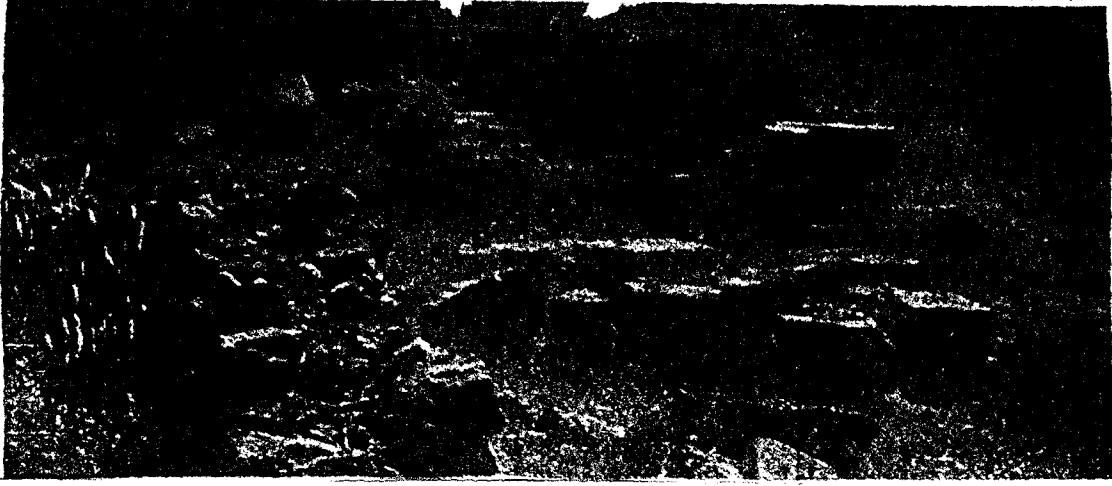
Resim Ek 2.4 Erythrai, Akropolden limanın görünümü

Resim Ek 2.5 Erythrai, Athena Tapınağının duvar kalıntıları

Resim Ek 2.6 Khios, Apollon Phanaia Kutsal Alanı Tapınaktan duvar kalıntıları

Resim Ek 2.7 Khios, Apollon Phanaia Kutsal Alanı kalıntıları

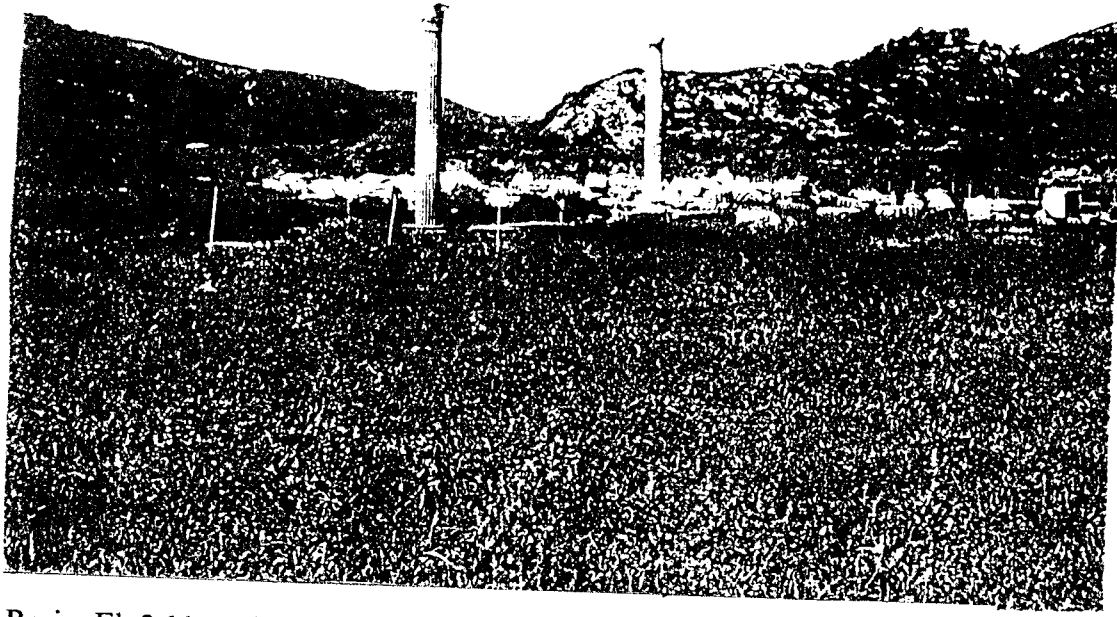
Resim Ek 2.8 Klazomenai, Klasik Dönem Akropolisi genel görünüm

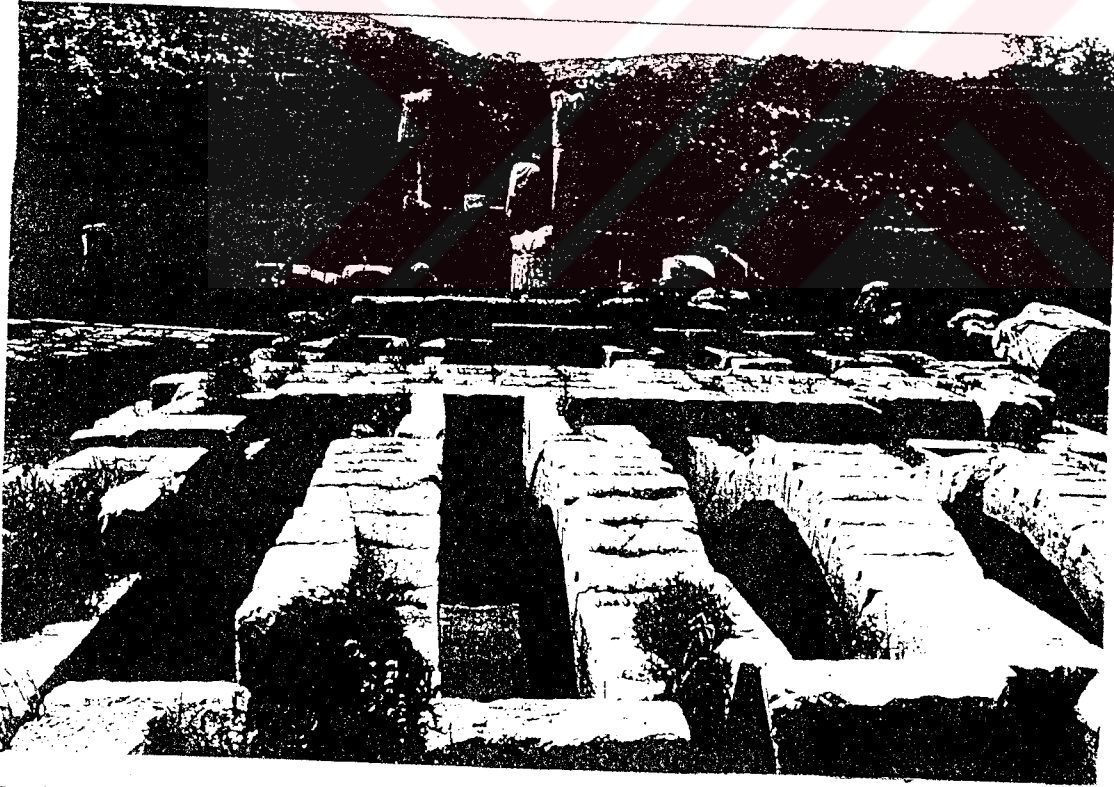
Resim Ek 2.9 Klazomenai, bir tapınağa ait olması mümkün temel kalıntıları

Resim Ek 2.10 Kolophon'dan ovanın görünümü

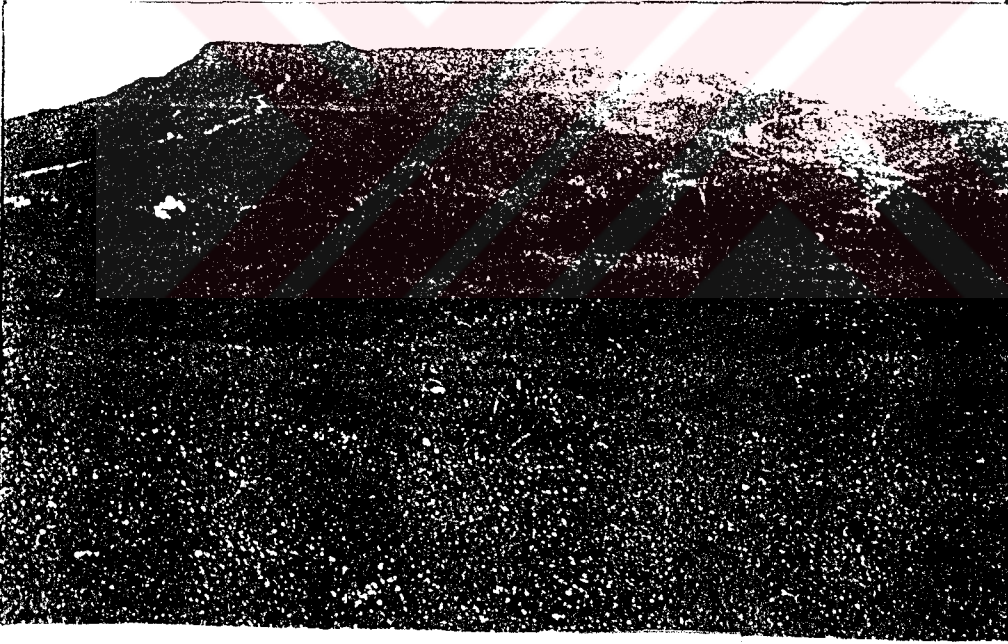
Resim Ek 2.11 Klaros Apollon Tapınağının genel görünümü

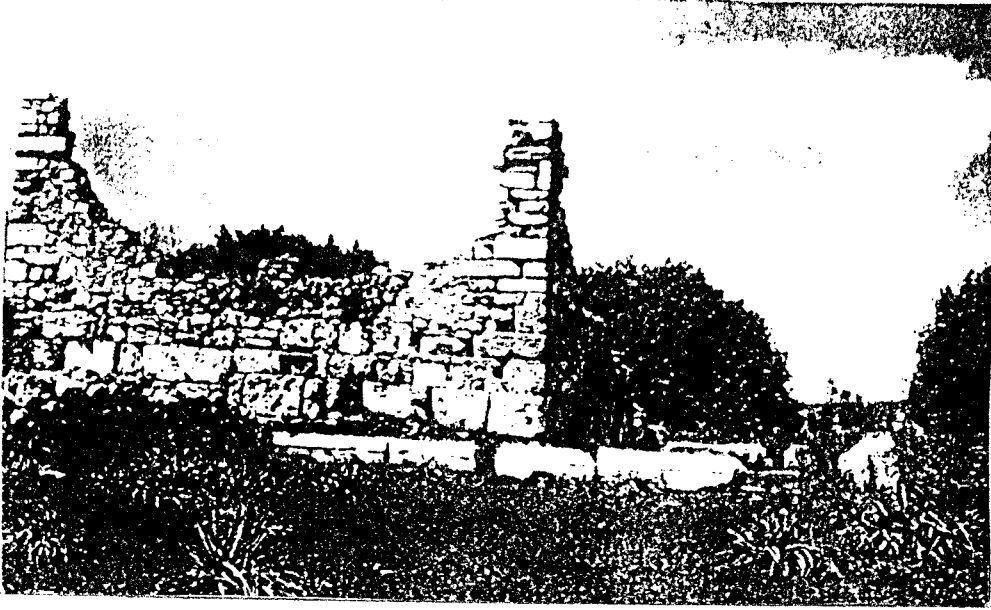
Resim Ek 2.12 Klaros Apollon Tapınağı, temel ve heykellerin replikaları

Resim Ek 2.13 Lebedos, yarımada'nın görünümü

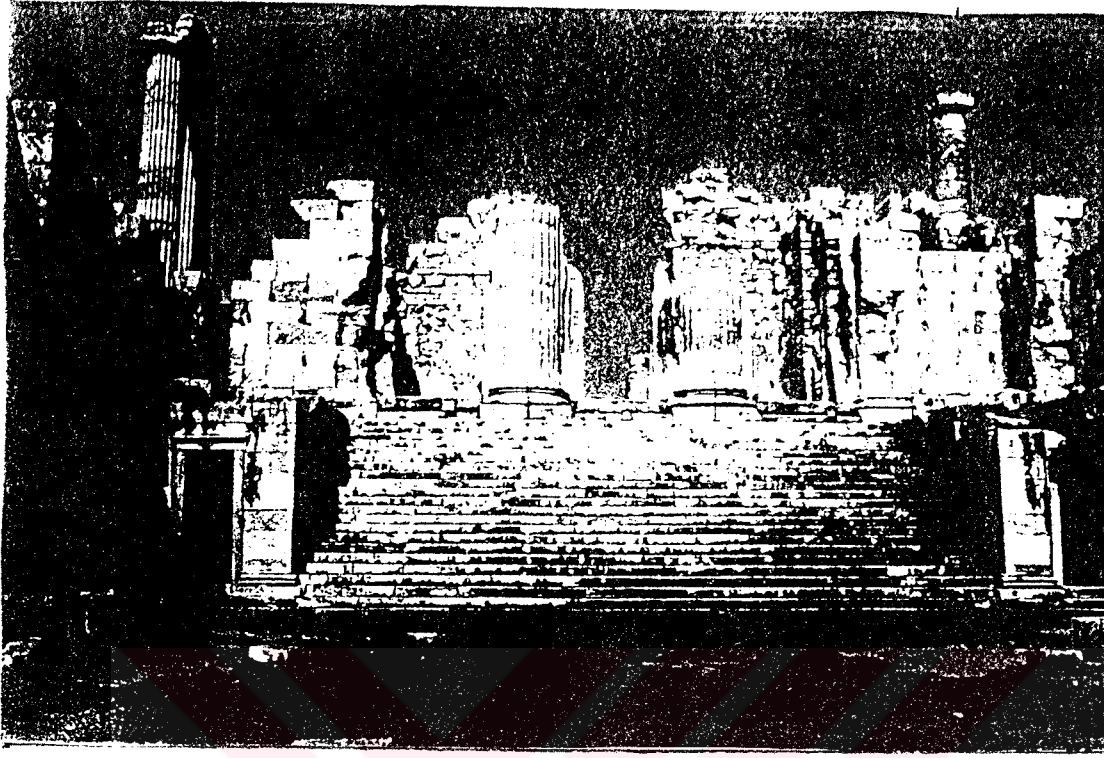
Resim Ek 2.14 Lebedos, genel görünüm

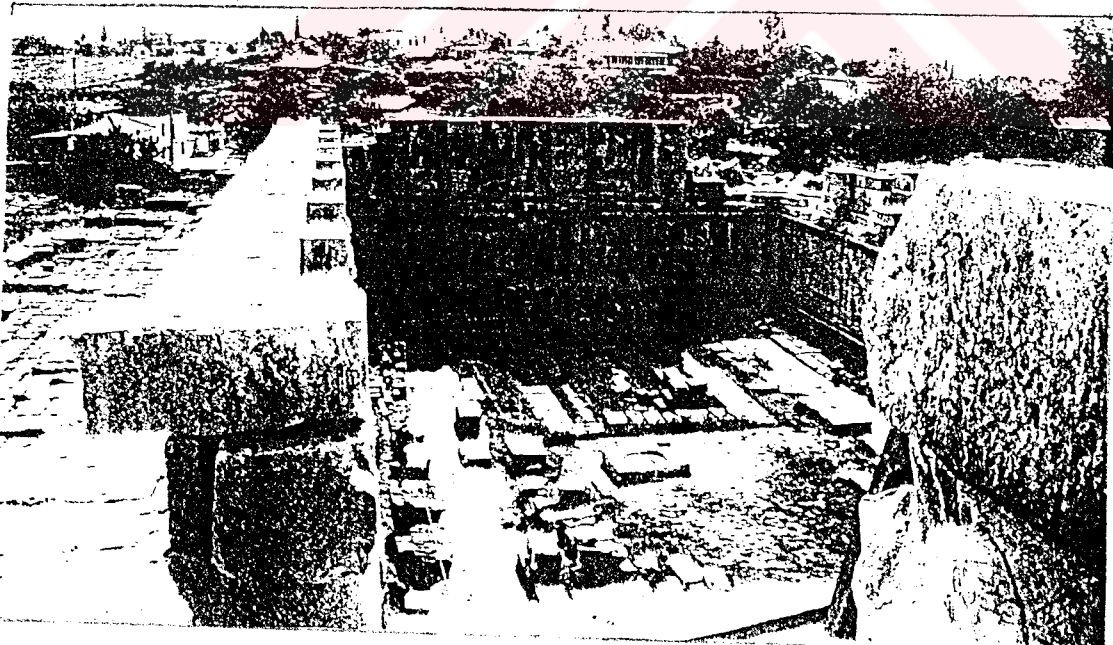
Resim Ek 2.15 Miletos, Athena Tapınağı üzerindeki Ortaçağ Yapı kalıntısı

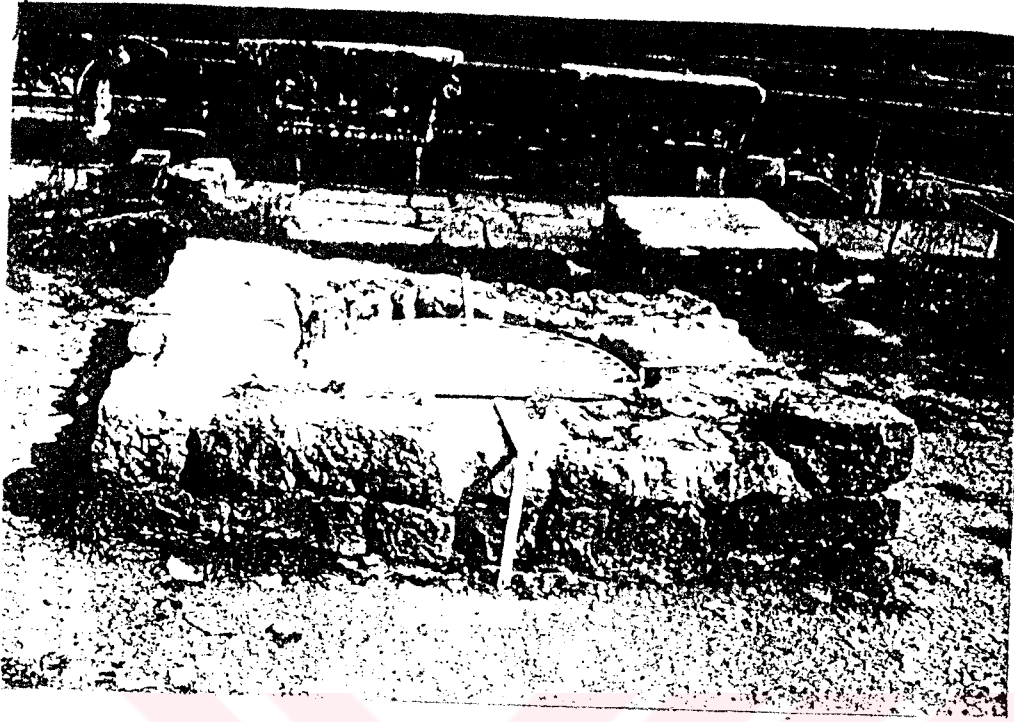
Resim Ek 2.16 Didyma Apollon Tapınağının genel görünümü

Resim Ek 2.17 Didyma Apollon Tapınağı, Pronaostan naosa girişı sağlayan anıtsal yapı

Resim Ek 2.18 Didyma Apollon Tapınağı, cellanın görünüşü

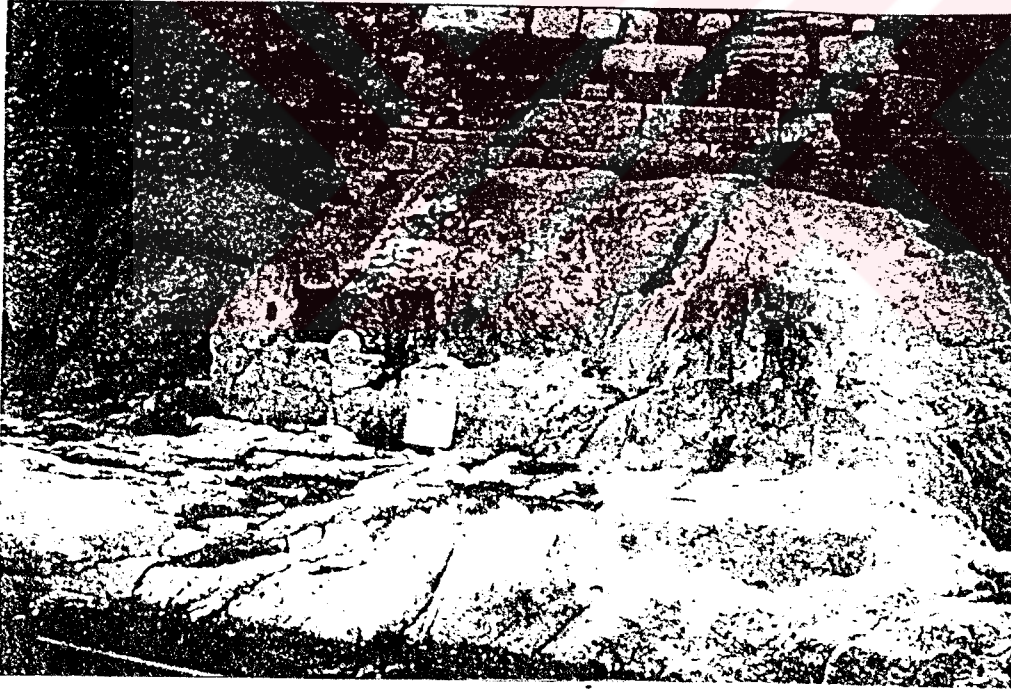
Resim Ek 2.19 Didyma, Apollon Tapınağı, Bilicinin Kuyusu

Resim Ek 2.20 Myus tapınak kalıntılarının görünümü

Resim Ek 2.21 Myus, Tepenin görünümü

Resim Ek 2.22 Phokaia, Kybele Kutsal alanı

Resim Ek 2.23 Phokaia, Athena Tapınağı'nın görünümü

Resim Ek 2.24 Priene, Athena Tapınağının genel görünümü

Resim Ek 2.25 Priene, Demeter Kutsal Alanı

Resim Ek 2.26 Samos, Polykrates Dipterosu'nun kalıntıları

Resim Ek 2.27 Samos, kutsal yol

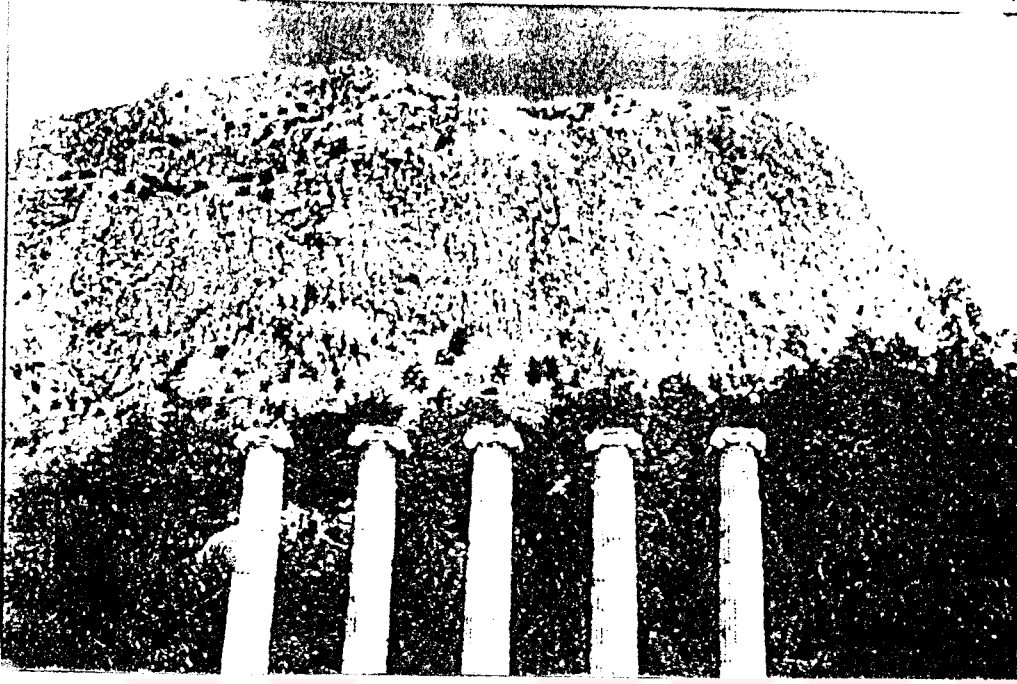
Resim Ek 2.28 Samos, kutsal alandan genel görünüm

Resim Ek 2.29 Teos, Temenos duvarı ve Tapınağın görünümü

Resim Ek 2.30 Teos, Tapınağın genel görünümü

Resim Ek 2.31 Priene, Athena Tapınağı ve arka planda Akropol Tepesi

Resim Ek 2.32 Priene, Demeter kutsal alanından ovanın görünümü

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi	23.10.1973	
Doğum yeri	İstanbul	
Lise	1984-1992	Galatasaray Lisesi
Lisans	1992-1997	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü
Yüksek Lisans	2000-2003	Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı

Çalıştığı Kurumlar

2001-	MSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi
-------	--

